

d'r koeënwòòf

extra editie (2011)

Jaarboek van Heem en Natuur Voeren

Jaak Nijssen

63 JAAR VOERENSE HEEMKUNDE

Colofon

Extra editie 2011

Heem en Natuur Voeren wil het streekeigene ten aanzien van natuur en cultuur bestuderen, bevorderen en beschermen. Het Voerens Blaedsje is een uitgave van Heem en Natuur Voeren en verschijnt 4 maal per jaar. Dit Jaarboek, d'r Koeënwòðf verschijnt eenmaal per jaar.

Lid kunt u worden door het overmaken van de contributie op bankrekeningnummer 745-3520340-85. Vanuit het buitenland dient u de internationale bankcode op te geven. De BIC code is KREDBEBB én ons IBAN-nummer is BE10 745 3520340 85. Denk a.u.b. aan de juiste vermelding van je naam, adres en de gekozen lidmaatschapsvorm. De bijdragen per jaar zijn: individueel • 9,- / per gezin • 11,-. Als lid ontvang je in elk geval het Voerens blaedsje en d'r Koeënwòðf.

Secretariaat Heem en Natuur Voeren p/a Maurice Heusèrr, Krindaal 9,
3790 Sint-Martens-Voeren
tel 04-2900431 @ jefmirakel@hotmail.com bank 745-3520340-85

Redactiecommissie

Miranda Bemelmans, Krindaal 9, 3790 Sint-Martens-Voeren,
email: bemel_heus@hotmail.com
Ellen De Beule, Veurs 71, 3790 Sint-Martens-Voeren, email: ellen.debeule@phl.be
Hans Maurer, Schoppem 2, 3798 Voeren, email : hfmaurer@scarlet.be
Elza Vandenabeele, Veurserveld 4, 3790 Sint-Martens-Voeren, email: info@net28a.eu
Zaquilla van Loenen, Ketten 11, 3798 Voeren, email: zaquilla.loenen@skynet.be

Verantwoordelijk uitgever: Mieke Nyssen, Schoppem 24, 3798 Voeren

Losse verkoop: 9.00 euro voor dit dubbeldikke nummer
Oude nummers 5.00 euro, voor leden 2.00 euro, exclusief verzendkosten

Kopij

Ons jaarboek neemt enkel origineel werk op.

Artikelen liefst in WORD.

Gesigioneerde artikelen geven niet noodzakelijk de opinie van de redactie weer. De spelling van de auteurs wordt behouden om innovatie toe te laten. Wel dringen we aan op gebruik van de officiële Nederlandse spelling en de Limburgse Veldekespelling.

Auteurs staan de rechten op hun bijdragen af aan de uitgever. De uitgever staat het recht op overname zonder voorgaande formaliteiten af mits bronvermelding; bij overname gaat de aansprakelijkheid over op overnemers.

Afbeelding voorzijde: Jaak Nijssen op zijn vaste werkplek (foto Rik Palmans).

INHOUD

REDACTIONEEL Ellen De Beule	3
WAT HEEMLIEFDE VERMAG Jan Gerits	5
GRAFKRUISJES EN ANDERE GRAFSTENEN I Jaak Nijssen	11
HIER KRUISTEN ONZE WEGEN Wim Deliën	15
MIJN HERINNERINGEN AAN JAAK Eugène Vroonen	31
JAAK NIJSSEN OVER PLAATSNAMEN OF TOPONIEMEN Rob Brouwers	33
JAAK NIJSSEN, HEEM EN TAAL I Rob Brouwers & Bart Nyssen	37
MIJN SAMENWERKING MET JAAK NYSSSEN Jan Lemmelijn	51
JAAK NIJSSEN, HEEM EN TAAL II Rob Brouwers & Bart Nyssen	53
JAAK, D'R KOEËNWÒÈF EGES Maurice Heusèrr	67
JAAK NIJSSEN, UN PASSIONNÉ DE NOTRE HISTOIRE RÉGIONALE Albert Stassen	73
HOE ALLES MET ALLES TE MAKEN HEEFT EN TOCH WEER NIET Koen Nyssen	75
DE DODENDRAAD IN DE EERSTE WERELDOORLOG Thieu Wieërs	83

JAAK NIJSSEN, EEN SCHUTTER MET EEN HART VOOR ZIJN VERENIGING Nico Meens, Eugène Vroonen en Jean Claessens	93
JAAK EN DE GIDSENCURSUS Magda Vantilt	97
DE CURSUS LIMBURGS of KAL GOOD PLAT Rob Brouwers	99
HEEMKRING VOEREN EN OMSTREKEN Hans Maurer	103
PAPIER MAKEN VANAF HET EINDE VAN DE ZESTIENDE EEUW Fred de Warrimont	105
HEEM EN NATUUR VOEREN Maurice Heusèrr	113
DE TAAL VAN JAAK Jos Buysen	115
JAAK NIJSSEN EN "ZIJN" GRAFKRUISEN Jan Nyssen	119
BIBLIOGRAFIE JAAK NIJSSEN Elza Vandenabeele	129
WAT JAAK NIJSSEN NOG DEED Elza Vandenabeele	141

“Kal good plat” ...

Want dan begrijp je – letterlijk en figuurlijk - veel meer van Voeren.

Voeren en taal, taal en Jaak, Jaak en nog zo veel meer.

Jaak hield van zijn taal. Niet alleen de uitspraak van de verschillende dialecten in Voeren, maar ook de spelling, de oorsprong en niet te vergeten de strijd. De taalstrijd en daarmee verbonden de indeling van Voeren in Vlaanderen waren voor Jaak een sterke motivatie voor zijn werk op dat terrein.

Maar er is nog zo veel meer ...

Zijn zoektocht naar steeds grotere kennis over grafkruisen loopt als een rode draad doorheen zijn leven. Maar ook andere heemkundige wetenswaardigheden zetten hem aan tot opzoekwerk en het neerschrijven van zijn bevindingen met tal van artikelen als gevolg. Zo schreef hij over de dodendraad, toponiemen, de spoorweg,

de schutterij, papier maken,

Het oprichten van een Heemkundige Kring in Voeren (later Heem en Natuur Voeren) en zijn inzet bij de gidsencursus en de culturele raad en vele andere bezigheden waren een logisch gevolg.

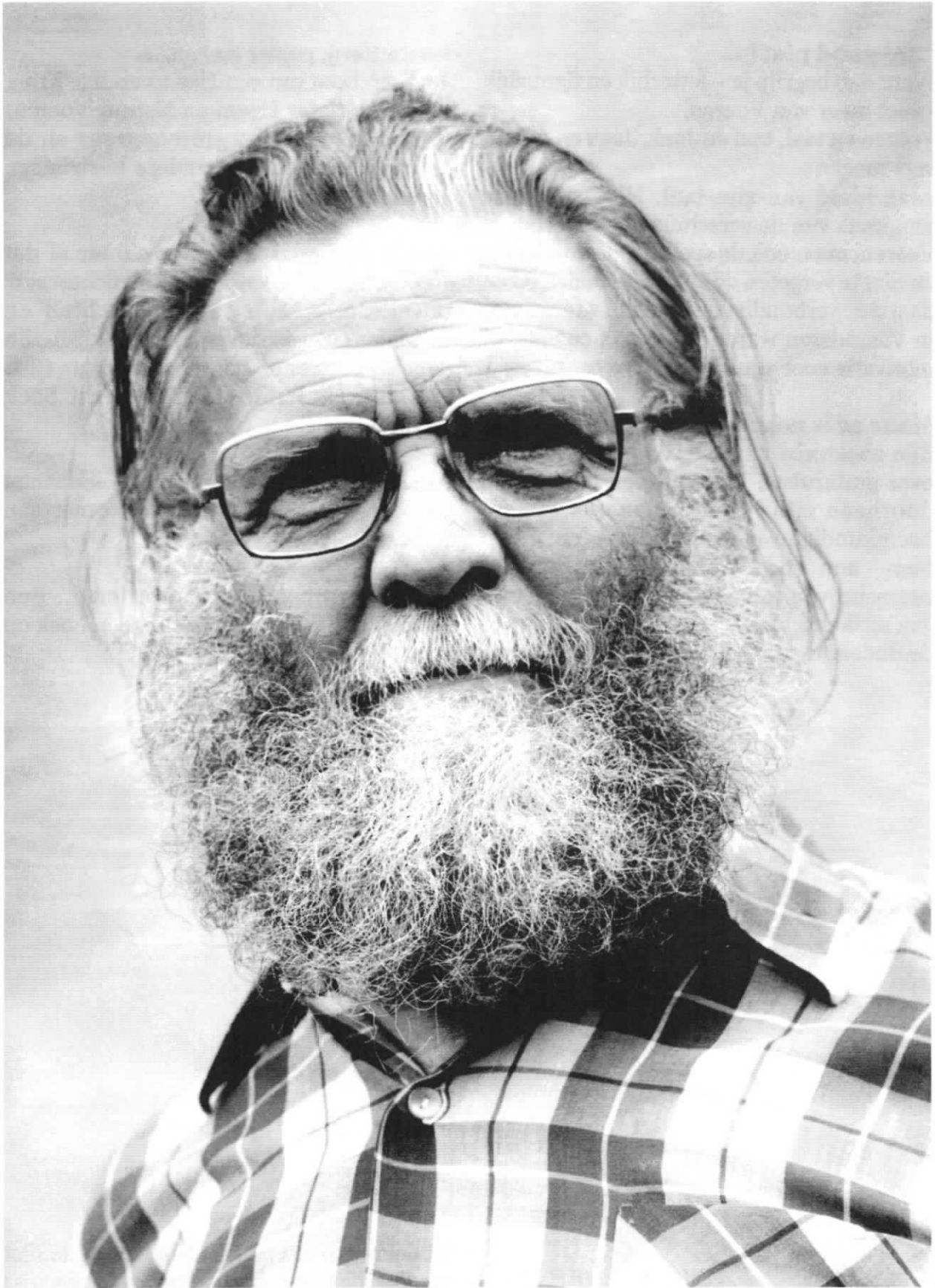
En wie had gedacht dat er achter al dat wetenschappelijk werk ook een dichter zat? Jawel, Jaak kon zijn gedachten en misschien ook wel zijn gevoelens kwijt in zijn gedichten onder de schuilnaam Johan Gist. Ze staan als lichtbakens over dit boek verspreid.

Tot slot geven de mijmeringen van een aantal vrienden van Jaak een persoonlijke toets aan dit boek.

Het is een lijvig boek geworden Een exemplaar om trots op te zijn, een boek op maat van Jaak.

Afbeelding blz. 4: Jaak Nijssen op de lijst van Voerbelangen in 1988 (foto R. Palmans)

Ter nagedachtenis aan dr. Jaak Nijssen (1926-2009)

Het heem is het dorp of de stad waar men geboren is en opgroeide, waar men woont en leeft, waar men zich thuis voelt, waar men zich verbonden weet met medemensen die er ook verblijven. Het woord "heem" is in alle ons omringende Germaanse taalgemeenschappen bekend. Vermoedelijk heeft het een oude Indo-Europese wortel met de algemene betekenis "liggen, zich neerzetten, zich vestigen". Afleidingen ervan zijn het Duitse "Heim" en het Engelse "Home", die beide de betekenissen "woonplaats, nederzetting" en "huis, tehuis" hebben. Van het Duitse "Heim" is de afleiding "Heimat", die "vaderland, geboorteland, geboorteplaats" betekent genoegzaam bekend. Alleen in de Franse taal zoekt men tevergeefs naar een woord, dat het begrip "heem" kan weergeven. Men verwijst er naar het woord "terroir" (bodem, platteland) dat echter de gevoelsgeladenheid van "heem" mist.

De liefde voor het heem is kenmerkend voor elke mens. Heemliefde is de mens als het ware aangeboren. Soms drukt men dat uit met het Latijnse adagium "*Quisquis amat patriam, non quia magnam, sed quia suam*" (Iedereen houdt van zijn land, niet omdat het groot is, maar omdat het het zijne is). Met alles wat het aan authentieke waarden inhoudt, is het heem de achtergrond van het menselijke bestaan. Wie de heemverbondenheid mist, is in de echte zin van het woord een ontheemde. Dat was Jaak Nijssen juist niet. Het heem was voor hem de immer opwellende bron van levensgeluk, van vruchtbare schrijfkunst en van dichtelijke inspiratie. Het was de vertrouwde omgeving waarin zijn leven veelzijdig openbloeide en tot volle wasdom kwam. Hij hield van zijn heem, het dorp Sint-Martens-Voeren in de schilderachtige

Voerstreek die hem zo dierbaar was en waarvan hij de Dietse integriteit met hart en ziel verdedigde. De titel van het mooie boek, dat Lut Ureel in 1974 over haar West-Vlaamse dorp Alveringem schreef, had ook Jaak Nijssen tot zijn lijfspreuk kunnen maken: "*Wat ben ik blij dat ik in een dorp geboren ben*".

Ontstaan en groei van een brede beweging

Om het heem beter te leren kennen en te waarderen werd de "heemkunde" in het leven geroepen. De heemkundige belangstelling had feitelijk haar voedingsbodem in de Romantiek, de 19de-eeuwse cultuurstroming waaruit ook de Vlaamse Beweging ontstond en waaraan eveneens het Willemsfonds, het Davidsfonds en verschillende andere cultuurverenigingen hun ontstaan hebben te danken. Belangstelling voor de geschiedenis, het eigen historisch en volkskundig verleden, nationaal, regionaal en op het lokale vlak, was één van de kenmerken van de Romantiek. De termen "heemkunde", "heemliefde" en "heemschut" waren toen bij ons uiteraard nog onbekend. In het Nederlandse taalgebied verscheen het woord "heemkunde" voor het eerst omstreeks 1920. De Haagse onderwijzer A.C.C. de Vletter (1866-1935) gebruikte namelijk die term in zijn boekje "*Als ons geschiedenisonderricht nog ooit gezond wil worden*", dat in 1917 werd uitgegeven. Van doorslaggevende aard voor de doorbraak van de "heem"-gedachte in Vlaanderen was het "*Leerplan voor het Lager Onderwijs*", dat in 1936 door de Vlaamse pedagoog Leo Roels (1882-1969) en zijn Waalse collega Léon Jeunehomme (1883-1961) werd uitgewerkt. Daarin werd, onder invloed van de arts en opvoedkundige Ovide Decroly (1871-1932), de milieustudie of het werkelijkheidsonderricht als

vernieuwend element in het lager onderwijs ingevoerd. Tussen het midden van de jaren '30 en het midden van de jaren '40 verschenen heel wat brochures en tijdschriftartikels, waarin het heemgericht onderwijs werd toegelicht. Ze waren hoofdzakelijk van de hand van leerkrachten. In dat klimaat van groeiende belangstelling voor het heem ontstond trouwens ook de georganiseerde heemkundige werking in Vlaanderen, met een opmerkelijke inbreng van onderwijzers en inspecteurs. Op 21 september 1941 werd in Brussel het "Verbond voor Heemkunde" opgericht, dat werkte met wetenschappelijke consulenten en plaatselijke correspondenten. Daarin was de Voerstreek niet vertegenwoordigd. De heemkundige werking kwam in dat gebied pas later op gang, dankzij de persoonlijke inzet en het doorzettingsvermogen van Jaak Nijssen. Hij mag dan ook als de pionier van de heemkundige werking in de Voerstreek beschouwd worden.

Jaak Nijssen, pionier van de heemkundige werking in de Voerstreek

Jaak Nijssen was een man die sterk heemverbonden leefde en zowel historisch als volkskundig erg door zijn streek geboeid was. Hij ondervond als student reeds een opmerkelijke invloed in die richting vanwege dr. Jan Belonje (1899-1996), de Nederlandse genealoog en heraldicus, en dr. Hendrik Veltmans (1866-1954), de toenmalige pastoor van Sint-Martens-Voeren. Dankzij die twee prominente figuren, die mede zijn leven tekenden, kon hij een bijdrage leveren tot de lijvige beredeneerde inventaris "*Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg met een supplement betreffende de Belgische en Duitse grensgebieden*", die in 1961 zou verschijnen. Op latere leeftijd erkende Jaak Nijssen dat

hij "een product van Belonje en Veltmans" was. Ook werd hij als jonge dierenarts een persoonlijke vriend van dr. Jozef Weyns (1913-1974), die als conservator van het in opbouw zijnde Openluchtmuseum van Bokrijk toen werkte aan de verwezenlijking van een afdeling gewijd aan de Voerstreek, als een eigen landelijk cultuurlandschap. Bij de prospectie van dat gebied van Overmaas was Jaak Nijssen nauw betrokken. Dankzij de vriendschapsrelatie met dr. Jozef Weyns en het verschijnen van een "*Molennummer*" (1957) van de periodieke uitgave "*Ons Heem*", het tijdschrift van het "Verbond voor Heemkunde", kwam hij tot de redactionele medewerking aan dat blad. Op grond van dat contact proefde Jaak Nijssen de sfeer van de heemkundige werking, die vanaf de jaren '50 in Vlaanderen flink in opgang was. Hij werd lid van het Verbond voor Heemkunde en werd een trouwe lezer van "*Ons Heem*". Ingevolge de medewerking aan het monumentale werk van dr. Jan Belonje had Jaak Nijssen de documentaire rijkdom van de veld- en grafkruisen ontdekt, waaraan hij later diverse publicaties zou wijden. Zijn relaties met dr. Jozef Weyns wekten bij hem een actieve belangstelling voor de vakwerkgebouwen, waarvan de Voerstreek nog heel wat typische voorbeelden bezit. Zo werd hij geleidelijk vertrouwd met twee belangrijke volkskundige aspecten van zijn woongebied, die hij later als een gezaghebbende auteur verder zou bestuderen. De toenemende interesse en leergierigheid van Jaak Nijssen bleef echter niet tot die domeinen beperkt. Hij groeide uit tot een onderzoeker met een ruime belangstelling voor de veelzijdige rijkdom van zijn heem. In die zin belichaamde hij de uitspraak die rijksinspecteur Leo De Wachter (1901-2001) mij in 1995 tijdens een interview in Antwerpen toevertrouwde: "*Heemkunde is het samenbrengen van alle*

wetenschappelijke gegevens betreffende eenzelfde plaats en het nagaan van het onderling verband van die gegevens". De aandachtspunten die Jaak Nijssen aanvankelijk cultiveerde en in zijn veldwerk tot uiting bracht, bleven inderdaad niet beperkt tot de funeraire monumenten en tot de agrarische architectuur. Weldra betrok hij, samen met zijn echtgenote Elza Vandenabeele, ook de watermolens, als technische realisaties uit de pre-industriële tijd, in zijn historisch en sociaal-economisch onderzoek. Niet alleen vier watermolens op de Voer, maar ook die op de Gulp vormden

Jaak Nijssen in zijn archief (foto R. Boffé).

het onderwerp van hun studie. Vervolgens werd het onderzoek zelfs uitgebreid tot alle molens van de Voerstreek. De resultaten werden vastgelegd in enkele publicaties,

onder andere in het tijdschrift "Heem". Jaak Nijssen had een bijzondere belangstelling voor de papiermolens in dat gebied en de plaatselijke papierproductie, waarover tot dan toe weinig was gekend. Vanuit zijn heemverbondenheid groeide eveneens zijn interesse voor de orale rijkdom van het dialect of de heemtaal en voor het taalkundig erfgoed dat in de toponiemen ligt weerspiegeld. Van bijzondere betekenis en documentaire waarde is zijn werk "Voerense Percelen", dat in handschrift bewaard bleef. Met betrekking tot het dialect wijdde hij artikels aan de "preciesheid" van die omgangstaal, aan taalnivellering en aan de spelling van het Limburgs. Uit de talrijke publicaties die Jaak Nijssen naliet, blijkt telkens dat hij innig met Sint-Martens-Voeren verbonden leefde. Hij verdiepte zich in de archeologie, bestudeerde de plaatselijke geschiedenis en volgde de sociaal-culturele actualiteit op de voet. Behalve de publicaties over veld- en grafkruisen, molens en plaatsnamen, waarover hij meer uitvoerige bijdragen schreef, waren zijn artikels veeleer beknopt. Wellicht waren ze bedoeld als aandachtspunten voor de attente lezer en als bouwstenen voor verder onderzoek. In het "Voerstreeknummer" dat in 1964 in "De Autotoerist", het tijdschrift van de Vlaamse Toeristenbond, werd uitgegeven, wijdde Jaak Nijssen een historisch overzicht van de Voerstreek. Uiteraard schreef hij voor die thematische uitgave eveneens een artikel over de flamingante pastoor Hendrik Veltmans. Ook andere Vlaamsgezinde vormannen uit de Voerstreek, zoals Jozef Langohr (1873-1950) en Jozef Franssens (1899-1973), werden door Jaak Nijssen met een herdenkingsartikel bedacht. Hij schreef trouwens nog heel wat biografische bijdragen over verdienstelijke figuren uit de Voerstreek, waarin hij hulde bracht aan hun heemverbondenheid en aan hun

daadwerkelijke inzet voor de groei en de bloei van de streek. In zijn historisch werk treft men enkele onderwerpen aan die zijn speciale aandacht hadden, zoals de geschiedenis van de spoorweg Aken-Tongeren door de Voerstreek, de kapellen en kerken van de zes Voerdorpen, de littekens in het Voerense landschap en de plaatselijke impact van de twee Wereldoorlogen. Opmerkelijk was zijn belangstelling voor de oorlogsgebeurtenissen en hun noodlottige nasleep in de Voerstreek. Tussen 1984 en 2009 schreef hij ruim twintig artikels, waarin de twee Wereldoorlogen aan bod kwamen. In verband met de Eerste Wereldoorlog besteedde hij veel aandacht aan de “elektrische draad” als grensversperring tussen België en Nederland. Bij het onderzoek omtrent de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog maakte hij interessante aantekeningen over de crashplaatsen van militaire vliegtuigen. Jaak Nijssen was een veelzijdige auteur. Hij noteerde en beschreef eveneens volkskundige gebruiken uit de Voerstreek. Ook toonde hij belangstelling voor de heraldiek. Bovendien wijdde hij artikels aan de geschiedenis van het onderwijs, waarbij de betekenis van het pensioonaat in 's-Gravenvoeren werd belicht en zelfs de schoolbus naar Tongeren (1961) ter sprake kwam. Hij volgde ook van nabij de evolutie van het eigentijds sociaal-culturele leven in Voeren. In dat verband wees hij op enkele realisaties zoals de oprichting van het Rijkscultureel Centrum “Het Veltmanhuis”, en schreef hij een historisch overzicht over de plaatselijke Chiro naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van die jeugdbeweging. Hij was ook een man, die met open ogen in zijn streek rondtrok. Daarbij genoot ook de landelijke architectuur zijn volle aandacht. Samen met Elza, die geologisch erg

geïnteresseerd is, trachtte hij meer te weten over de gebruikte bouwmaterialen, voornamelijk in de kerkelijke gebouwen. Jaak Nijssen wijdde ook korte bijdragen aan enkele belangrijke perioden uit het historisch verleden van de Voerstreek, onder andere de Boerenkrijg en de schoolstrijd van 1879-1884. Een interessant initiatief waren zijn artikels waarin hij de lezers uitnodigde om mee te werken aan het historisch onderzoek van de Voerstreek. Tenslotte was er zijn jarenlange inzet voor de schutterij Sint-Martinus, de oudste en sterk heemverbonden vereniging van Sint-Martens-Voeren. Ook die schuttersvereniging werd door hem historisch en volkskundig bestudeerd. Zelden heeft een man met zoveel engagement de heemkundige werking in eigen streek onderbouwd, gepropageerd en gediend.

Een veelzijdige publicist

Wie het geheel van zijn gepubliceerde werken en artikels overschouwt, zal vaststellen dat Jaak Nijssen een belangrijke bijdrage leverde tot de historische en volkskundige, kortom tot de heemkundige ontsluiting van de zes Voerdorpen. Hij onderscheidde zich als een goed geïnspireerde en vruchtbare auteur. Zijn pennenvruchten vertrouwde hij toe aan diverse tijdschriften die in zijn streek in omloop waren. Zijn vroegste artikels werden in 1957-1958 opgenomen in het tijdschrift “*De Band*”, dat vanaf 1959 “*Heem*” werd genoemd. Zijn vriend Jozef Franssens was tot 1969 redacteur en beheerder van dat blad. In de periode 1959-1966 genoot het tijdschrift “*Heem*” dan ook de voorkeur van Jaak Nijssen voor het kenbaar maken van zijn bijdragen. Hij publiceerde eveneens in “*Voersprokkels*”, “*Voeren Aktueel*”, “*Kontaktblad*” en “*Land zonder grenzen*”, maar ook in “*Ons Heem*”, “*De Autotoerist*”,

“Het oude Land van Loon”, “Veldeke”, “De Limburgse Leeuw” en “Volkskunde”. Vanaf 1990 tot 2009 werkte hij hoofdzakelijk mee aan het tijdschrift “D’r Koeënwòðf”, waarvan hij de goed geïnspireerde hoofdredacteur was. Hij beschouwde dat heemkundig blad als zijn geesteskind dat hij met een ruime inbreng van artikels jarenlang koesterde. Nagenoeg tachtig bijdragen liet hij erin verschijnen. Het was het tijdschrift van de “Heemkring Voeren en Omstreken” die op 6 december 1988 officieel werd opgericht en waarvan Jaak Nijssen de stichter-voorzitter was. Door het stichten van een heemkundige vereniging met een eigen tijdschrift, beschikte hij voortaan over een doelgericht medium, waarin zijn artikels over de veelzijdige rijkdom van het Voerense heem aan bod konden komen. In dat perspectief toonde hij zich als een gemotiveerde en deskundige heemkundige, die de heemkunde beschouwde als een multidisciplinaire en interdisciplinaire studie van het heem (dorp en streek) in verleden, heden en toekomst. Na geruime tijd te zijn geminimaliseerd en onderschat, wordt de heemkunde thans erkend als de alzijdige studie omtrent het heem. Als zodanig wordt de heemkunde gedragen door twee pijlers, namelijk de “heemstudie”, die zich voornamelijk met het wetenschappelijk onderzoek van het verleden en het heden bezighoudt, en de “heemschut” of de bescherming van natuurschoon en waardevolle monumenten, die veeleer op het heden en de toekomst is gericht. Hoewel het “heem” als het ware een eenheidsband legt over de veelheid van studieonderwerpen, die het heem aanbelangen, is de “heemkunde” nog geen afzonderlijke wetenschap, maar een veelheid van disciplines die van toepassing zijn op eigen dorp en streek. In zijn geschriften heeft Jaak Nijssen die opvatting niet als zodanig geformuleerd, maar de brede

aanpak van zijn onderzoek en studie, gedragen door een diepgewortelde heemliefde, lagen duidelijk in die lijn. De thematiek van zijn talrijke publicaties in diverse tijdschriften was zorgvuldig gericht op de ontsluiting van de veelzijdige rijkdom van het eigen “heem”: Sint-Martens-Voeren in de mooie Voerstreek.

Ambassadeur van zijn geboortestreek

Op grond van zijn wetenschappelijke inzet en gedrevenheid mag men Jaak Nijssen ook een sociaal-culturele ambassadeur van Limburg en de Voerstreek noemen. Het funeraire erfgoed, een belangrijke cultuurhistorische rijkdom in dat gebied, heeft hij in heel wat publicaties en lezingen en op verschillende congressen treffend uitgedragen, zowel in eigen land als er buiten. Dat kwam vooral tot uiting op internationale samenkomsten van vakspecialisten, niet alleen in het “Arbeitsreffen der Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung” (AGD) dat afwisselend in verschillende steden plaatsvindt, en op de tweejaarlijkse congressen van de “Arbeitskreis für Klein- und Flurdenkmalpflege” in Duitsland en Oostenrijk, maar ook op soortgelijke congressen in Frankrijk en Spanje. Hij was er een graag geziene gastspreker die met gezag en vakkennis een onvermoede rijkdom uit zijn eigen heem voorstelde en toelichtte. Jaak Nijssen maakte zijn wetenschappelijke bevindingen bekend in Bayonne (Frankrijk, 1984), Carcassonne (Frankrijk, 1990), Linz (Oostenrijk, 1992), Pamplona (Spanje, 1996), Elze (Duitsland, 1996) en Tepla (Tsjecho-Slowakije, 1998). Bij die gelegenheden heeft hij telkens gewezen op het meestal onbekend archeologisch, volkskundig en heraldisch patrimonium van zijn heem, in casu het funeraire erfgoed, en dat voor een internationaal publiek

ontsloten. De resultaten van zijn veldwerk kregen daardoor een ruime uitstraling. Hij slaagde er wonderwel in zijn onderzoeksgebied op de kaart te zetten. Zodoende trad hij op als een ambassadeur van ons sociaal-cultureel patrimonium, waarvan de heemkundige rijkdom in zijn grote verscheidenheid een integrerend deel

vormt. Dat is een uitzonderlijke verdienste. Jaak Nijssen was een overtuigde, gemotiveerde en getalenteerde heemkundige in hart en ziel. Heemkundig Vlaanderen houdt dan ook zijn nagedachtenis met veel erkentelijkheid, waardering en piëteit in ere.

Jaak Nijssen Schiedung

GRAFKRUISJES EN ANDERE GRAFSTENEN I

Jaak Nijssen

In Jaaks archief bevindt zich een manuscript voor het artikel 'Grafkruisjes en andere grafstenen I' uit 1952 voor Overmaas

Volksblad. Het is vooralsnog onduidelijk of dit artikel gepubliceerd is en zo ja in welk jaar (bijbehorend kaartje blz 10).

Jaak Nijssen
Schrijver
St. Martensvoeren

1957

Grafkruisjes en andere grafstenen. I

Tot die vele oude dingen, waar men eens kan naar omsien als men tijd en goesting heeft, behoren ook onze stenen grafkruisjes die op de kerkhoven verspreid staan tussen moderne monumenten, of netjes in de rij gezet werden door een ouderheden minnend pasoor.

Lijk ze daar nu staan, schots en scheef dikwijls, zijn ze enkel nog een geweldig lijfwortje in het grote kerkkoord van kerk en kerkhof. Honderd jaar geleden is dat anders geweest. Bussies haarkjes: in de tijd dat Antwerpen en Bales nog grondig Vlaams waren.

We kunnen in verbeelding eens zo in kerkhof in hersamenstellen zoals het in vroegere tijden was. We verwijderen al die moderne grafmonumenten van het soort dat pas bestaat van rond 1850. Dan houden we de kale dodenakker over, met enkele stene kruisjes, soms vijf, zes, soms in twintigtal, in enkele keeren (Homburg en Antwerpen) meer dan honderd. De overige

ruimte denken, nu dan vol rijen houten
Kruisjes.

So moeten onze begraafplaatsen er
vroeger uitzien hebben. Niet te vergeten, is
~~dat in die tijd~~ ~~steeds~~ ~~dere~~ begraafplaatsen
steeds "kerkhof" waren, dat wil zeggen gelegen
rond het Godshuis. Wat nu niet meer
het geval is, ~~dat een gemeente~~ ~~grote~~ ~~wordt.~~ ~~gemeentes.~~
in verschillende groter geworden
grote wordt. gemeentes.

Ik was de toestand in zover
anders dan nu, dat er een paar nieuwe
parochies, dus nieuwe kerkhoven gekomen
zijn na de Franse Revolutie. In Overmaas
is dit het geval van Bleiberg: de in
vroeger eenen overleden inwoners van
dit oude gehucht hebben hun kruisjes te
Moussen. So was Welkenraad toendertijd
gehucht van Balen. En Geuren dan?
Balen is hier een oud kerkhof geweest.
Nochthans is ~~er~~ geen enkel oud
Kruisje te vinden. Zo'n nieuwe kerk (190E)
lijkt verdacht: voor fundamenten is alle steen
goed! E. Moelingen, ~~Warsage~~, S. Jansruad
Hendrikkapelle, Moeresnet is op gebied
van ons onderwerp niet veel meer te vin-
den. E. Warsage zijn brokken van kruisjes,
van interessante beelden, na te speuren in het
flaveisel van de toegangsweg tot de kerk.

Zo hebben de jaren ook onder de kruisjes
opruiming gehouden.

Bedrijpelijk is dat stenen kruisen op
in kerkhof voor men bevoeden waren. Maar voor
de priesters, van de kasteelheren en voor de rijk-
ste burgers stonden de zaken anders: deze
werden in de kerk zelf begraven. De grote
rechtshoekige gebeeldhouwde platen, soms
met wapenschilden, die we nu nog in
rond onse kerken vinden, dekten hun grafkel-
ders af. Ook deze stenen zijn belangstel-
ling waard. Daar moeten we het een in
een apart artikel over hebben. Het gebruik
van in de kerk te begraven werd bij de Franse
Revolutie van hogerhand afgeschaft.

Die zelfde Franse Revolutie betekent
ook het einde van een "oude" mode in lake
graftekens. Tegenwoordig verkiest men graf-
monumenten en grafkelders. Groter zijn
dese wel dan de oude grafstenen. Daarom
nog niet schoner.

S^t. Martensvoeren, Zomer 52, J. N.

- Onderschrift bij de foto: Kruisje langs de weg van Homburg
naar Hindel-spoorweg. 1693. Tekst Duits-Nederlands
Van hetzelfde type als de grafkruisjes uit die tijd.
- Beist kruisje: Het aantal kruisjes van vóór de Franse
Revolutie op de kerkhoven van Overmaas en van enkele dorpen uit de omgeving.

moedergods van het Eikske,
moedergods van hier
mag ik fier
over een kroon schrijven ?

toen de jongen uw beeld
beschermen wou
en gij het trouw
aan de trou-
we eik terughingt,

toen was het volk
van heel uw streek een
volk.

met uw beeld en uw troon
als de kroon
op zijn fierheid,
zijn taal,
zijn leven

met uw kroon
op het groene,
het golvende
land.

nu.

ons land
is weg
want zijn taal
vergaat
en als het volk onder u
vergaat, zeg
waarvan zijt gij dan de kroon ?

J.G.
6 juni 1961

Stilte en verwondering

Het zal in de zomer van de jaren tachtig zijn geweest dat ik met ons gezin een fietstocht maakte naar de Maasdorpen in Nederlands Noord-Limburg. In Well waren we afgestapt en hadden bij het Veerhuis wat gedronken. We slenterden daarna nog even door het dorp, zoals dat gaat bij dit soort uitstapjes, tot we bij een smeedijzeren toegangspoort kwamen van waaruit we op de hoge Maasoever van het dorp een wijds uitzicht hadden over de rivier. Zo'n poort prikkelt altijd de nieuwsgierigheid. Kunnen we erin, wat ligt hier nog achter? Gelukkig, ze was open, en wat erachter lag, heeft blijvend indruk op mij gemaakt. Het was mijn eerste kennismaking met de oude hardstenen grafkruisen uit de 16e, 17e en 18e eeuw. Dit waren de oude **stèles** zoals Jaak ze me later zou duiden.

De plaats die we betraden was een oase van rust. Het verkeerslawaaï werd gedempt door de muur die het kerkhof en de plaats van de verdwenen oude kerk scheidde van het dorp. Alleen gras, bomen en een lange rij oude stèles bedekt met korstmossen en met nog net leesbare namen en inscripties. Geen nieuwe graven, alleen de oude stèles, dat maakte deze plaats zo bijzonder en zo tijdloos.

Oude begraafplaats aan de Maas in Well (foto Maarten Deliën).

Nieuwsgierig was ik naar de teksten, de jaartallen en naar de oude taal. Omdat ik vanaf het begin van de jaren tachtig stamboomonderzoek had gedaan naar de familie van vaders kant, voelde ik een sterke verbondenheid met de namen en teksten uit de 16^e en 17^e eeuw. Dit waren tijdgenoten van mijn voorouders, en ik had ook een voorstelling van de omstandigheden en van de tijdgeest waarin die mensen hadden geleefd.

Voorzichtig tastend, voelend en een beetje krabbend kwam de volgende tekst tevoorschijn:

“I.H.S. Anno 1574 Den 10 Septe Ber Is in Got Verstorven Jacop van Guilick Ende Huibken Sijn Huisfrow Godt Trost Die Sielen”

Ongelooflijk, dit monumentje was meer dan vierhonderd jaar oud en Jacob en Huibken waren tijdgenoten van Jan en Adriaen Deliën die omstreeks die tijd leefden in Hilvarenbeek. Ik was ook onder de indruk van de afmetingen, de gaafheid van het steenhouderswerk, en van de afbeeldingen zoals een hart met daarboven drie nagels (spijkers) of I.H.S. omgeven door een stralenkrans of tekens waarvan ik pas later begreep dat het handmerken en huismerken waren. Ik had het gevoel iets bijzonders te hebben ontdekt, een stenen databank die de moeite waard was om verder onderzoek naar te doen. Onderzoek naar **“het verschijnsel”** zoals Jaak het voorkomen van de oude stèles stevast zou noemen.

Al veel eerder was de gaafheid en de ouderdom van deze klein-monumenten ook anderen opgevallen. J.M.J. Janssen, kapelaan in Well, zal evenals ikzelf onder de indruk zijn geweest van wat hij ongeveer honderd jaar eerder aantrof op de begraafplaats van zijn kerk.¹ Vanaf het einde van de negentiende eeuw publiceerde hij een aantal artikelen in *“De Maasgouw”* over de

*De oude Maaslandse grafkruisen in Well
(foto Maarten Deliën).*

grafopschriften van deze kruisen in plaatsen langs de Noordlimburgse Maas. Ook vóór die tijd waren er al kruisen verplaatst en ingemetseld in de ringmuur van het kerkhof zoals het grafkruis uit 1662 van Jan Jaspers van Guylick in Afferden.²

In 1879 staat er een noodkreet in “*De Maasgouw*” over de dreigende teloorgang van de grafopschriften en heraldische tekens op de zerken in oude kerken zoals de Sint Jan in Maastricht. Men pleit ervoor om de oude zerken te behouden door ze op te nemen en in gaanderijen te plaatsen, of door ze buiten tegen de kerkmuur te metselen. Wanneer dit alles niet mogelijk is, dan moeten de teksten en afbeeldingen: “*door een goed tekenaar worden afgemaakt*”, zodat we later nog kunnen weten wat er op die stenen heeft gestaan.³

Nog eerder in 1854 had een dergelijke oproep in het genealogisch en heraldisch tijdschrift “*De Navorscher*” gestaan. De klager stelde vast dat bij verbouwing van bedehuizen veel grafzerken door onachtzaamheid verloren dreigden te gaan. Voor Mr. Bloys van Treslong Prins zullen deze oproepen hebben bijgedragen tot het besef, dat er geen tijd meer te verliezen was en dat alles wat nog zichtbaar was moest worden vastgelegd. Deze onderzoeker staat aan de basis van de talrijke onderzoeken, publicaties en referaten die Jaak Nijssen op dit terrein heeft gedaan.

Pioniers en hun opvolgers

Wie zelf veldonderzoek heeft gedaan, kan bij benadering een inschatting maken van al het werk dat een pionier als Bloys van Treslong in het eerste kwart van de twintigste eeuw tot stand heeft gebracht. Tussen 1917 en 1925 onderzocht en publiceerde hij genealogische en heraldische gedenkwaardigheden van kerken en begraafplaatsen van zeven Nederlandse provincies waaronder Noord-Brabant.⁴

De eerste pioniers waren vooral op zoek naar afbeeldingen van familiewapens en familierelaties. Deze heraldische afbeeldingen en familierelaties waren voornamelijk te vinden op de grafzerken van de adel, hoge stads- of vrijheidsbestuurders zoals de schout, de priesters en de welgestelde burgers die in de kerk werden begraven.

Deze pioniers behoorden ook tot een geschoolde elite die in staat was om de teksten in het Latijn, de getallen in Romeinse cijfers, alsook de heraldische afbeeldingen te kunnen duiden en hierover te publiceren.

Toen Bloys van Treslong in 1928 naar Batavia, in het toenmalige Nederlands-Indië vertrok, waren de provincies Limburg en Drenthe nog niet geïnventariseerd.

Aan zijn opvolger Mr. Jan Belonje uit Alkmaar gaf hij het advies om de gegevens van de grafopschriften van beide provincies maar in één boek samen te vatten, omdat hij veronderstelde dat er nog maar weinig gegevens te vinden zouden zijn.⁵

Niets bleek minder waar.

Limburg was weliswaar door zijn geografische ligging in de Maas-Rijn regio een omstreken gebied, dat vaak te maken heeft gehad met oorlogsgeweld. Vooral de tweede wereldoorlog heeft veel schade veroorzaakt aan kerken en begraafplaatsen in de Maasregio van Noord- en Midden-

Limburg.⁶ Maar daar staat tegenover dat de gehele Maas-Rijn regio door de nabijheid van steengroeven en goede transportmogelijkheden op en langs de rivieren, een lange en wijd verbreide traditie van grafmonumenten in steen kent.

Het is ook deze Maas-Rijn regio die niet te vangen is binnen de Nederlandse provinciegrenzen van Limburg. Zo moet ook de conclusie van Jan Belonje zijn geweest toen hij in zijn onderzoek ook de Duitse en Belgische grensstreek meenam, waaronder de smalle strook van het Nederlandse taalgebied in de provincie Luik.

Bloys van Treslong en Belonje maakten bij hun inventarisatie gebruik van eerdere publicaties en van plaatselijke onderzoekers. En zo krijgt ook Pastoor Veltmans in Sint-Martens-Voeren het verzoek om zijn medewerking te verlenen aan dit onderzoek van “*steenens charters*”. De pastoor weet zich verzekerd van de steun van de 20-jarige Jaak Nijssen en bevestigt dit in een schrijven van oktober 1946.

“*Uw zoo interessante brochure heeft bij mij ook wéérklank gevonden en niet minder ook bij mijn student – hij is ... student te Leuven aan de Veeartsenijschool. Hij is nu ook nog al de oude grafzerken op de kerkhoven der omliggende gemeenten gaan opnemen*”.⁷

Het werk van Jaak en van andere plaatselijke onderzoekers was van wezenlijk belang voor Jan Belonje die zich beperkt voelde door de fysieke afstand tussen Alkmaar en Limburg en die alle plaatsen die hij bezocht, bereisde met de trein en de bus.⁸ Wanneer al dit onderzoekswerk in 1961 wordt gepubliceerd, dan ligt er een standaardwerk met grafschriften van meer dan 500 pagina's. Het daarin opgenomen supplement van gegevens uit de Belgische en Duitse grensgebieden omvat alleen al

bijna 100 pagina's. Veel van deze grafschriften zijn door Jaak bijeengebracht en hij krijgt dan ook een bijzondere vermelding in het voorwoord; “*Dr. J.H.G. Nijssen te St.-Martens-Voeren*” (naast andere medewerkers). “*Hun bewezen vriendschap zal ik niet vergeten*”.⁹

De correspondentie die Jaak voerde met Jan Belonje heeft hij ondergebracht bij het Gemeentearchief Roermond, waar Belonje al eerder zijn handschriften had ingebracht.

De oude stèles en hun verspreidingsgebied

Ik vermoed dat de eerste pioniers zoals Bloys van Treslong en aanvankelijk ook Jan Belonje de vondsten in Nederlands-Limburg hebben onderschat, omdat zij naar analogie van hun eerdere inventarisaties in Nederlandse provincies dachten dat de meeste oude grafstenen in de kerk te vinden waren, en niet op het kerkhof. In Nederlands-Limburg en de grensgebieden treft men juist het tegenovergestelde aan. Het zwaartepunt in vondsten ligt niet zozeer in de kerken maar juist op de begraafplaatsen. En hoe zuidelijker je gaat, des te meer oude grafstenen er op de kerkhoven te vinden zijn.

Tijdens mijn onderzoek in Noord-Brabant en het noorden van Nederlands-Limburg vond ik beperkte aantallen, meestal in een brede strook langs de Maas. Ik was blij met iedere vondst zoals een hardstenen kruisje bij de kerk van Baarlo dat ik heb moeten uitspitten om de tekst en de afmetingen te kunnen vastleggen. Dit kruis treft men niet aan bij Belonje, maar Jaak had het destijds al wel gevonden en in zijn omvangrijke databank opgenomen. Hierbij alsnog de tekst:

“*I H S Met desen like anno 16 28 den 28 july is in Got verstorven Berbken * Igen . F O VKER . TOBO . LER Gott . Tro . di . sel*”

Stroomopwaarts langs de Maas en haar zijrivieren nemen de aantallen zienderogen toe.

Het Maasdal kent al een lange traditie van grafmonumenten in steen. In de Romeinse tijd werden er veel grafmonumenten en graftorens opgericht langs de belangrijke weg die van Bavay in Noord-Frankrijk via Maastricht naar Keulen liep. Overblijfselen daarvan zijn vermoedelijk opnieuw gebruikt bij de restauratie van bruggen en vestingen, want in 1963 heeft men in de Maas bij Maastricht veel grafsteenfragmenten opgebaggerd.¹⁰

Ook de middeleeuwen kende al een rijke graftraditie in steen. Zo vond men tijdens opgravingen in de Sint Servaasbasiliek in Maastricht sarcofagen van vulkanische tufsteen uit de Eifel en van kalksteen afkomstig uit Noordoost-Frankrijk.

En de sarcofaag van proost Humbertus uit de elfde eeuw is vervaardigd van zandsteen uit het Duitse Nievelstein, een gesteente dat veel op marmer lijkt.¹¹

Een aantal van deze gebieden blijkt ook in latere tijd nog productiecentrum van grafkruisen te zijn, zoals van de Nievelsteinen kruisen die door Jaak als een aparte groep worden onderscheiden.

Jaak spreekt terecht van stèles wanneer hij doelt op de oude grafmonumentjes in steen. Dit uit het Grieks en het Latijn afkomstige woord ontleende zijn betekenis aan grafzuilen en rechtopstaande grafplaten met inscriptie. Het is dus een verzamelnaam. Hij verduidelijkt dat met de volgende zinsnede: *“Grafkruisen” in de titel van deze les is een vereenvoudiging. Tot we op het protestants kerkhof van Eupen protestantse tegenhangers van de kruisen vinden: niet-kruisvormige steles.*¹²

De niet-kruisvormige stèles zijn de rechtopstaande grafplaten zoals we die op de

protestantse en de Joodse begraafplaatsen vaak aantreffen. Op protestantse begraafplaatsen is het kruis nogal eens vervangen door de Stenen Tafelen, die we in de iconografie vaak zien afgebeeld met Mozes, wanneer hij van Jahweh de tien geboden heeft ontvangen.

Sinds 1572 vielen alle kerken en kerkhoven in de Noordelijke Nederlanden onder de Gereformeerde kerk. Voor katholieken was het verboden op straffe van een zware boete om kruisjes of grafpaaltjes te snijden.¹³ Deze maatregelen zijn er waarschijnlijk de oorzaak van dat de protestanten het kruis als symbool voor hun grafmonumenten hebben verlaten.

Twee hardstenen grafpaaltjes (niet kruisvormige stèles) op de Joodse begraafplaats in Vierlingsbeek (foto Maarten Deliën).

Sinds de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 door Frederik Hendrik kwam er ook in Noord-Brabant een einde aan het oprichten van kruisen op de begraafplaatsen. De traditie van hardstenen kruisen die hier vóór 1500 ook was doorgedrongen in het stroomgebied van de Leij, de Reusel, de Beerze, de Dommel en de Aa, werd bruusk tot staan gebracht.¹⁴ Vandaar dat we in die gebieden nauwelijks stenen kruisen van na 1629 zien.

Een aantal oude niet-kruisvormige stèles is nog te bewonderen op het Stryper-kerkhof van het eiland Terschelling. Deze karakteristieke grafmonumentjes worden door de plaatselijke bevolking nog steeds met “paelen” aangeduid.¹⁵

Jaak brengt deze monumentjes onder in de buurtgroep van de Waddentraditie.¹⁶ Zo'n buurtgroep onderscheidt zich in vormgeving en materiaalgebruik van andere regionale tradities.

Zoals we in de verbodsbepalingen van 1572 al hebben gezien was het vóór de reformatie in de toen nog katholieke Nederlanden al de gewoonte om naast kruisen ook grafpaaltjes op de kerkhoven te plaatsen. Omdat er sprake is van: *“het snijden van kruisjes of grafpaaltjes”* zullen de meeste grafmonumentjes van hout zijn geweest. Voorbeelden van houten kruisen zijn ook nu nog te zien op het kerkhof van Teuven en van Noorbeek.

Voor wat betreft de stenen grafkruisen spreekt hij over **“het verschijnsel”** dat 5000 à 7000 kruisen in “blauwe steen” omvat, verspreid over een gebied dat reikt van Givet in Noord-Frankrijk langs de grote Maasbocht, tussen Maaseik en 's-Hertogenbosch, tot Zaltbommel in Nederland, met zijn zwaartepunt tussen Leuven (Vlaanderen) en Keulen (Duitsland), hemelsbreed 160 kilometer.¹⁷

Ook langs de IJssel staan nog enkele kruisjes met Zutphen als meest noordelijke uitloper. Jaak vroeg mij om deze wat verweesde enkelingen te betrekken bij een toekomstige publicatie over grafkruisen in Noord-Brabant.

Goede Vrijdag 1958

Met deze symbolische woorden, voor de jaarlijkse herdenking van de kruisdood van Jezus, eindigde Jaak zijn artikel over oude stenen graf- en veldkruisen, dat hij in 1960

in *“Ons Heem”* zou publiceren. Nog voor Belonje in 1961 zijn *“Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en om de kerken in Limburg”* uitbracht, kwam Jaak met een overzichtswerk dat specifiek gericht was op de stenen kruisen.

Zelf zegt hij daarover: *“Een synthetisch werk over deze voorwerpen is mij niet bekend”*.¹⁸

Waar de eerste pioniers zich vooral toelegden op de heraldiek, de grafschriften met genealogische gegevens, en in mindere mate op de vormgeving en de symboliek van de afbeeldingen, daar kwam Jaak voor het eerst met een totaalbenadering. Het was de neerslag van twaalf jaar veldonderzoek naar deze klein-monumenten.

Jaak en ik deelden dezelfde opvattingen in onderzoeksmethodiek. Leg alles vast wat je kunt waarnemen, en wat je op het moment zelf niet begrijpt, kan in een later stadium alsnog betekenis krijgen. En zo kon het gebeuren dat drie kleine anonieme kruisjes die ik in Oirschot aan de zuidkant van het kerkship had ontdekt en opgetekend, door Jaak werden herkend als behorend tot de oudste grafkruisjes, mogelijk van vóór 1500. Het waren soortgelijke kruisjes die bij de gotische verbouwing van kerken in de vijftiende eeuw op diverse plaatsen zijn ingemetseld in de kerktoren. Zoals in Peer, waar Jaak zich met een hoogwerker omhoog liet brengen om het nader te onderzoeken en de afmetingen te kunnen vaststellen.¹⁹ Hij leerde mij ook nog een foefje om een hoog ingemetseld kruis te kunnen opmeten.

“Meet de hoogte van één baksteen en de voeg, tel het aantal bakstenen met voeg naast het ingemetseld kruis, en je hebt de hoogtemaat van dat kruis”.

Naast de anonieme kruisen die tot de vroegste exemplaren behoren, noemt Jaak in zijn publicatie voor *“Ons Heem”* ook oude exemplaren waarop de datum staat

vermeld, zoals het veldkruis te Gasthuis Bemelen (Ned. Limb.) uit 1447.

We zullen hier een bloemlezing van dit belangrijke basiswerk uit "Ons Heem" laten volgen, aangevuld met enige persoonlijke bevindingen. De cursief gedrukte tekst is een letterlijke weergave van de woorden en van de schrijfwijze zoals die door Jaak werden toegepast. Het door mij toegevoegde commentaar met aanvullingen of verduidelijking, alsook persoonlijke bevindingen op grond van onderzoek, zal in de rechtopstaande tekst worden vermeld.

WANNEER?

Van de 15^e eeuw tot aan de Franse Revolutie. Na 1850 verandert het aanzien van de kerkhoven door het toepassen van monumenten van allerlei vorm "die onze kerkhoven tot rommelhopen maken".

Van al de stenen kruisen die we optekenden zijn er:

<i>2,5% zeker uit de periode</i>	<i>1530-1570</i>
<i>2% uit de jaren</i>	<i>1570-1600</i>
<i>26%</i>	<i>1600-1650</i>
<i>29%</i>	<i>1650-1700</i>
<i>15%</i>	<i>1700-1750</i>
<i>6,5%</i>	<i>1750-1800</i>

De overige 19% zijn ongedateerde vermoedelijk meestal 16^e eeuwse

ALGEMENE KENMERKEN

In de loop der decennia en over het hele ons bekende gebied zijn de stenen grafkruisjes tamelijk homogeen. Ze zijn alle monolithisch, blijven zeer dicht bij de basis kruisvorm, namelijk het Latijnse kruis, en vertonen weinig reliëfwerk. Ten oosten van de Maas zit er wat meer reliëf in.

Vóór 1630 ziet men in de Nederlanden het corpus van de Kruislievenheer nog afgebeeld op de kruisen, na die tijd

verwordt de plaats van het corpus tot tekstplaat. In Duitsland vindt men nog in de 18^e eeuw grafkruisen met een afbeelding van de Gekruisigde over het hele kruis.

MATERIAAL; BEWERKING; AFMETINGEN

In de Nederlanden zijn de grafkruisen haast steeds uit arduin. Slechts twee uitzonderingen een 16^e eeuwse (?) groep in Overmaas die uit bruine zandachtige leisteen werd vervaardigd. En een 18^e eeuwse Ardeense groep in zwart-paarse fylladen (soort leisteen). Naast deze steensoort vonden we in Duitsland veel kruisen uit gele en rode zandsteen, uit lava, en uit graniet met grote kristallen.

Ten onrechte schonk ik weinig aandacht aan mogelijke sporen van bewerking op de kruisen (hamer puntbeitel). Frijnslag (vlakke beitel) en polijstvlakken vinden we natuurlijk op alle bewerkte steen.

Onze stenen grafkruisen staan met een ruwe voetklomp in de aarde en zijn van eerder geringe hoogte (16^e eeuw: 70cm tot 1 meter; later tot 1.50 meter en ten westen van de Maas tot 2 meter). De kruisbalken zijn bijna vierkant op doorsnede.

VORM

16^e eeuw: Bij zijn ontstaan greep het stenen grafkruis nog net het staartje van de gotiek. Het grafkruis met gotische letters van omstreeks 1500 uit Sint-Martens-Voeren kan hierbij als voorbeeld dienen, met daarbij de driehoekige uiteinden op de kruisbalken, die door Jaak zo typerend worden aangeduid met: "ze krijgen neuzen".

*Over de vormgeving van de gotische kruisen schrijft hij in 2005 "De kruisen worden **auf Rundsicht** bewerkt, ze zijn het bekijken waard, van links naar rechts, van onder naar boven, van voor naar achter.*

De balken worden achtkantig op doorsnede".²⁰

De achtkantige vorm staat in de bouwkunst symbool voor het wereldlijke in relatie tot de cirkel die symbool staat voor het Goddelijke. Kijk maar naar de achtkantige bovenste torengeliding van de neogotische kerk van Remersdaal.²¹ Zowel het achtkantige gotische kruis als de torenspits

Gotisch grafkruis, kerkhof Sint-Martens-Voeren (foto Maarten Deliën).

wijzen vanuit de aarde naar het Hemelse en Goddelijke universum, ofwel van het ondermaanse naar het hemelse.

Verder zijn er in **de 16^e eeuw** in Duitsland, Overmaas en in meerderheid ten westen van de Maas twee hoofdvormen die naast mekaar bestaan vanaf het eerste begin:

- a) het gewoon kruis, bestaande uit twee absoluut rechthoekige balken
- b) het kruis waarvan de verticale balk aan z'n bovenuiteinde dakvormig is toegespitst (wellicht afgekeken van houten kruisen).

De dakjesvorm van de stenen kruisen laat zich nog het beste verklaren vanuit de vormgeving van het houten veldkruis waarbij, ter bescherming van het houten corpus tegen weersinvloeden, een windveer (dakje) werd aangebracht tussen de kruistop

en de uiteinden van de dwarsbalk. Om de windveer te kunnen bevestigen moest de kruistop worden afgeschuind. Een soortgelijk houten kruis staat nog tegen de buitengevel naast het koor van de kerk van Teuven.

17^e eeuw: Rond 1630 ontstaan plots en definitief, van Tienen tot Keulen twee nieuwe vormen: ten westen van de Maas; de klaverbladuiteinden die wel zullen afgeleid zijn van de metalen en houten kruisen met vierpasuiteinden; ten oosten van de Maas; de dakjesvorm die nu kwartcilinders krijgt bij de kruising van de balken. Dit laatste kan zijn terug te voeren op een technisch element, dat bij houten kruisen de zwakke plaats bij de voegen verstevigt, ofwel op de stralenkrans rond het hoofd van de Gekruisigde.

In de omgeving van Bonn treedt rond 1590 een andere vorm op, waarbij de kruising bij de balken aangevuld is met vier renaissance konsolen. Deze vorm verspreidt zich geleidelijk, bereikt Keulen rond 1670, Dusseldorp en Monschau rond 1700.

Houten grafkruis met dakjesvorm, kerkhof Noorbeek (beide foto's Maarten Deliën).

Hardstenen grafkruis met dakjesvorm, tegen kerktoren H. Brigida kerk Noorbeek.

18^e eeuw: Ten westen van de Maas blijft de klaverbladvorm gewijzigd voortbestaan (vijf-zevenlobbige uiteinden); gedrongen of gestrekte kruisen.

Ten oosten van de Maas worden renaissance- en barokaanzetten aan de uiteinden algemeen. Het Bonn-type handhaaft zich. Rond Keulen kennen we enkele kruisjes met rococovormen.

Al die vormen uit de hoge kunst: gezonken cultuurgoed!

Toen ik Jaak vroeg naar de oorsprong en betekenis van de diversiteit in vormgeving van de verschillende grafkruistypen antwoordde hij dat we dat niet precies weten, terwijl hij in bovenstaand artikel toch een duidelijk verband ziet met de ontwikkeling in vormgeving van de houten en metalen kruisen. Het typeert hem wel in zijn wetenschappelijke benadering van “**het verschijnsel**”. Maar omdat er weinig tot niets aan schriftelijke overlevering over de evolutie in vormgeving van de kruisen bekend is, kunnen we niet anders dan kijken naar vroege voorbeelden en van daaruit voorzichtig interpreteren.

De door Jaak aangehaalde vierpasuiteinden komen voort uit de romaanse bouwkunst waar men kruisvormige cirkelboogvensters toepaste, zoals in het koorgedeelte van de Servaasbasiliek in Maastricht nog is te zien. De driepasuiteinden bij de klaverbladvorm zijn hier een afleiding van.

De vijf- en zevenlobbige kruisuiteinden zijn eveneens terug te voeren tot de waaier- en klaverbladvensters die in de romaanse bouwkunst tot de meest voorkomende venstertypen behoren.²² Tijdens de gotiek komen we deze vormen weer tegen in het “*maaswerk*” van de gotische ramen. Het is dus niet zo vreemd, dat de steenkappers de vormen die men bij de bouw en de restauratie van kerken gewoon waren om toe te passen, deze ook lieten terugkomen in de ornamentiek van de grafkruisen.

De halve cilinders/rollen op de onderste kruisbalk geven toch nog de indruk van een driepas uiteinde, zoals de vroege houten triomfkruisen gesierd waren met de klaverbladvorm aan alle kruisuiteinden.²³

Grafkruis met driepas uiteinde, klaverbladvorm, ook wel drielobbig genoemd, kerkhof Sint-Martens-Voeren (foto Maarten Deliën).

Maar omdat het grafkruis met de voetklomp in de aarde staat, moet men deze kruisafwerking hoger op de kruisstam aanbrengen. Ook bij het gotische kruis zien we al “*neuzen*” op de onderste kruisbalk, waardoor bovenstaande veronderstelling kracht wint. De vormgeving van de gotische kruisen is ontleend aan het “*maaswerk*” van roos- en spitsboogvensters.

SCHIKKING

Zoals bij het drukken van een doodsbrief er een bladspiegel ontstaat, zo zijn ook op een kruis de verschillende opschrift-elementen geschikt: symbolen, versiering, tekst. Ofwel in het hoofdelement de afbeelding van de Gekruisigde, met tekst op de overblijvende plaatsen; ofwel krijgt de tekst de voorkeur, en wordt Christusbeeld- of monogram tot een vignet op het hoofduiteinde. Dikwijls wordt dan één of ander symbool slotvignet.

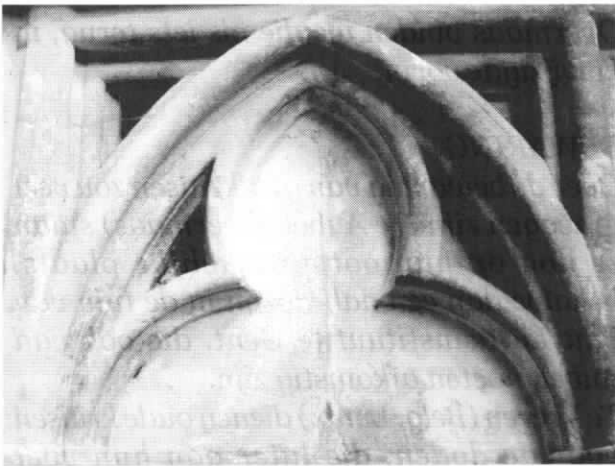

AFBEELDINGEN

De Gekruisigde, soms (rond Aken) vergezeld van O-L-Vrouw: op maansikkel Evegnée, Luik, (1544) en Cerhexe-Heuseux, Luik, (1530).

Piëta op een groep tussen Maas en Rijn 18e eeuw. Te Liers (Luik) 1609 vonden we een tamelijk realistisch uitgebeelde persoon in aanbidding voor het kruis. Aan de Rijn een paar kruisen met de afbeelding van een heilige (18e eeuw).

Zelden kunnen deze afbeeldingen aanspraak maken op kunstwaarde. Grafkruisen zijn volkskunst.

Gotisch "maaswerk" kathedraal van Sées, Normandië (foto Wim Deliën).

SYMBOLLEN

Op dit gebied leveren de graf- en veldkruisen een belangrijke documentatie. We vonden: Christussymbolen: IHS alléén, met hart, met drie nagels, in ring met een stralenkrans. Mariamonogrammen, soms een dito van St. Jozef (18e eeuw).

Rozenkrans, skapulier, ordekoord als broederschapsteken (?) in Overmaas.

Beroepssymbolen. Priestersymbolen zijn zeldzaam (begraven in de kerk!).

Adellijke heraldiek idem; burgerlijke heraldiek komt nogal veel voor, meest in de streek Luik-Tongeren-Wezet.

Huismerken; protestanten hadden hier een voorkeur voor. Ook langs de Maas is er een belangrijke groep huismerken te vinden uit het begin van de 17^e eeuw (schippers?- te Neerharen, Elsloo, Urmond, Boorseme (met anker), Vucht). De zespuntige ster komt zeer veel voor.

In Overmaas bestaat er een typische groep kruisen die tulp en margriet (levensboom en zonnelymbol?), boompjes en maansikkels-met-gezicht vertoont. Zon plus maan, een paar keren. Eveneens in Overmaas is er een groep kruisen met als enig opschrift een lelie of een kruisje (ook dit laatste één maal te Neeroeteren, Belg. Limb.).

Wat uiteraard veel op grafkruisen voorkomt zijn doodshoofden, meestal op de voet van het kruis, de plaats waar we het ook vinden b.v. op onze paternosterkruisen. Soms een zandloper (18e eeuw)

Te Tudderem vonden we twee kruisen waarop een maansikkel-met-ster; als symbool van een reis naar het Heilig Land?

VERSIERING

Sierlijk is zo een kruisje door zijn vorm, zijn licht- en schaduwpartijen, zijn frijnslag, zijn schikking. Ook is er dikwijls speciale versiering aangebracht: b.v. een boordje rond de tekst; krullen; rozetten; bloemen; guirlandes; geometrische figuren (te Olef bij Schleiden); triomfboog rond Christogram (streek van de Vesder 17^e eeuw).

De kruisen ten westen van de Maas zijn veel soberder dan de overige, vertonen weinig symbolen en versiering.

In het zuiden van het Duitse grafkruisen gebied houdt men van reliëf.

TEKST

Deze is meestal lokaal doch van onmiskenbaar belang.

Te Heughem (Ned. Limb.):

HIER LIGT / BEGRAVEN / ANNEKEN /
CUYTEN / DOCHTERKEN / VAN /
GERKEN / CUYTEN DIE GESTORVEN IS
/ 1636 DEN.6.OCTOBRIS.EN / TOT.EEN
GEDENKNISSE VAN HAER HEEFT GRIET
/ CUYTEN.HAER.ALDERLIEFSTE /
MOEKEN.DIT.CRUYS.LATEN.SET /
TEN.GODT.HEB.HAER.SIELE /
INDER.EEUWIGE / YT.AMEN.

De tekst loopt nog over hoofd, dwarsbalk en voet, en er is interpunctie tussen de woorden, twee kenmerken voor 16^e en begin 17^e eeuw.

De letter van de teksten: van het eerste begin af vinden we óf uitgespaarde, óf ingegrifte lettertekens. Deze laatste krijgen in de 17^e eeuw de overhand. Ook wordt gaandeweg de gotische letter verlaten voor de renaissance letter. Van dat begin af vinden we naast eenvoudige naamaanduidingen ook al volzinnen. Deze laatste worden rond 1630 algemeen. Veelal komt er een vrome wens na, dikwijls: GOD TROOSTE DE ZIEL.

STEENKAPPERS

Een reeks grafkruisen in Overmaas, (die met de tulpen, margrieten, maansikkels!) uit 1660-1700, verspreid over een twaalftal kerkhoven, is onbetwistbaar van één hand: zelfde schikking, een zeer typisch nog wel, met de tekst in een vierpas en daar-rond een rozenkrans van acht tientjes; zelfde letter, veel ligaturen; zelfde overdadige versiering. Misschien is het een utopie ooit de maker ervan te willen vereenzelvigen, misschien hebben we eens geluk....

VELDKRUIS EN GRAFKRUIS

Onder de stenen veldkruisen zijn er van

dezelfde reeksen als de grafkruisen. Dat zijn de moord- en ongevalskruisen. Votief- en marktkruisen hebben meestal een heel ander uitzicht. Daarom denken we dat het drie meter hoge kruis te Hoeselt-Kruis, met Christusbeeld en gotisch opschrift 1567 Ghys Pauwels een votiefkruis is. Veel van deze andere kruisen bestaan uit verschillende steenblokken. Zoals het dorpskruis te Moelingen en een ander waarschijnlijk 16^e eeuws, te Homburg, om twee Overmase voorbeelden te noemen.

In streken waar we geen enkel grafkruis zagen: de Elzas, de Eifel, staan wel wegen dorpskruisen. In het Rijnland hebben deze meestal een nis in hun voet. In Overmaas vinden we die nis iets terug, in gewijzigde vorm.

BEWARING

Over de bewaring van grafkruisen zou veel te zeggen zijn. Te Aubel (Overmaas) staan ze nog op hun oorspronkelijke plaats, behalve dan een half dozijn in de tuin van Sint Lucasinstituut te Gent, die ook van Aubel moeten afkomstig zijn.

Te Vreren (Belg. Limb.) dienen oude kruisen voor de doden, die later aan hun voet worden begraven.

In Geijsteren (Ned. Limb.) siert een uiterlijk zeer oud anoniem grafkruis met dakjesvorm het graf van pastoor Petrus Beelen Geb. 2-8-1859 Overl. 15-1-1927.

Te Xhoffraix (Luik) werden grafkruisen na verwijdering tijdens de franse revolutie, opgericht langs wegen. In de kerkhofmuur ingemetselde grafkruisjes zijn eigenlijk bedreigd, en nog meer die ergens in een hoek liggen.

In Wansum (Ned. Limb.) zag ik in 1993 bij mijn bezoek aan het kerkhof een oud grafkruis op de grond liggen tegen de noordelijke kerkhofmuur. Vermoedelijk was dit kruis verwijderd om plaats te maken voor

nieuwe graven. Van de negen kruisen die Belonje in 1961 nog vermeldde heb ik er nog maar zes teruggevonden.

De kerkmuren moeten we steeds eens onderzoeken. Zo zit het enige mij bekende grafkruis fragment te Tienen ingemetseld in een muur van een bijgebouwtje van één van beide oude kerken aldaar.

Veldkruisen hebben eigenlijk meer kans bewaard te blijven, omdat ze elk een monumentje op zichzelf vormen en een landschapswaarde hebben.

Graf- en veldkruisen hebben hun belang voor de iconografie, niet alléén omdat ze soms beelden dragen, maar het zijn toch ook verschijningsvormen van het kruis als beeld, en dit in een beperkt gebied op een bepaald tijdstip. Ze vormen een rijk reservaat van volkse sierkunst en symboliek. Ze hebben bovendien een waarde in de locale geschiedschrijving.

En allen samen maken ze een indrukwekkend monument uit.

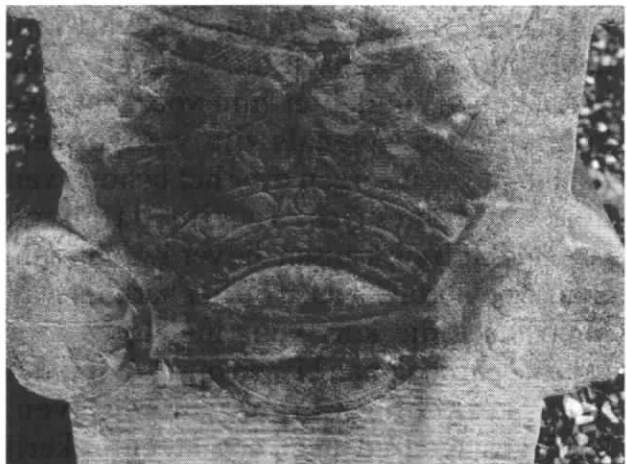
Een digitaal monument

Tijdens een conferentie in 1996 van de "Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung" te Elze in Niedersachsen hield Jaak een warm pleidooi voor een gedegen inventarisatie van de veelal uit Naamse blauwe steen (arduin) vervaardigde grafmonumenten. De gegevens van die inventarisatie zouden kunnen worden opgeslagen in een relationele databank. In zijn optiek was het de moeite waard om te analyseren hoe vormenschat en iconografie of symboliek van de kruisen tot stand zijn gekomen. Het is mogelijk, dat niet alleen de steenhouwer en leverancier daar een stempel op drukten, maar dat ook bepaalde lokale tradities uit de plaats van bestemming de detaillering konden bepalen.²⁴ Zo ziet hij bijvoorbeeld de kruisversiering met kronen en kransen voor ongetrouwen in een begrensd gebied tussen

Maas en Vesdre, met een zwaartepunt in de productie van deze stenen rond Homburg en Aubel en met Mheer in Nederlands Limburg, als meest noordelijke uitloper. Hij vermoedt hierin de hand van één steenkappersfamilie.²⁵

Dergelijke analyses kan men sneller en zorgvuldiger maken wanneer alle relevante gegevens zijn opgeslagen in de databank van een computer. Elk grafmonumentje krijgt daarin een afzonderlijk identificatienummer. In samenwerking met Rik Palmans heeft hij een relationele databank opgezet waarin alle bekende grafkruisen beschreven kunnen worden met vermelding van topografische coördinaten, literatuurreferenties, vormgevingsaspecten, symboliek, grafteksten, heraldiek, steensoort, afmetingen, etc..

In de aanloop van die databank moest Jaak eerst het probleem van de topografische coördinaten oplossen. De indeling van de bladen van topografische kaarten, de voormalige stafkaarten, verschilt van staat tot staat. De kaarten sluiten niet goed op elkaar aan omdat Nederland, België en Duitsland verschillende meetmethoden toepassen waardoor de coördinatenstelsels van elkaar verschillen.

Grafmonument met "kroon" voor ongetrouwen, koorzijde kerkhof Mheer (foto Maarten Deliën).

Ook het wereld coördinatenstelsel bood geen uitkomst omdat daar de kaarten tussen Gemmenich en Vaals/Aken weer niet aan elkaar passen.

Hij koos voor kaarten die volgens de geografische coördinaten in cilinderprojectie worden weergegeven.²⁶ Door uniformiteit in coördinaten kan men bij de verplaatsing van een grafkruis precies bepalen wat de oude en wat de nieuwe positie is. Als voorbeeld vermeldt hij een kruis dat zich in 1976 nog op het kerkhof van Walhorn bevond, maar dat in 1986 in het pottenbakkersmuseum in Lontzen was geplaatst.²⁷

Het belang van deze databank is onmiskenbaar groot en voor Jaak was het een zeer belangrijk project. Al die gegevens vormen een monument op zich en ze zijn van nut voor wetenschappelijk onderzoek en voor het beheer en het behoud van dit cultureel erfgoed dat de landsgrenzen overschrijdt. Juist die internationale benadering van de oude stèles maakt het werk van Jaak uniek. Een citaat uit een mailbericht van 9 maart 2009 maakt dat nog eens duidelijk wanneer hij me schrijft: “*Gij zijt zeker op méér Brabantse kerkhoven geweest dan ik – ik ken meer kerkhoven elders, vermoed ik (van Portugal tot Denemarken)*”.

Toch had hij ook enige huiver bij het voor iedereen toegankelijk maken van zijn databank, ook mensen met minder goede bedoelingen zouden er hun voordeel mee kunnen doen. Evenals zijn voorgangers maakte hij zich zorgen over het behoud van deze monumentjes. In zijn databank vermeldt hij ook kruisen die verdwenen zijn, zoals een viertal kruisen op het kerkhof van Maarheeze die kort voor mei 1997 door ijverige parochianen bij een opschoning van het kerkhof waren uitgegraven, kapotgeslagen en naar een steenbrekerij gebracht. Het exemplaar uit 1571 werd als

het oudste gedateerde kruis uit de provincie Noord-Brabant beschouwd.²⁸

Ook in Sint-Martens-Voeren meldt hij een verlies na 1946 van een vijftal kruisen.

De oudste, kleinste en naamloze kruisen ziet hij als de meest bedreigde: “*alles wat niet te heet of te zwaar is*” kan gemakkelijk worden meegenomen.

“*Gelukkig kan er op gewezen worden, dat naast de aangehaalde verliezen, de meerderheid van de kruisen die ik ooit opgetekend heb, bij volgende bezoeken nog aanwezig waren*”.

“*Tegenover deze verliezen staan er ook sporadische **aanwinsten** van teruggevonden exemplaren*”.²⁹ In een laatste mailbericht van 4 mei 2009 meldde hij me nog een nieuwe vondst. Om de authenticiteit van dit bericht geen geweld aan te doen, zal ik het in zijn geheel vermelden.

“*Wim, door verder in te gaan op de publicatie in Brabants Heem die ge me bezorgd hebt, kwam ik in contact met Drs. Jurgen Pigmans, redacteur/historicus. Hij heeft me dan weer documentatie bezorgd, waaruit ik het bestaan en iets van de geschiedenis ken van een grafkruis in Schijndel (of Sint Oedenrode) uit 1610. In 1750 dook het (of tenminste een fragment ervan) op als grenssteen in Heesakker. Of er nu nog iets van over is, is niet bekend. Hierbij extract uit mijn databank NIJSSENMON. Groetjes, Jaak*”.

Jaak was een onderzoeker pur sang en altijd bereid om serieuze onderzoekers te ondersteunen. Vermoedelijk behoorde dit voormalige grafkruis uit Schijndel tot het laatste monumentje dat hij een plekje gaf in zijn databank. De gegevens met de graftekst die we hier laten volgen, wordt dan ook min of meer een afsluiting van zijn levenswerk.

Jaak Nijssen – Oude stèles 04-05-2009

Objectnr.	Recordnr.	SCHIJNDEL		
834 220010	83470		001	
Coördin.: 51,61666	5,43833	Topografische code A1_0H31	side	1610

Hier leet bgve Andries Jansse van den
Auwenhuijs sterft 24 nov. 1610. Willem sij
broed

(latere toevoeging:)
H. Acker 1750

BRAAK	1984	EEN SCHIJNDELSE GRENSSTEEN
PIGMANS	2009,0429	mail Pigmans A90429.rtf

Binnen zo'n pagina van de databank waren er ook nog velden beschikbaar voor een afbeelding van het object en voor de afmetingen alsook voor het plaatsen van persoonlijk commentaar, materiaalgebruik, symboliek en heraldiek.

Besluit

Waar de eerste pioniers zich vooral bezig hielden met het onderzoek van oude grafmonumenten binnen hun landsgrenzen, daar heeft Jaak voor dit onderwerp internationale aandacht gezocht. Hij leverde, in de vorm van meerdere referaten en publicaties, belangrijke wetenschappelijke bijdragen aan het onderzoek van de oude stèles. Zo hield hij op het internationale congres "*für klein und Flurdenkmal-forschung*" in Linz een referaat over zijn onderzoeksresultaten naar het ontstaan van de stenen grafkruisen in het Maasland. Drie jaar later in 1995 refereerde hij in het Spaanse Pamplona op het zesde "*Congreso internacional de estelas funerarias*".³⁰

Om in andere talen te refereren en te publiceren, dat vereist moed en overtuigingskracht. Jaak oriënteerde zich niet alleen in de diepte maar ook in de breedte van "**het verschijnsel**".

Ook de smeed- en gietijzeren kruisen

maakten deel uit van zijn specialistische kennis en kunde. Al in 1979 publiceerde hij over de "*Gietijzeren grafkruisen te Tongeren*".³¹ En in 2001 publiceert hij over de "*Grafkruisen van de Sint-Truidense ijzergieterij*".³²

Ook de Joodse begraafplaatsen en monumentjes met daarop Hebreeuwse teksten kregen zijn belangstelling. Op 23 maart 2009 schrijft hij me: "*Wim, stilaan kom ik ertoe ook de Joodse grafstenen in mijn (algemeen) onderzoek te betrekken.*". We hebben nog gegevens met elkaar uitgewisseld over de Joodse begraafplaats in Vierlingsbeek (Noord-Brabant). Deze begraafplaats is in gebruik geweest van 1771 tot 1941 en ze is destijds, nadat de graven geheel waren overwoekerd, door inwoners van Vierlingsbeek opgeknapt. Een van de oudere monumentjes is opgericht ter nagedachtenis aan Jacob ben Meir Schimon die op 17 oktober 1783 is overleden. De zwaar beschadigde grafsteen was in vier stukken gebroken en is inmiddels gerestaureerd.³³

Jaak stuurde mij een foto van het monumentje en de daarbij behorende graftekst. De laatste regel van deze Hebreeuwse tekst wil ik hier aan hem opdragen.

*“Moge zijn ziel worden opgenomen in de
bundel van het leven.”*

Zoals wij bloemen leggen op een graf, zo

leggen de joden steentjes op het graf van hun
dierbaren. Met Jaak in gedachten zal ik daar
eens wat steentjes op leggen.

*Davidster op toegangspoort Joodse
Begraafplaats Vierlingsbeek
(foto Maarten Deliën).*

*Wim legt, ter nagedachtenis aan Jaak, een
steentje op het grafmonumentje van Jacob ben
Meir Schimon, joodse begraafplaats
Vierlingsbeek (foto Maarten Deliën).*

Noten

¹ Janssen J.M. kapelaan te Well; Grafschriften op het R.K. Kerkhof te Well (Limburg); De Maasgouw nr. 20; 31 oktober 1893; p 77-80

² Janssen J.M.: “Graf- en opschriften op het oude kerkhof en in de kerk te Afferden, Limburg”; Maasgouw 30 juni 1897; nr. 12; p. 45.

³ De Maasgouw: Grafmonumenten & Grafzerken, 1^e jaargang , 2 jan. 1879; p.7

⁴ Bloys van Treslong Prins Mr. P. C.; Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden – in en uit de – kerken der provincie Noord-Brabant; deel 1; Oosthoek – Utrecht – 1924; p. 1-2

⁵ Belonje Dr. J.; Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden – in en uit de kerken – der provincie Limburg – met een supplement betreffende de Belgische en Duitse

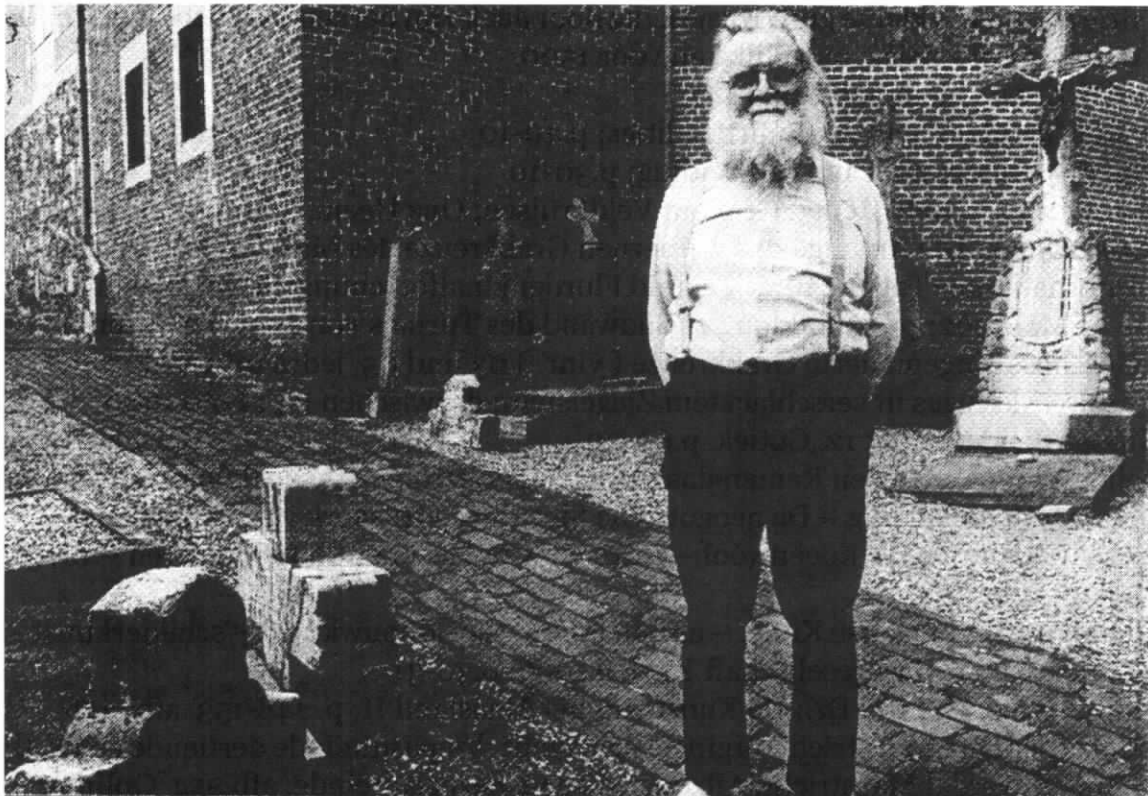

- grensgebieden - ; Uitgave van de stichting Centraal Bureau voor Genealogie, 's Gravenhage; Maastricht 1961; p.5
- ⁶ Rijswijk van A. Priester; De verwoeste kerken van Limburg; J.J. Romen & Zonen . Roermond . Maaseik; Roermond, december 1946
- ⁷ Gemeente archief Roermond; Handschriften Belonje, afd. VI nr. 9 / 417 (Sint-Martens-Voeren)
- ⁸ Nijssen Jaak, mondelinge mededeling, 2005.
- ⁹ Belonje J. idem noot 5; p.8
- ¹⁰ Dijkman Wim, Graaf de Douwe Th., Grood de Ed, Panhuysen Raphael, Smits Liesbeth; Memento Mori – Over de omgang met de doden in Maastricht en omgeving tussen 900 voor en 1100 na Chr. - ; Sectie Archeologie van de Taakgroep Cultureel erfgoed, Dienst Stadsontwikkeling en Grondzaken en het Natuurhistorisch Museum Maastricht van Dienst O.C.W. en Sport, gemeente Maastricht; Maastricht 2003; p. 15
- ¹¹ Dijkman W. e.a., idem noot 10; p. 24 -27
- ¹² Nijssen Jaak; Grafkruisen / lessencyclus t.b.v. de opleiding “Streekspecialist Voerstreek en omgeving; Provincie Limburg Opleiding en Training – Provinciale Bestuursschool – Genk; januari 2006; p.10-02
- ¹³ Kok Henk L., Wille Ada-Ir., Boerhof Gerard; Begraven & Begraafplaatsen – monumenten van ons bestaan - ; Stichting Teleac Utrecht 1994; p.29
- ¹⁴ Deliën Wim., Nijssen Jaak; Kruisen-archief W.Deliën – dd. 09.07.1994 – Oirschot - Zuidzijde schip St. Petruskerk tussen toren en transept, opgetekend en opgemeten drie anonieme kleine grafkruisjes, die door Jaak zijn herkend als behorend tot de oudste grafkruisjes, mogelijk van vóór 1500.
- ¹⁵ Kok H.L. e.a., idem noot 13; p.147
- ¹⁶ Nijssen J., idem noot 12; Buurttradities; p.40-10
- ¹⁷ Nijssen J., idem noot 12; Verbreiding; p.30-10
- ¹⁸ Nijssen Jaak; Oude stenen Graf- en Veldkruisen; Ons Heem, jg. 15, nr. 2, 1960; p.41
- ¹⁹ Nijssen Jaak; Die Anfänge der steinernen Grabkreuze des Maaslandes; kurzreferaat: Internationale Tagung für Klein und Flurdenkmalforschung; St. Magdalena, Linz, 28 – 31 Mai 1992; p5 Abbildung 1 “Südwand des Turmes von Peer, im unteren Geschoss eingemauerte Grabkreuze (vlnr.) 03 und 05, jedes unterhalb eines Andreaskreuzes in verschlacktem Ziegelstein; dazwischen 04 ; Foto 1980
- ²⁰ Nijssen J., idem noot 12, Gotiek, p.60-20
- ²¹ Deliën Wim; Teuven en Remersdaal, twee nederzettingen op de dalflanken van een oude waterscheiding – De neogotische Sint Heribertuskerk van Remersdaal – Architectuur - ; D'r Koeënwoòf – jaarboek van Heem en Natuur Voeren – nr. 31, 2009; p.15
- ²² Toman Rolf; Romaanse Kunst – architectuur – beeldhouwkunst – schilderkunst - ; Könemann Verlagsgesellschaft Keulen 1996; p.30-31
- ²³ Timmers J.J.M. Prof. Dr.; De Kunst van het Maasland II; p. 148-153 afb. 246 Calvariënberg Maastricht, orgineel kruishout driepasuiteinde dertiende eeuw, thans kapel Vijverdal Maastricht. Afb. 247 Wenau vierpasuiteinde, afb 254 Oplinter

parochiekerk triomfkruis vierpasuiteinde.

- ²⁴ Nijssen Jaak; Maasländische Kleindenkmaler zu Internetzeiten; Beitrag zum Arbeitstreffen der AGD Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung in Niedersachsen, Elze 21 sept. 1996; p.1
- ²⁵ Nijssen Jaak; Kronen en Kransen voor Ongehuwden op oude Grafkruisen; Volkskunde – driemaandelijks tijdschrift voor studie van het volksleven – Brussel, 67^e jaargang 1966 nr. 3-4; p.178-179
- ²⁶ Nijssen J., idem noot 12; Methodiek – Cartografie P.20-10
- ²⁷ Nijssen J., idem noot 24; p.6
- ²⁸ Bruekers Alfons; Boekbesprekingen J. Nijssen, Maasländische Kleindenkmaler zu Internetzeiten; De Maasgouw 116 (1997) kolom 238-240
- ²⁹ Nijssen Jaak; databank; Verliezen algemeen; update 17 mei 2003
- ³⁰ Nijssen J.; Un monumento casi-discoideo en Maastrique (Maastricht), Países Bajos; VI congreso internacional de estelas funerarias, Pamplona 24-28 abril de 1995, uitgesproken referaat. Publicatie in: CUADERNOS de Etnología y Etnografía de Navarra, Año XXVII – No 66, Julio – Diciembre 1995; p.315-326
- ³¹ Nijssen Jaak; Gietijzeren grafkruisen te Tongeren; in: Het oude Land van Loon, nr. 34, 1979; p.309-325
- ³² Nijssen Jaak; Grafkruisen van de Sint-Truidense ijzergieterij, in: M&L 2001
- ³³ Epidat – Epigraphische Datenbank, Steinheim-Institut, epidat # 1006; Boxmeer/Vierlingsbeek, 81 Inschriften (1783-1941) Invent. Nr.: 0002 1/81 Jahr 1783; Jacob ben Meir Schimon 17-10-1783

Jaak tussen grafkruisen op het kerkhof te St. Martens-Voeren (archief Dagblad de Limburger)

MIJN HERINNERINGEN AAN JAAK

Eugène Vroonen

Tijdens de veertiger jaren

De Chiro Sint-Jan-Berchmans ontstond in 1942 uit het jongenspatronaat. Ik was toen 7 jaar. De opper heette Theo Olivvy, als proost hadden we kapelaan Huysmans. Jaak was een van de groepsleiders.

Chiro SMV 1943. Jaak uiterst rechts, Eugène 2de van links (archief J.Nijssen).

Tijdens de zomervakantie bivakkeerden we een hele week in Chaudfontaine. Dat was voor mij de eerste keer dat ik buiten sliep, de eerste keer op weg met anderen, zonder mijn ouders.

Volgens mijn herinnering speelden wij op zondagnamiddag veel bij de ouders van Jaak op Schilberg. Bij goed weer in de wei, bij slecht weer in de stal of onder het afdak. Soms op de hooizolder, maar dat moest geheim blijven. Moeder Nijssen bakte dan voor iedereen lekkere vlaai en soms "plats". Ook werden de Chirojongens ontvangen op de boerderij van Arnold Dodemont in de Pensool. Daar kregen we ook wel eens vlaai, niet elke zondag maar toch dikwijls.

Verder kan ik me herinneren dat we in 1944 kampeerden in Warsage op Winnerot. *Jaak schrijft hierover in zijn chiroboekje, (Sint-Martensvoeren, 50 jaar Chiro, 1991): "Ik kookte. Ik had ampules aroma bij. Als de pap aanbrandde kon ik dat kamoeffleren met die aroma" (p. 132).*

's Zondags werd er soms eens film gedraaid en vierden we het Paasfeest en Sinterklaas. In 1947 werd onze bivak opgeslagen in Gerdingen bij een zus van kapelaan Huysmans en tegen Kerstmis hield de Chiro een "Prachtige Toneelavond".

In datzelfde jaar verliet Jaak de Chiro omdat hij verder ging studeren te Leuven, precies op het moment dat ook kapelaan Huysmans pastoor werd te Wiemesmeer. De Chiro kwam toen enkele jaren in een "dipje" te zitten.

Jaak en Elza op Chirokamp rond 1985 (archief G. Sweron).

Tijdens de zestiger jaren

Omdat de gemeentelijke Waalsgezinde overheden vanaf 1963 problemen begonnen te maken i.v.m. het Nederlandstalig onderwijs in de dorpsscholen waar ze de bestaande lokalen wilden hebben voor Franstalige scholen, ontstond op zeker moment naast de lijn naar Tongeren (vanaf 1961, zie Heem en Taal II blz. 57) een tweede buslijn (M.B-D., V.akt. dec. 2001).

In september-oktober 1966 verdween, ondanks Jaaks volle inzet, de gemeentelijke kleuterschool te Teuven, evenals de gemeenteschool te Sint-Martens-Voeren, behalve het 5^e en het 6^e leerjaar voor jongens.

De ouders, samen in vergadering, planden om de leerlingen naar de Plank te brengen,

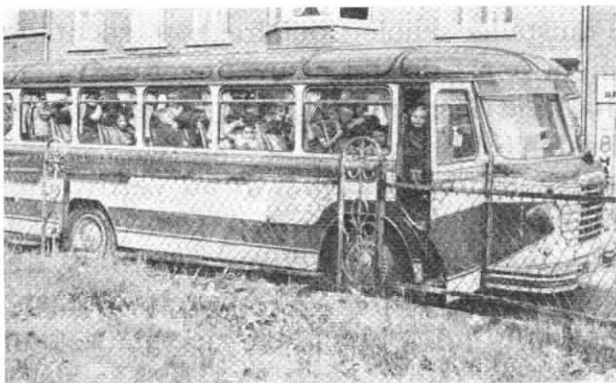

maar dat lukte niet. Een eigen vrije school opstarten in de pastorie lukte evenmin. Na de eerstvolgende gemeenteraadsvergadering reden Jaak Nijssen, Henri Beckers, Jef Collings, Jean Vroonen en ikzelf naar Moeder Overste (Zuster Raskin) te 's-Gravenvoeren.

Diezelfde nacht werd de Vrije Meisjesschool omgevormd tot Vrije Gemengde School. 's Anderendaags reden de ouders met hun kinderen voorbij hun oude school naar 's Gravenvoeren. Mevrouw Wijnants (schoolhoofd van de meisjesschool te Sint-Martens-Voeren) bleef toen één jaar zonder leerlingen zitten.

Omdat de kinderen door hun ouders om toerbeurt naar de school in 's-Gravenvoeren werden gebracht, werd besloten een bus aan te kopen. Het 'Buskomiteit' bestond uit J. Nijssen, V. Daems, H. Beckers, J. Collings, J. Lemmens, G. Lorquet, S. Linder en J. Vroonen.

Op 1 december 1966 was het zover en reed ondergetekende met een tweedehands autocar (meer kar dan auto!) via St. Pieter, Veurs, St. Marten naar 's-Gravenvoeren. Aangezien de bus in de smalle Kloosterstraat aldaar niet kon keren, reden we door tot de Mescherweg. Natuurlijk mochten de kinderen uit die buurt ook opstappen! Om dit te financieren werden dansavonden

De schoolbus die kinderen uit de overige Voerdorpen naar de (Vlaamse) lagere school van 's Gravenvoeren brengt.

georganiseerd zoals in Herderen, in Maasmechelen, in Millen, in Lanaken en in s-Gravenvoeren zelf natuurlijk. Want enige subsidie of steun van de Provincie of van het Ministerie van Onderwijs kregen we niet. Ten andere, Limburg was niet zo blij met dat probleemgebied Voeren.

Zo'n tweedehands bus betekende echter wel onderhoud. Als de motor er al eens uitgehaald moest worden om schoon te maken of om kapotte onderdelen te vervangen, ging menige avond over in de nacht eer alles weer draaide. Dankzij vooral Henrike Beuken en Jean Vroonen.

"Na drie jaar werd de bus te klein en de onderhoudskosten te hoog en zo werd ook deze lijn, evenals die eerste naar Tongeren, overgenomen door de Fa. Van Gronsveld" (M.B-D., V. akt. 2001).

In 1964 werd Jaak voorzitter van het Algemeen Cultureel Komitee Voerstreek. Eén van zijn eerste activiteiten was het Verbroederings-feest Voerstreek-Voerstreek. Vanuit onze zes Voerdorpen reden we toen met elf (!) bussen naar Bertem-Leefdaal (tussen Brussel en Leuven). Alle verenigingen werkten mee. Een jaar later kwamen die van Bertem-Leefdaal met negen bussen op tegenbezoek. Onvergetelijk.

Jaak als voorzitter van het A.K.K.V. met minister De Backer in 1974 (foto R. Boffé).

JAAK NIJSSEN OVER PLAATSNAMEN OF TOPONIEMEN

Rob Brouwers

De verschillende artikels van Jaak over de plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren in een aantal nummers van HEEM tussen 1959 en 1961, terzelfder tijd met de toponiemen van 's Gravenvoeren door Carolus Waelbers waren voor mij de aanleiding om ook daar wat meer aandacht aan te schenken. Uiteindelijk heeft het te maken met ons historisch erfgoed.

Jaak begon zijn eerste aflevering met de woorden: *“De bedoeling is hier niet de geschiedenis te schrijven van de St-Martener plaatsnamen, noch hun betekenis te achterhalen. We trachten enkel deze plaatsnamen zo volledig mogelijk op te sommen en zo juist mogelijk in kaart te brengen; dit ten behoeve van het historisch onderzoek en tevens tot staving van het dagelijks gebruik”*. (Heem, 4.5, 1959, p. 5)

Hij hanteerde hiervoor een “rapport der goederen” uit 1770, aangevuld met een register van 1762. Deze gegevens vergeleek hij dan met de mondelinge overlevering, hem aangereikt door een tamelijk groot aantal “zegslieden”.

Die toponiemen deelde hij vervolgens in

1. namen die vroeger bestaan hebben, maar momenteel verdwenen zijn,
2. namen die in 1770 en ook nu nog leven,
3. namen die niet in dat “rapport” vermeld worden, maar wel in omloop zijn.

Sommigen hiervan zijn neologismen.

Wat mij toen opviel, waren namen van Sint-Martens-Voeren, die eveneens in 's-Gravenvoeren gebruikt werden of nog worden, zelfs in verderaf gelegen dorpen. Bijvoorbeeld AAN DEN DOODENMAN. Dus niet alleen in SMV en SGV, maar ook in Sint-Pieters-Voeren, Berg en Terblijt, Gulpen en Wylre. IN DE MOLT tevens in Warsage (!), Gemmenich, Oud-Valkenburg en in verschillende andere gemeenten.

DE KOMMEL ook in Teuven, Eijsden,

Maastricht, Hombourg en Montzen. Vervolgens merkte ik een aantal zeer speciale namen op zoals IN HET HEMELRIJK, OP DE DUIVEKROP, OP HET SLAAPLAKEN, IN DE PEPERKAN, OP DE KNUPPEL, AAN DE GRAAFSCHUP en A GEN KOTE KIEËRE.

In tegenstelling tot Jaak, althans in zijn hogervernoemde artikelenreeks, ben ik wél altijd nieuwsgierig geweest naar de betekenis of herkomst van de namen in 's Gravenvoeren. Tenminste in zoverre dat deze nog op te sporen zijn.

Op den Doodenman in Veurs (foto R.B.).

An d'r Doeijemaan in 's-Gravenvoeren (foto R. Brouwers).

Toponiemen 's-Gravenvoeren

Toponiemen werden in het verleden niet zonder reden gegeven, zij hadden een functie. Zij vertelden ons iets over de aard

In de Molt in Veurs (foto R.B.).

Ie gen Moolt in `s-Gravenvoeren (foto R.B.).

van de bodem, over de begroeiing, de grootte, de fauna en flora of over de eigenaars betreffende bepaalde akkers, velden, wegen, waterlopen, heidegronden en huizen. IEGEN BOTKOEL is een voormalige steengroeve waar men de kiezel uithaalde om de wegen

In de Peperkan in Veurs (foto R.B.).

te botten, wanneer ze door de regen uitgespoeld waren. OP GEN ZEVENBOENDER dankt zijn naam aan een bepaalde oppervlakte. Een boender telde in 's-Gravenvoeren 8.720 m² ofwel 100 x 100 passen. IN DEN CONYNBERGH (anno 1777. Wanneer men daar na de Tweede Wereldoorlog huizen begon te bouwen, liet men het KONIJN vallen en werd het BERGSTRAAT. In Wijnandsrade bij Nuth veranderde de gemeente de Konijnsberg in Koningsberg! HOENEVELDJE komt van Johan Hoen (anno 1406-1457, soms ook Johan Huyn geschreven). VITCHEN is de naam van het zeer vochtige samenvloeiingsgebied van de Noor en de Voer waar de vitsen of teenwilgen te vinden waren, indertijd nodig voor het vlechtwerk in de vakwerkbouw. OP SCHIETE CAEMER (anno 1770) was een stuk weiland waar vroeger de schutterij ging oefenen.

Wegen

Een enorme vervreemding van de eigen streektaal en van de eigen leefwereld, onder invloed van diverse omstandigheden, zijn er de oorzaak van dat vele van die typische namen verloren gaan.

Om de oorspronkelijke betekenis te weten, moet men altijd terug naar de oudst vermelde schrijfwijze. Alhoewel, sommige wegen zijn zelfs ouder dan ons dorp.

Door 's-Gravenvoeren liep in de Romeinse tijd de hoofd of secundaire baan Trier-Maastricht-Nijmegen. Zoals de Romeinse wal in Tongeren ooit opgesplitst werd in St. Maternuswal – Pliniuswal – Leopoldwal enz., is betreffende straat hier onderverdeeld in AUBELSCHESTRAAT – BOSCHSTRAAT – HOFFESTRAAT – GIELISSESTRAAT – VELDSTRAAT. Een tijd geleden is de naam Hoffestraat echter vervangen door Hoffert.

Ondanks de getuigenis van een dozijn bewoners of oud-bewoners, is Hoffert een foutieve naam die nu een eigen leven gaat leiden.

Bij de Sint-Annakapel werd die oude straat gekruist door een andere Romeinse heerweg, namelijk die van Tongeren naar Aken. Dat er te Visé in die periode al een brug lag, is bewezen.

Ook deze heerweg kende oorspronkelijke straatnamen, zoals

- BERNERSTRAET (anno 1630)
- EZELSTRAET
- GULPENERSTRAET (in de 18e eeuw veranderd in KOETSWEG)
- HEERSTRAET (vanaf Castermans).

Dat deze onbewoonde veldwegen toch STRAAT werden (worden) genoemd, wil zeggen dat ze ooit een bepaald aanzien hadden.

De Ezelstraat in 's-Gravenvoeren (foto R.B.)

Een tweede opmerkelijk verschijnsel betreft het verschil dat er in ons dialect gemaakt wordt tussen de –brök en de –baerignamen, in de betekenis van –berg.

De –bröknamen vindt men alleen langs hogervernoemde oudste wegen en de –baerignamen verderaf.

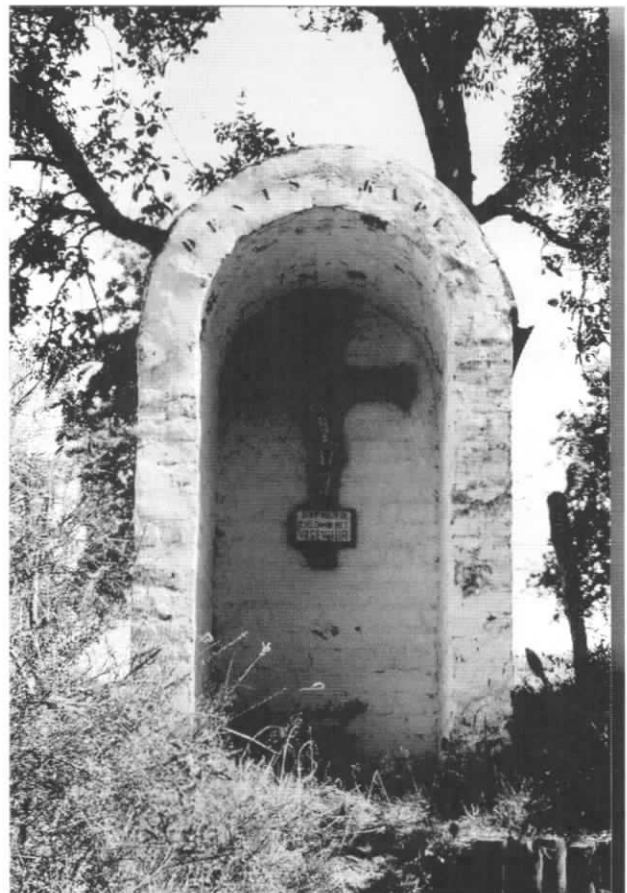
Hetgeen erop kan wijzen dat de –bröknamen oudere ontginningen zijn.

Bijvoorbeeld: KEENKBRÖK, SJNAOSBRÖK, BIESBRÖK enz. tegenover KNIENSBAERIG, HOESBAERIG en VOEREBAERIG.

Legenden

Rond heel wat namen werden sagen, legenden of andere verhaaltjes verzonnen. Volgens ons grootmoeder zou MENNEKESPUT zo genoemd zijn naar de AOVERMENNEKES. In KATTEGRAAF kwamen bij iedere volle maan alle zwarte katten uit de hele omtrek bijeen om te dansen. Deze zwarte katten zouden heksen zijn, die hier hun wilde Sabbatnachten vierden.

LAND VAN SANTEN heet tegenwoordig FAZANTENLAND. Santen was in 1405 de

De Deniskapel in 's-Gravenvoeren (foto R.B.)

eigenaar van de hof in de Hoffestraat, maar betreffende familienaam raakte uitgestorven.

Niet alleen worden eeuwenoude plaatsnamen op de kadasterkaart verbasterd of verkeerd geschreven, maar zelfs op een verkeerde plek geplaatst!

Op de huidige kadasterkaart van 's-Gravenvoeren staat ENDEPOEL, terwijl het volgens Popp in 1880 IN DE POEL was. DE TELEGRAAF heette oorspronkelijk THEELENGRAAF, naar de eigenaar Theelen, terwijl de SINT-DENIJSKAPEL niets met een heilige te maken heeft. Ze werd

in 1814 gebouwd door Corn. Aug. Denis, burgemeester van het dorp tussen 1803-1812. OP KINKENBERG is vervangen door KEUKENBERG! Het WITTE PAARD (feitelijk WIT PEERD) bevindt zich tegenwoordig net buiten de gemeentegrens bij de Groeneweg tussen Libeek en Mesch, in plaats van midden in de GREB(BE)!!

“Men vergete nooit dat het mondeling overgeleverde taalgebruik veel eerbiedwaardiger is dan het kadaster” schreef Dr. Boileau, lid van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie in Heem, 5.6, 1961.

*Limburg,
hoerra
in het vaderland.*

niet, dichter

*voor ons geen Limburg
voor ons geen hoerra
en vervloekt dat vaderland*

(Johan Gist 1961)

JAAK NIJSSEN, HEEM EN TAAL

Rob Brouwers & Bart Nyssen

Deel I: De wording van een flamingant

*het hematlaand va Wäzer en Gööl
en Voor en Berweng,
mit spröök en aal te beware*

Deze regels van Johan Gist, een alias dat Jaak Nijssen vooral voor zijn gedichten gebruikte, geven kernachtig Jaaks betrokkenheid bij zijn Overmaas weer (gedicht *Lustrum in Heem*, Gist 1961j).

Jaak Nijssen wordt door voor- en tegenstanders, dat waren er in Voeren ongeveer evenveel, gezien als de man die verantwoordelijk is voor de overheveling naar Limburg, door sommigen als een annexatie ervaren. Wij zullen in dit eerste van twee artikels licht trachten te werpen op Jaaks drijfveren voor zijn idealistische inzet als 'flamingant'. Een geuzennaam, oorspronkelijk een scheldnaam voor actieve Vlaamsgezinden, die hij met trots droeg.

Jaak Nijssen vraagt zich in 1984 af waar de flaminganten in Overmaas hun overtuiging vandaan haalden. *'Voor de pastoors en kapelaans is er een aanknopingspunt. Ze hadden hun opleiding gekregen in de Belgisch-Limburgse kolleges en in het Klein Seminarie van Sint Truiden. En daar werd al sinds 1845 de afweer tegen verfransing ter hand genomen'* (Nijssen 1984b). Terwijl het onderwijs daar tot na 1932 grotendeels in het Frans plaatsvond.

Wij trachten in dit artikel te reconstrueren hoe Jaak Nijssen, boerenzoon uit Sint-Martens-Voeren, zich ontwikkelde tot voorvechter van de Vlaamse zaak in het Belgische deel van Overmaas. Overmaas was tot de Franse Revolutie de naam voor het

aan de overzijde van de Maas gelegen gebied dat aan de hertogen van Brabant toebehoorde, bestaande uit het hertogdom Limburg, de graafschappen Dalhem en Valkenburg en de heerlijkheid Rode.

Voorgeschiedenis (vóór 1926)

De familie Nyssen is oorspronkelijk afkomstig van de streek van Montzen. In 1837, zeven jaar na de Belgische onafhankelijkheid en 2 jaar voor het vastleggen van de landsgrens tussen de Platdietse streek en Nederlands Zuid-Limburg, pachtten Jaaks overgrootouders een boerderij te Epen, dat toen tot België behoorde. Op 24 september 1853 werd Jan Gerard Hubert Nijssen geboren te Wittem. De familienaam was intussen Nijssen geworden. Dat Jaak toch Nyssen heette, komt omdat de gemeentesecretaris van Kapel hem bij zijn geboorte in 1926 zo inschreef. Vanaf begin jaren '70 noemde Jaak zich weer Nijssen.

Jan, Jaaks grootvader, trouwde met Anna Maria Hubertina Schijns, geboren in 1855 te Gemmenich. Zij pachtten 'De Boot' op 't Roth nr 8 te Vijlen waar Gilles Nijssen, Jaaks vader, in 1891 ter wereld kwam. Jan Nijssen was vanaf 19 juli 1899 gemeenteraadslid van de gemeente Vaals tot zijn overlijden op 10 mei 1903. Gilles volgde hier de lagere school in het Duits, een taal die hij ook later goed beheerste, in tegenstelling tot het Frans. Nederlands leerde hij daar als tweede taal.

Op zijn 19de, in 1910, zeven jaar na het overlijden van zijn vader, verhuisde Gilles Nijssen samen met zijn moeder, zussen en broers naar een pachtboerderij op De Plank. Deze migratie van Nederlandse en Vlaamse boeren naar de omgeving van Luik kwam meer voor. De industrialisatie zorgde voor

meer lucratieve werkgelegenheid voor boerenzonen waardoor landbouwgronden en boerderijen vrij kwamen.

De nieuw gevestigde pachtboeren werden in het toenmalige België geconfronteerd met een Franstalige administratie. Dat België waar de familie Nijssen in terecht kwam, bestond toen net tachtig jaar. Het gebied was na de nederlaag van Napoleon in 1815 samengevoegd met de noordelijke Nederlanden waarvan het zich 15 jaar later weer losmaakte in de Belgische Omwenteling van 1830. Dit was in feite de opstand van het industrieel sterke Wallonië en het rijke Brussel tegen het beleid van Koning Willem I. België werd naar Frans voorbeeld opgezet als een Franstalige staat met als leuze “één natie, één volk, één taal”. Deze taal was in de ogen van de nieuwe machthebbers vanzelfsprekend de taal van de toenmalige economische en culturele elite, het Frans. Dit kwam tot uitdrukking in de uitspraak van kardinaal Mercier “La Belgique sera latine, ou ne sera pas”. De nieuwe staat droeg, net als de Franse staat, een openlijke minachting uit voor de regionale volkstalen Picardisch, Waals, Lorreins, Luxemburgs, Limburgs, Brabants en Vlaams.

In het noorden en noordoosten van Overmaas, de Platdietse streek, domineerde tot de Franse overheersing het Brabants in de plaatselijke administratie. Jaak Nyssen zegt daarover: *‘Uit de Brabantse tijd is nog een typische uitdrukking in onze streek blijven hangen. Oudere mensen noemen het ABN: Brommesj, d.w.z. Brabants, in tegenstelling tot het eigen dialect, Lemmergiesj, Limburgs’* (Nyssen, 1964a). Ondertussen bleven de mensen in het Graafschap Dalhem en het Hertogdom

Limburg hun Limburgse, Waalse en Duitse dialecten door en naast elkaar gebruiken.

Onder Frans bestuur, vanaf 1795, nam het Frans in toenemende mate de plaats in van het Brabants. De democratische beweging die de Franse Revolutie in Europa voortbracht, maakte de taal een kwestie van politiek belang. De nieuwe burgerlijke heersers baseerden hun macht op de steun van ‘het volk’ en ze gebruikten de landstaal dan ook om de loyaliteit van hun onderdanen aan de nieuwe staat te verzekeren. Hierbij werd voor één taal gekozen. In het nieuwe Frankrijk gaat dit ten koste van de andere talen, zij het Limburgs, Waals of Bretoens. In de korte ‘Hollandse’ periode (1815-1830) deed Willem I een poging het Frans in de administratie door het Nederlands te vervangen, hetgeen de anti-Nederlandse stemming van de nieuwe Franstalige Belgische elite versterkte.

Toch bleven de volkstalen dominant in het bestuur van een groot deel van de gemeenten en kleine steden. De invloed van het centrale gezag op een hoofdzakelijk ruraal gebleven samenleving in het huidige Vlaanderen was immers beperkt. De boerenbevolking had genoeg aan het plaatselijke dialect voor haar communicatie. Dat was in Wallonië niet anders, maar de samenleving werd er vroeger dan in Vlaanderen diepgaand gewijzigd door de industrialisering waardoor de Waalse en Picardische dialecten eerder onder druk kwamen te staan. Ondertussen verpauperde het huidige Vlaanderen door crisis in de landbouw tot een ontwikkelingsgebied.

Vanaf 1835 ontstonden in de nieuwe staat België Vlaamsgezinde drukkingsgroepen. De Belgische overheid legde hun eisen naast zich

neer. Het cijnskiesstelsel hield in dat alleen de zeer rijke, vrijwel uitsluitend Franstalige bovenlaag kon stemmen. De ontwikkeling van de Vlaamse Beweging ging dan ook gelijk op met de democratisering van het kiesstelsel die tot stand kwam onder druk van de groeiende arbeidersbeweging. Een eerste stap was de verlaging van de kiescijns tot het grondwettelijk minimum, een tegemoetkoming in het Europese revolutiejaar 1848. Veel belangrijker nog was de vervanging van het cijnskiesrecht door het Algemeen Meervoudig (mannen)Kiesrecht in 1893.

Naarmate het aantal kiezers dat geen Frans sprak groeide, werd de politieke klasse gevoeliger voor het taalprobleem. Dat werd nog versterkt doordat nieuwe generaties Vlaamsgezinden hun strijd nadrukkelijk beschouwden als een onderdeel van een maatschappelijke democratisering. De bureaucraties van de staat zorgde voor een zich uitbreidend Vlaams ambtenarenkorps dat zich achtergesteld voelde bij Franstalige collega's. Steeds grotere groepen mensen moesten 'van de taal' leven. Na de pastoors kwamen er steeds meer onderwijzers, ambtenaren, bedienden. Een ontwikkeling die zich zowel bij de overheid als in de bedrijven voordeed. Tot ver in de 20ste eeuw bleven arbeiders, boeren en ongeletterden in Vlaanderen echter hun plaatselijke volkstalen spreken. Het Frans bleef de taal van de elite, van de bezittende klasse, van de nieuwe rijken, maar ook van de hogere geestelijkheid.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog werden niet-Franstalige soldaten geconfronteerd met bevelen in het Frans. De Belgische overheid reageerde vijandig op de taaleisen van de Vlaamsgezinde 'frontbeweging' die

hier ontstond. Ondertussen koos aan de bezette zijde van het front een deel van de Vlaamse Beweging, die zich activisten noemden, de zijde van de vijand. Na de oorlog werden meer dan drieduizend activistische ambtenaren ontslagen of geschorst. In hoeverre hier bewoners van Overmaas bij betrokken waren, weten we niet. Jaak schrijft in 1999: *'Op een activistenvergadering in Sint-Truiden in juni 1917 met L. Dosfel en A. Borms (werden) alle Limburgse en Voerense studenten uitgenodigd. Of er vanuit Voeren aan deelgenomen werd, weten we niet'*. (Nijssen, 1999k)

Eind 1918 werden het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht voor mannen en sociale wetten toegezegd als tegemoetkoming aan de arbeidersbeweging. Dit leidde voornamelijk tot een sterke groei van de christendemocratie en de Vlaams-nationalistische frontpartij. Deze laatste groepeerde zowel mensen uit de frontbeweging als uit het activisme.

Gezien belangrijke delen van de Vlaamse Beweging in de oorlog collaboreerden werden Vlaamsgezinde eisen geassocieerd met een gebrek aan vaderlandsliefde. Het Belgisch establishment hield vast aan de vooroorlogse logica dat een tweetalig Vlaanderen met het Nederlands als officieel erkende tweede taal het eindpunt zou zijn. Hierdoor radicaliseerde de Vlaamse Beweging waarin het Vlaamse volk voorgesteld wordt als een door God gewilde realiteit, waardoor het een eeuwigheidswaarde kreeg toegedicht in tegenstelling tot de onnatuurlijke Belgische staat. Dat uitgangspunt voedde een groeiende conservatieve stroming in het Vlaams-nationalisme.

De opgang van de Vlaamse Beweging eind 19de eeuw was ook in Overmaas merkbaar. De geboren Teuvenaar Henri Kevers schreef als gemeenteonderwijzer en schoolhoofd van Teuven in 1887 samen met schoolopziener N. Hermann een vooruitstrevend leerboek voor de lagere school: 'Onze Moedertaal, eerste trap van het spraakkundig onderwijs in de Volksschool'. In oktober 1917 verscheen de 12de druk van dit leerboek. Daarnaast verscheen van dezelfde auteurs nog een 'Tweede trap' (Franssens, 1967).

Pastoor Cluyten herstelde in 1880 het Nederlands in de eredienst in Remersdaal nadat diens voorganger pastoor Speusers in 1860 het Duits invoerde.

Naast deze eerste aanzet uit Overmaas zelf, waarbij zeker ook Jozef Langohr niet over

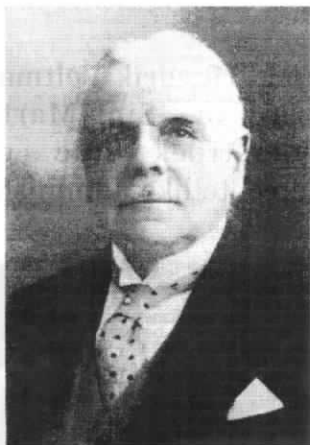
het hoofd gezien mag worden, werd de Vlaamse Beweging voornamelijk binnengebracht door geestelijken als Theodoor Janssens, geboren te Bree in 1870 die pastoor Cluyten in Remersdaal opvolgde van 1906 tot 1937, Hendrik Veltmans, afkomstig uit Mopertingen bij Tongeren en bedienden als Jozef Franssens, afkomstig uit Kermt bij Hasselt die zich in Overmaas vestigden.

Voor het merendeel van de bevolking van Overmaas was de kerk de plaats waar ze het meest intensief met een administratieve taal geconfronteerd werden. Tel daarbij het diepgelovige karakter van de bevolking en het wordt begrijpelijk welke sterke impact de taalkeuze van de pastoor had op de taal waarmee de mensen zich identificeerden. *'Het is te danken aan de Vlaamse overtuiging en de kranige houding onzer geestelijkheid, en vooral onzer huidige geestelijkheid.'* schrijft Pastoor Veltmans in 1924. En hij gaat verder: *'Allen zijn diep Vlaamsgezind en zij verbergen het niet. Zij zullen ervoor zorgen, ik spreek er goed voor, dat onze taal geen voet, geen duim meer zal wijken, in de kerk. Ik ben er ook van overtuigd, dat langzamerhand de krachtvolle werking en houding der Vlaamsgezinde geestelijkheid, waarvan de invloed nog steeds groot is, zal inwerken en op het volk en op de besturen, vooral op de gemeentebesturen. Dat kan niet anders'* (Veltmans, 1924).

Het taalgebruik in de kerk breidde zich uit naar het onderwijs en ging daardoor de taalidentiteit van de bewoners bepalen. Voor de Franse Revolutie werden de priesters in de Voerstreek vanuit Maastricht aangesteld en ten oosten daarvan vanuit Aken. In de Belgische tijd stelde het Bisdome Luik, waartoe tot 1965 ook het huidige bisdom

Hasselt behoorde, priesters aan die de taal van de bevolking spraken, waarbij dezelfde tweedeling Nederlands versus Duits aangehouden werd. Bij de latere talentellingen zullen de mensen in de Voerstreek van zichzelf zeggen dat ze Nederlands of Vlaams spreken en ten oosten daarvan zullen ze zich Duitstalig verklaren terwijl beiden vrijwel hetzelfde Plat spreken. Had de jonge Gilles Nijssen weet van dit spanningsveld tussen Frans en Vlaams als administratieve taal? Kende hij de activiteiten van de Teuvenaar Kevers en van de Montzenaar Jozef Langohr? Langohr zou later een voorbeeld zijn voor Gilles' zoon Jacques. Langohr studeerde in 1897 af aan de Luikse universiteit op het Montzener Plat en schreef in 1914 over de Aubeler taaltoestanden in 'Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie' en tussen 1917 en 1924 heemkundige publicaties in het Frans (Nijssen, 1986b). Langohr schreef in 1927 over Overmaas in het tijdschrift 'De taalgrens' van de groep Taalgrens Wakker waar onder andere Grammens deel van uitmaakte. Jaak noemde Jozef Langohr 'het boegbeeld van de Vlaamse strijd in Overmaas tussen 1927 en 1940, meer dan de in stilte werkende Veltmans of de organisator op de achtergrond Franssens' (Nijssen, 1986b). Volgens Jaak was Langohr een voorbeeld voor een nieuwe generatie Vlaamsgezinden, voornamelijk pastoors, waaronder pastoor

Dr J. Langohr (archief Jaak Nijssen)

Frans Meertens. Maar ook de leken Beckers uit Remersdaal, Royen uit Sint-Marten en London uit Sint-Pieter werden door Langohr beïnvloed (Nijssen, 1986b). Jaak schreef in de Koeënwoëf in 1995 over Frans Meertens 'Voor minstens twee van onze actieve leden, RB en JN, is zijn heemkunde-werking stimulerend, zo niet beslissend geweest'. Meertens' belangstelling voor de heemkunde wortelt in zijn flamingantisme, en dat heeft hij van de studentenbeweging in het Klein Seminarie van Sint-Truiden. In Voeren-Overmaas vindt hij de beweging van Grammens-Langohr-Veltmans-Franssens. Hij wordt er voorzitter van de Voerense Studentenbond, die pas van dan af Vlaamsgezind wordt. Aldra komen in die studentenbond namen voor van de seminaristen Frijns (later pastoor in 's-Gravenvoeren en Sint-Martensvoeren), Possen (later pastoor in Remersdaal en 's-Gravenvoeren), Hendriks (later pastoor in Teuven en Sint-Martens-Voeren). Ik meen hier een kennelijke krachtlijn vast te stellen' (Nijssen, 1995b).

'Meertens, kapelaan van Teuven op het einde van de oorlog, en Hendriks, na 7-jarig pastoraat in Teuven, werden door het bisdom Luik verplaatst op vraag van de franskiljonse 'politiek' van dat dorp. Meertens bleef daarna niet verder actief in Voeren. Hendriks ging over naar Sint-Martens-Voeren, waar hij bleef lobbyen voor de overgang van een zo groot mogelijk deel van Overmaas naar Vlaanderen.' (Nijssen, 1999f)

In de eeuw voorafgaand aan Jaaks geboorte hadden maatschappelijke ontwikkelingen zoals industrialisering, mechanisering van de landbouw, uitbreiding van de dienstensector en democratisering van het kiesstelsel geleid tot de noodzaak bij de inwoners van Overmaas de administratieve taal te beheersen. In het toenmalige België was dat

overwegend Frans. De bevolking van Overmaas maakte zich naast haar Platduitsj het Frans eigen. Enkele intellectuelen, geïnspireerd door de Vlaamse Beweging, verzetten zich hiertegen. Zij wilden 'niet verfransen, niet verduitsen', zoals Jozef Langohr dat in 1938 uitdrukte (archief F. Meertens).

A° 2010: Gemmenich - Rue de Terstraeten 39

Zo zien bepaalde straatnamen er in 2010 uit

Kindertijd en schooljaren (1926-1946)

Gilles Nijssen leerde Márja va g'n Èke kennen, Maria Roemers, dochter van de pachtboer op de Eiken, de grootste boerderij van Sint Marten. Na hun huwelijk in 1922 pachtte het koppel enkele jaren een boerderij op Kapel, zoals Jaak Henri-Chapelle zijn hele leven bleef noemen.

Hier werd op 30 september 1926 Jacques Hubert Ghislain Nyssen geboren. Enkele dagen nadat Pastoor Veltmans op 26 september 1926 het Heilig Hart aan het begin van de Statiestraat in Sint Marten inwijdde. Deze pastoor zal later een grote invloed hebben op het doen en het denken van Jaak die zich Veltmans enthousiast herinnert; *'Henricus Veltmans werd op 19 december 1866 te Mopertingen geboren'. 'Na het Kollege te Beringen en het kleinseminarie te Sint-Truiden, wordt hij, om zijn grote begaafdheid en zijn ongebreideld idealisme, naar het Belgisch kollege te Rome gestuurd. Daar beleeft hij de grote tijd waarin paus Leo XIII de encycliek 'Rerum Novarum' de wereld instuurt. In Rome ontdekt Veltmans ook... Vlaanderen, want hier vindt hij plaatsnamen, biechtstoelen in Sint-Pieter, grafopschriften, herinneringen aan Sint Jan van Diest, die alle getuigen van onze oude Vlaamse adelbrieven in het*

buitenland. Hier leert hij zijn verknechte volk liefhebben. Hier komponeert hij het leidmotief, dat zijn verdere leven onwrikbaar zal beheersen: Vlaamsvoelend, omdat hij sociaal, sociaalvoelend omdat hij Vlaming is.' (Nijssen 1964b).

Wanneer Jaak over pastoor Veltmans schrijft, voel je de verering in zijn taalgebruik. Hij is ook erg lovend over het sociale engagement van Veltmans: *'Als jonge kapelaan te Diepenbeek komt hij in contact met de kolenputters, die in de Luikse mijnen slaven en geen recht hebben op een beetje zon, wel op een hongerloon. Hij wordt overgeplaatst naar de Sint-Kristoffelparochie te Luik, de parochie van de brandkasten. Het is de mooie tijd van Priester Daens, van Abbé Pottier en van zoveel andere sociale baanbrekers. Ook pastoor Veltmans zwijgt niet en omwille van zijn werking voor de arbeiders wordt hij, de doctor in de godsgelerdheid, 'weggepromoveerd' naar het Waalse dorpje Saint-Remy en later naar Sint-Martens-Voeren'*, (Nijssen, 1964b).

Toen Hendrik Veltmans in 1920 pastoor werd in Sint-Marten, verliep in de Voerstreek alle gemeentelijke en gerechtelijke administratie formeel in het

Nijssen-Roemers met hun zoontjes Jacques en Guillaume rond 1936 (archief J. Nijssen).

Frans terwijl het dagelijks leven zich hoofdzakelijk in het Voerens Plat afspeelde. Hetgeen bij Vlaamsgezinden de reactie opriep: *“Rijkswacht, douane, post, allemaal werden ze bemand door Walen die geen Nederlands verstonden”*. (Veltmans, 1928). Vanuit Kapel werd de boerderij op Schilberg gebouwd die Gilles, Maria en zontje Jacques in 1929 betrekken. De pachtboeren Nijssen-Roemers zijn nu eigenaar geworden, *‘wat hen vanzelfsprekend een voorsprong gaf op de pachters’*, zoals Jaak Nijssen schreef over de familie Royen van de Plank (Nijssen, 1972). Voor de familie Nijssen was dit een vergroting van hun zekerheid en hun onafhankelijkheid en zij waren hier trots op. Een voormalig klasgenoot van Jaak zal in 2010 dit verschil in sociale status

aanhalen om te verklaren waarom Jaak wel en hij niet heeft kunnen studeren (Vandenabeele, 2010).

Op de Landbouwtentoonstelling in Sint-Marten op 14 september 1929 presenteerde Gilles Nijssen zijn melkkoeien. Gezien het feestelijke karakter van deze tentoonstelling heeft hij de kleine Jacques, dan bijna drie jaar oud, waarschijnlijk meegenomen. Naar de mening van de Jury heeft Gilles niet zulke beste melkkoeien. Hij scoorde een 10de, 14de, en 25ste, tevens laatste, plaats. De Landbouwtentoonstelling was georganiseerd door de ‘boerengilden der streek Voeren-Aubel’. Centrale figuur bij de inrichting was kapelaan Wieërs. Op de groepsfoto staande links. Voor de Boerenbondvlag poseerden verder Burgemeester Peeters van Sint Mar-

ten (5de van links), Deken Wouters van Aubel (6de), pastoor Veltmans van St Marten (8ste), Kannunik Ansay van’s-Gravenvoeren (staande rechts) en J. Wijnants de voorzitter van de boerengilde. De Vlaams-katholieke boerenbond speelde in het toenmalige Voerense dorpsleven een belangrijke rol.

Ondertussen vereenzelvigde Gilles Nijssen zich nog sterk met Nederlands-Limburg waar de familie enkele generaties geboerd had. De familie Nijssen-Roemers ging van Schilberg naar de kapel op Hoogcruts, in Nederland, waar Gilles 's zondags ook ging kaarten. Jaaks vader, gaf sterk af op *‘hoe het hier in België geregeld is’*. Het Frans was mee onderdeel van deze minachting. Later, toen zijn zoon Jaak al veearts was, bleef Gilles Nijssen nog steeds de mening toegedaan dat alles in Nederland beter was.

Onduidelijk is in hoeverre de familie Nijssen geïntegreerd was in het dorpsleven. Daalden zij van daarboven op Schilberg af naar St-Marten? Had Gilles contact met Veltmans? Kende hij diens ‘Vlaams actieplan voor de

Voerstreek' uit 1928? Of zocht de familie Nijssen-Roemers pas voor de doop van hun tweede zoon Guillaume, in 1931, contact op met de parochie in het dal? Enige aanwijzingen hebben we. Jaak vroeg in 1942 in de biechtstoel toestemming aan kapelaan Huysmans om bij de Chiro, een Vlaams-christelijke Jeugdbeweging, te komen omdat hij 'van buiten het dorp' was. Hij werd toegelaten en was vanaf dan één van de leiders van deze organisatie (Nijssen, 1991d).

De taalgrensactie van Grammens, in Sint-Marten onder leiding van Veltmans, kon de familie Nijssen echter niet ontgaan zijn. Ook zij hadden waarschijnlijk de handtekeningenlijst getekend: *'Pastoor Veltmans plaatste zijn handtekening aan de kop van de lijst te St-Martens-Voeren en haalde persoonlijk een aantal handtekeningen op. Zijn kapelaan deed de rest'* (Langohr, 1954). Deze handtekeningenlijsten pasten in het kader van de tienjaarlijkse talentellingen die vanaf 1930 ingevoerd werden in de gemeenten langs de taalgrens nadat het noorden van België formeel ééntalig Vlaams geworden was. Het 'Vlaams' dat administratief gebruikt werd, verschilde plaatselijk, maar er ontstond geleidelijk aan een breed geaccepteerde mengtaal die pas vanaf eind 20ste eeuw geleidelijk door het Nederlands vervangen werd.

Op basis van de talentelling werd de administratieve taal van een gemeente bepaald. Wanneer 30 procent anderstaligen werd geteld, kon een ééntalig regime tweetalig worden of een tweetalige gemeente ééntalig, met alle gevolgen van dien voor de leerkrachten en personeelsleden of ambtenaren van de gewestelijke diensten. Ook Jaak zag in de actie van Grammens rond de talentelling van 1930 een beslissende rol

van Veltmans: *'De taalgrensactie van 1930 slaagt, dank zij de hulp van pastoor Veltmans'*. (Nijssen, 1964b).

Jaak ging later uitgebreider in op de activiteiten van Flor Grammens in de Voerstreek. Hij agiteerde niet alleen: *'Grammens heeft medewerkers in de Voerstreek: hij noemde mij de 'mulder' Walpot in Moelingen, in 's Gravenvoeren Belboom, in Sint Marten Veltmans, kapelaan van Herck in Aubel, verder de zoon van Langohr'* (Nijssen, 1989a).

Jaak Nijssen leerde Flor Grammens pas dertig jaar later kennen. *'Persoonlijke ontmoetingen met hem had ik eerst lang na zijn actiefste jaren'. 'Mijn persoonlijk contacten met Grammens begonnen pas rond 1960; ze betroffen in den beginne nog de politiek, later eerder de overdracht van historische gegevens'* (Nijssen, 1989a).

De kleine Jacques werd van 1932 tot 1936 op het internaat van de Zusters Picpussen in Tongeren geplaatst omdat zijn ouders de gemeenteschool in St-Marten te ver weg vonden om dagelijks tweemaal heen en weer te lopen. Van 1936 tot 1938 maakte hij dan toch de lagere school af in St-Marten en op de Plank.

Lagere school De Plank 1936, Jaak vooraan rechts (archief J. Nijssen).

In zijn lagere schoolperiode nam Jacques met zijn vader deel aan de jaarlijkse bedevaart op de eerste mei van Sint-Marten naar 't Eikske in Moresnet. Mathieu Royen wees Jacques tijdens zo'n bedevaart

op een pakje 'Belga'-sigaretten dat op de grond lag:

'Kiek Zjekske, dat is Belsch, do moste op treië, dat moste de gaans leve doeë' (Vandenabeele, 2010). Jaak heeft

zijn hele leven veel respect gehad voor Mathieu Royen, in het culturele leven van St-Marten de rechterhand van pastoor Veltmans.

In 1938 begon Jacques, volgens de traditie van grotere boeren in het Herver land, aan het 1ste jaar latijnse in het Collège Royal (Maria Theresia) te Herve. Hier werd hij vanwege de oorlogsdreiging in 1939 af gehaald om in Teuven en Aubel het 8ste jaar te volgen, dichtbij vanwege angst dat het gezin bij een oorlog aan verschillende zijden van de frontlijn terecht zou komen. In 1940 was hij veertien en niet meer leerplichtig. Zijn ouders hielden hem thuis om te boeren.

Ook de internationale politiek liet zijn invloed gelden. Onder invloed van buitenlandse voorbeelden ontwikkelde het Vlaams-nationalisme zich grotendeels tot een rechts-radicalen antidemocratische stroming. De verkiezingen van 1936 lieten goede resultaten voor het Vlaamse VNV en het Waalse Rex van Léon Degrelle zien. Radicale VNV-ers en ook leider De Clercq legden in het geheim contacten met het Duitse nationaal-socialisme. De Vlaamse Beweging

kreeg in deze periode een Groot-Nederlandse of Dietse inslag. Hier lag de opvatting aan ten grondslag dat een volk zich toont via zijn taal zodat het einddoel van het nationalistische streven alleen de vereniging van Vlaanderen en Nederland kan zijn, een idee waar ook Jaak later niet ongevoelig voor was. Zie bijvoorbeeld zijn gedichten 'Gezelle' en 'Kaartje' (blz. 96 en 112 van dit jaarboek). Heeft deze periode de kleine Jacques mee gevormd, klonken deze ontwikkelingen in het onderwijs door of komt dit pas later in zijn studententijd?

In de periode tussen de twee wereldoorlogen is de Franstalige Belgische staat zo veranderd in een land met twee officiële talen, een tweetalige hoofdstad en twee min of meer homogene taalgebieden waarvan de grens niet vastligt, maar waarin tevens weinig ruimte is voor een meertalig Overmaas, het streven van mensen als Langohr en Franssens. Zij verwoordden dit onder andere in het latere tijdschrift 'Heem': *'wij willen een bindteken zijn tussen Frans-, Duits-, en Nederlandstalige Overmazers'*. Een gedachte die Jaak Nijssen in de jaren 80 voor zichzelf uitwerkte als mogelijk toekomstperspectief voor de Voerstreek en omgeving: *'De drie omgevende hoofdtalen (Duits, Nederlands, Frans) hebben in het hele gebied (Jekervallei, Platdietse streek en Oostkantons, BN) volle recht, terwijl er aan Luxemburgs, Waals en Limburgs-Ripuarisch bijzondere aandacht geschonken wordt.'* *'In de streek zelf zullen de imperialismen vanwege de standaardtalen der omgevende gebieden elkaar in evenwicht houden* (Nijssen, 1980, ongepubliceerd).

Toen het krijgsgewoel in 1940 aan de Voerstreek voorbij getrokken was, hervatte

Jacques als 15-jarige zijn middelbare school. Het is Pastoor Veltmans die er bij zijn ouders op aangedrongen heeft Jacques verder naar school te laten gaan. Weer was hij intern, nu op het college in Tongeren.

Dit moet voor hem als jonge jongen een intrigerende periode geweest zijn. Eerst Duitse soldaten ingekwartierd op de boerderij en tegen het eind van de oorlog Amerikaanse. Deze laatsten lieten hem spelen met wapentuig, bomen ontwortelen met granaten. ... Maar ook de onmenselijke kant van het Nazi-regime ging niet onopgemerkt aan hem voorbij. Hij vertelde later dat niemand in Sint-Marten zich druk maakte om de beestenwagens afgeladen met zigeuners die passeerden. De Duitse militairen sloegen met stokken door de openingen. Het leven ging 'gewoon' door.

Net zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog voerde de Duitse bezetter een 'Flamenpolitik', een voorkeursbehandeling voor de Vlamingen, zoals ook in de andere 'Germaanse' landen als Nederland en Denemarken. Veel Vlaamsnationalisten maken een bewuste keuze voor de collaboratie en ondersteunen de doelstellingen van het nationaalsocialisme zoals het criminaliseren van andersdenkenden en de Jodenvervolging. Het Vlaams nationalisme ontwikkelt een superioriteitsidee waarmee machtsgevoel ten opzichte van 'de Walen' wordt gelegitimeerd. Er ontstond daartegenover, anders dan in de Eerste Wereldoorlog, geen Vlaamsgezind verzet tegen de bezetting. In Vlaanderen leidde de samenwerking van de Vlaams nationalisten met de bezetter uiteindelijk tot de eenheidspartij DeVlag waarin het VNV opging. In Wallonië werd Rex de eenheidspartij onder de leiding van Léon Degrelle. Degrelle was inmiddels lid

geworden van de Waffen-SS en liet de Walen erkennen als geromaniseerde Germanen.

De Platdietse Streek werd, waar het Duits de taal van onderwijs en kerk was, door de Duitse bezetter, als Duitstalig beschouwd en geannexeerd tot en met Hombourg. Als reactie daarop werden die tien dorpen na de bevrijding in 1944 zonder al teveel tegenwerking (wie zou toen gedurfd hebben?) verfranst. Het huidige Voeren bleef tijdens de oorlog onderdeel van het bezette België.

Jaak publiceerde vlak na de oorlog, in 1946, voor het eerst een ons nog onbekend artikel in Het Nieuwsblad. *'Toen de Belgen Franssens, spil van de vooroorlogse flamingantische persactie, nog gevangen hielden nam Meertens (...) die actie over in zijn sociaal secretariaat in 's Gravenvoeren. Voor zijn rubriek in de krant schreef ik mijn eerste publiek stuk'* (Nijssen, 1995b).

Moresnet

Van Sint Martens Voeren ontvingen wij een bijdrage « Hoe ontstond Overmaas? ». Deze bijdrage moet even, in verband met geschiedkundige bijzonderheden, nagekeken worden. Daarna zullen wij ze graag publiceeren.

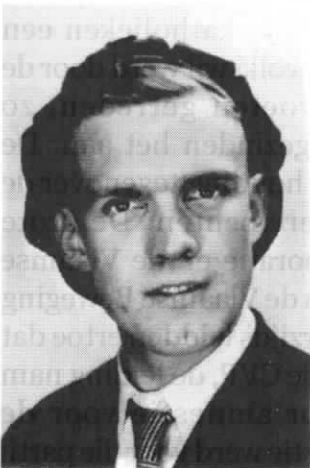
Uit Montson ontvingen we een mooi gedichtje.

Universiteit en militaire dienst (1946-1955)

In 1946 begon Jaak aan een universitaire studie. Hij koos voor veeartsenijkunde, één van de weinige studies die hem in staat zou stellen naar zijn streek terug te keren. De 1ste en 2de kandidatuur volgde hij aan de

Katholieke Universiteit te Leuven. Hij was
blijkbaar niet met zijn volle aandacht bij de
studie en dubbelde hier zijn tweede jaar
waardoor hij pas in 1949 naar Gent kon
voor het 3de jaar kandidatuur en het
doctoraat. In datzelfde jaar, 1949, begon ook

Jaak als student
(archief J. Nijssen).

Elza Vandenabeele
haar studie aard-
rijkskunde te Gent.
Zij leerden elkaar
kennen in het
studentenleven en
begonnen in
december 1952 een
relatie. Jaak werd
in Leuven en Gent
lid van het
Katholieke Vlaamse
Hoogstudenten
Verbond (KVHV).

dragen. Uit hun publicaties bleek dat zij de
repressie tegen de collaborateurs als een
onrecht zagen. Honderdduizenden Belgen
waren op de één of de andere manier
voorwerp van de naoorlogse zuiveringen,
zowel Franstaligen als Vlamingen. Deze
repressie was niet anti-Vlaams in de zin dat
ze Nederlandstaligen vaker en harder trof.
Wel werden relatief veel Vlaamsgezinden
getroffen. Enerzijds omdat een belangrijk
deel van de Vlaamse Beweging collaboreerde,
anderzijds omdat de omvang van de
zuiveringen en de sfeer waarin ze verliepen
tot ontsparingen leidden.

De daaropvolgende jaren groeide het
Verbond meer en meer uit tot de sterkste
studentenbeweging te Gent. Niet alleen had
het KVHV verreweg het grootste
ledenaantal, maar ook de veelzijdigste
werking. Naast de algemene
verbondsactiviteiten is er de Politieke
studiekring, de Kulturele Kring, de
roemruchte Verbondswacht, de Fanfare, het
koor en de jarenlang bloeiende volks-
dansgroep "Die Lioene". Jaak Nyssen zong
in het koor en danste bij Die Lioene waarvan
hij de leiding op zich nam.

De ideologie binnen de KVHV sloot aan bij
de vooroorlogse Vlaams nationalistische
beweging en uitte zich onder andere in de
romantisering van een romantisch
katholiek-Vlaams verleden zoals dat
uitgedragen werd door de negentiende-
euwse studentenleider en schrijver
Albrecht Rodenbach. Diens 'Blauwvoet'
werd op bijeenkomsten van het KVHV dan
ook veelvuldig en met volle overgave
gezongen. En toen na het zingen van de
Vlaamse Leeuw iemand "Vliegt de
blauwvoet" riep, antwoordden alle
aanwezigen zo luid ze konden: "Storm op
zee."

Naast de KVHV waren er ook een liberale
en socialistische Vlaamse studenten-
beweging actief. Voor Jaak was de keuze voor
het KVHV vanzelfsprekend: Katholiek en
Vlaams. De KVHV nam bij de heroprichting
na de oorlog in 1945 een 'brave' patriottische
start. Al in 1946-1947 hervonden de
katholieke Vlaamse studenten de moed om
hun Vlaams Nationalistisch karakter uit te

ten weichtel art unteriegen die europamachte einem unverzeihlichen Unstehen

Ook Guido Gezelle, aan wie Jaak in 1961 een gedicht zal wijden, behoorde tot deze traditie (zie gedicht 'Gezelle' op blz. 96). De wijdverspreide slogan 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus' drukte kernachtig de ideologie van de Katholiek-Vlaamse studentenbeweging uit. Jaak vond hier de romantische betrokkenheid bij een eigen volk, de bewoners van Overmaas. Net zoals zijn voorbeelden Langohr, Veltmans, Franssens, e.a. dat uitgedragen hadden. Als zelfgekozen leiders namen zij de taak op zich hun streekgenoten duidelijk te maken dat zij eigenlijk altijd al 'Vlamingen' waren omdat zij Platduitsj, een 'Vlaams' dialect, spreken. De ontplooiing van het volksbewustzijn heeft intellectuelen nodig die hen de weg wijzen. Zie als illustratie Jaaks gedicht 'Eikske' op blz. 14).

In de jaren 1949-50 trad het KVHV actief op in de koningskwesie die het land in rep en roer zette. Net als de koning hadden vele katholieke organisaties, de kerk op kop, tijdens de bezetting een pragmatische koers gevaren tussen collaboratie en verzet.

Zij konden dan ook begrip opbrengen voor de houding van de koning. Links verzette zich tegen zijn terugkeer. De tegenstelling kreeg een communautaire lading want de katholieke aanhang voor de koning in Vlaanderen was veel groter dan in het linkse Franstalige landsgedeelte. Leopolds troonsafstand is voor de katholieken een trauma. De (Vlaamse) volkswil werd door de linkse Walen met voeten getreden, zo voelden vele Vlaamsgezinden het aan. De koningskwesie en de houding tegenover de repressie raakten vervlochten. De grote overlap tussen collaboratie en de Vlaamse Beweging enerzijds en de Vlaamse Beweging en katholicisme anderzijds leidden ertoe dat de Katholieke partij, de CVP, de leiding nam in de beweging voor amnestie voor de collaborateurs. Amnestie werd voor die partij een middel om het Vlaams-nationalistische electoraat, dat na de verdwijning van het VNV partijloos is, voor zich te winnen.

Het KVHV Gent organiseerde samen met het KVHV Leuven in 1953 een sabotage van de betoging onder leiding van de Franstalige oud-weerstander Jean Fosty. Deze betoging was gericht tegen het heropleven van de Vlaams nationalistische beweging zoals deze zich uitte in de IJzerbedevaart. Dit werd in de optiek van het KVHV een succes omdat er 7500 rijkswachters nodig waren om de 4000 KVHV-ers in toom te houden. Het KVHV mobiliseerde haar leden jaarlijks voor de IJzerbedevaart. Jaak nam hieraan waarschijnlijk deel, net als in de jaren na zijn studententijd. In zijn archief vonden we een 'Standaard' uit 1955, gewijd aan de IJzerbedevaart en een namenlijst met de 63 deelnemers uit de Voerstreek in 1963. Jaak was in die jaren degene die de Voerense deelname aan de IJzerbedevaart organiseerde.

Jaak was niet alleen lid van het KVHV. De Vlaamse studenten diergeneeskunde, de Peerdepieten, organiseerden zich in 1889 in Willen Is Kunnen (WIK). In Gent was Jaak een actief lid van deze gezelligheidsvereniging die vanaf 1955 haar tijdschrift de Peerdekop uitgeeft. Jaak voelde zich blijkbaar nog lang betrokken bij zijn studententijd; in 1961 publiceerde hij onder het pseudoniem Johan Gist een gedicht in de Peerdekop en in 1963 een 'Kort Verhaal'. Echter niet alleen politiek en gezelligheid interesseerden hem. Jaak was, samen met Elza Vandenabeele, ook actief bij de Sociale Hulp. De studenten bezochten noodlijdenden thuis. Al bedelend trokken de studenten met de stootkar door Gent om hiervoor inzameling te houden. Dit werk maakte deel uit van de studentenparochie waar Jaak lid van was.

Begin jaren '50 zei Jaak zijn lidmaatschap van de Chiro in Sint-Marten op, omdat hij zich door de afwezigheid voor zijn studie geen volwaardig lid meer voelde. Hij gaf echter niet al zijn Voerense activiteiten op. In 1946 werd Jaak door pastoor Veltmans benaderd met de vraag of hij in de streek de stenen grafkruisen wil inventariseren ten behoeve van een zekere heer Belonje uit Alkmaar. Van 1946 tot 1949 voerde Jaak, met veel plezier, deze klussen uit. Hij haalde dit later aan in een mail aan de Vijlense heemkundige kring: *'Het kerkhof van Vijlen heb ik ca. 1949 bezocht toen ik voor Belonje (Alkmaar) opzoeken deed voor zijn geplande werk "Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg"'*. In zijn archief vonden we een manuscript voor het artikel 'Grafkruisjes en andere grafstenen I' uit 1952 voor Overmaas Volksblad. Het is vooralsnog onduidelijk of dit artikel gepubliceerd is en zo ja in welk jaar. Hierin schreef Jaak Nijssen (Schilberg 63, Sint-

Martens-Voeren): *'Honderd jaar geleden is dat anders geweest. Tussen haakjes: in de tijd dat Aubel en Balen nog grondig Vlaams waren'* (zie kaartje pagina 10).

De talentellingen tot 1947 lieten een gestage toename van het gebruik van het Frans in de Voerstreek, dan nog onderdeel van provincie Luik, zien. Waarschijnlijk vooral te verklaren door het toenemend belang van de geschreven taal gekoppeld aan het feit dat Frans als administratieve taal gehanteerd wordt. De invloed van deze 'verfransing' op het dagelijks leven was echter beperkt, Plat bleef de dominante omgangstaal. De daadwerkelijke verfransing van een aanzienlijk deel van de Voerense bevolking kwam pas later tot stand als een bewust protest tegen de overheveling naar Limburg. Ondertussen verzetten voorvechters van de Vlaamse zaak in de Voerstreek zich tegen deze acceptatie van het Frans. In een lezersbrief van 1946 schreef Victor Meertens: *"Waarom lopen in de Voerstreek nog altijd gendarmen rond die geen enkel woord Vlaamsch kennen, die de mensen verplichten declaraties te tekenen in het Fransch, die menschen uitschelden en bedreigen als ze hun zaken in het Vlaamsch willen?"* (Archief R. B.). *"Nog steeds moeten wij vechten voor de toepassing van de taalwetten"*, schreef pastoor Veltmans rond diezelfde tijd (Nijssen, 1984b).

De talentellingen zoals die tot 1930 georganiseerd werden, waren voor de Vlaamse partijen niet meer acceptabel gezien de voor het Vlaams negatieve uitslag van de talentelling van 1947. De anti-Vlaamse stemming in België na de oorlog liet haar sporen na. Flaminganten gingen ervan uit dat deze talentelling vervalst was: *'Na de grondig vervalste talentelling van 1947 is alles weer te herdoen'* (Nijssen, 1964b).

Na de verkiezingen van oktober 1946 werd het politieke klimaat in de Voerstreek voornamelijk bepaald door een felle dorpspolitiek met als onderstroom de pas afgelopen Tweede Wereldoorlog. Alhoewel er in de dertiger jaren onder andere in 's-Gravenvoeren, Teuven en Remersdaal een grotere of kleinere groep Rexisten bestond, werden zij na de oorlog niet vervolgd. In 1936 kwam de burgemeester van Teuven, de Sécillon, voor Rex zelfs in het provinciebestuur. De Vlaamsgezinden daarentegen werden wél als anti-Belgen beschouwd, omdat zij geassocieerd werden met de collaboratie van een deel van de Vlaamse Beweging en de pro-Duitse stellingname van het Vlaams Nationalistisch Verbond. Enkelen onder hen werden tijdens de Bevrijding daarom opgepakt, maar allen werden later gerehabiliteerd, zelfs gedecoreerd *“Alhoewel er nooit in onze dorpen één enkele activist geweest is”*, schreef Victor Meertens enkele jaren later in een lezersbrief. *“Wel een zekere Degrelle die persoonlijk onze zalen is komen ophitsen, bij verschillende mensen gedineerd heeft die zijn partij vertegenwoordigden in de provincie of in de gemeente.”* (arch. R.B.).

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1952 is die anti-Vlaamse stemming voor een deel weggevallen. In 's-Gravenvoeren bijvoorbeeld splitste zich om die reden de plaatselijke harmonie in de Roemelen en de Pieëkvotten, of de groep van oud-burgemeester Stassen tegen de aanhang van de nieuwe burgemeester Michiels. En *“werden de twee muziekverenigingen zo'n beetje de vlaggenscheppen van de partijen.”* (Laar van, 1988).

Door het wegvallen van de anti-Vlaamse stemming ontstond weer ruimte voor

Vlaamsgezinde actie in de Voerstreek. Jaak Nijssen benutte deze ruimte dankbaar voor zijn Vlaamsgezind streven toen hij zich na zijn afstuderen in september 1953 en het beëindigen van zijn legerdienst op 1 april 1955 weer in de Voerstreek vestigde.

Pastoor Veltmans maakte deze heropleving niet meer mee. *‘Op 20 oktober 1954 ontslaapt hij in het klooster te 's Gravenvoeren’* (Nijssen, 1964b). Jaak was in 1957 één van de schrijvers van het ‘Pastoor Veltmans gedenkboek’. Jaak beschouwde Veltmans als dé centrale persoon voor het behoud van het Vlaams karakter van de Voerdorpen: *‘Toen ik in de politiek kwam piepen was het grote werk al gedaan. Veltmans had op 64-jarige leeftijd samen met enkele vrienden in 1930 de slag om de talentelling schitterend gewonnen. Tenminste in de Voerstreek: die werd voortaan wettelijk als eentalig Vlaams behandeld’* (Nijssen, 1984b). Onduidelijk blijft welke invloed de contacten uit zijn jeugd met Veltmans op hem hebben gehad. Hij schreef: *‘Ik heb de betekenis van Veltmans dan ook maar retrospectief leren kennen’* (Nijssen, 1984b).

Voorlopig slot

We beëindigen hier het eerste deel van het tweeluik over Jaaks betrokkenheid bij het behoud van heem en taal in Overmaas. Hierin hebben we vooral trachten uit te werken waar zijn motivatie vandaan kwam om zich in te zetten voor zijn zaak. We hopen dat u met het lezen van dit artikel de smaak te pakken gekregen hebt om ook aan het tweede luik ‘Voortrekker in de Taalstrijd’ te beginnen.

Literatuur
(zie blz. 64)

MIJN SAMENWERKING MET JAAK NYSSSEN

Jan Lemmelijn

Eind 1961. Een avondvergadering. Een kleine groep: Jaak Nyssen, meester Boffé, Pierre Brabants, douanebeambte Theofiel Lemmelijn, burgemeester London van Sint-Pieters-Voeren en ondergetekende zaten in Moelingen bijeen in een schaars verlichte plaats. Verontrusting en bezorgdheid las men van de gezichten af.

Onheilsprofeten hadden ons gezegd dat dit 'onze zwanenzang' zou worden. De grote vraag was: 'Wat gaat er gebeuren met onze streek?'. In oktober 1961 was de bespreking van de taalgrensregeling begonnen in het parlement. Het 'Harmelcentrum' was hiermee reeds vanaf 1948 begonnen en was tamelijk duidelijk, uitgenomen voor de Voerstreek. Vandaar de grote discussie.

In de maand december '61 hield C.V.P.-minister Paul Vanden Boeynants een persconferentie in Bilzen. Jaak Nyssen, Roger Boffé en ondergetekende trokken erheen. Na zijn vergadering contacteerden wij de minister en spraken hem over onze bezorgdheid. Hij antwoordde heel kort: 'Zet u met drie, vier man bijeen en vorm een comité.'. Dit werd het begin van ons 'Vlaams Actie Komitee Voerstreek' (VAKV). Langs de Vlaamse pers en zelfs erbuiten maakten wij kort en bondig onze standpunten bekend.

Jaak Nyssen, Roger Boffé en ik gingen ook de socialistische voorman Jos Van den Eynde opzoeken. Wij hadden onze argumenten klaar, maar wij moesten niets zeggen. Hij zette een zware asbak op tafel en zei: 'Dit komt in orde, wees maar gerust'. Daarmee was het gesprek afgerond en kon Jaak ons weer naar huis brengen.

Minder aangenaam was ons gesprek in Hasselt met een bekende politieker. Wij

hadden met ons drieën onze argumenten opgesomd en toen heeft hij ons gedurende een half uur de politieke situatie uitgelegd en besloot: 'Jullie hebben 80% kans ... dat het niet zal lukken'.

Ook een Nederlandse krant spotte met ons initiatief: 'Een veearts, een schoolmeester en een koloniaal trekken ten strijde tegen Le Grand Liège'. 'Le Grand Liège' was de machtige culturele organisatie van de stad Luik.

Op dat ogenblik dacht echter hier nog niemand aan Limburg. Wij wilden vooral de Voerstreek Vlaams houden. Wij waren een klein comité, maar hadden ernstige argumenten: wetenschappelijk was de Voerense taal Nederlands, de plaatselijke kerkelijke hiërarchie steunde ons, ook al de pastorale verenigingen steunden met handtekeningen onze stelling, ofschoon men dat niet luidop durfde zeggen. Wij hadden daarom als adres 'Postbus 1, 's-Gravenvoeren' (J. Lemmelijn).

Het liep echter helemaal niet van een leien dakje. Jaak Nyssen maakte kennis met de gevangenis, en ondergetekende mocht naar het gerecht in Verviers, omdat ik zogezegd meegedaan had met een agressieve Vlaamse betoging. Twee valse getuigenissen werden me voorgelegd. Zonder moeite kon ik dit in het Frans (!!) ontzenuwen voor de rechter. Hij was akkoord met mij. Nog mooier maakte ik mee, toen een Waalse betoging hier voorbijtrok. Ze riepen van alles, en ik ging naar binnen en zei: 'Wat ene köl' (wat een wauwel). De Fransgezinde burgemeester die dit hoorde, diende een klacht in. De rijkswacht kwam op bezoek en zei dat ik de burgemeester voor 'crapule' (crapuul) had uitgescholden. Ik heb die heren gezegd wat

'köl' betekende: köl > keul (dialect) > verstaan als preul (dialect)uitschot, schorriemorrie > Frans: crapule. Daarmee was de kous af. Mijn moeder was echter niet akkoord: *'Hou op met die politiek, ge komt nog allemaal in de gevangenis!'*

Jaak Nyssen kreeg nog veel meer bezoek van de heren rijkswachters. Zijn kinderen waren het al gewoon. Hoe vaak vlogen er in Moelingen stenen naar de auto van Jaak als we naar Tongeren wilden rijden? Van de opschriften op de weg wil ik nog maar zwijgen. Wij deden voort.

Samen met de meesten van het comité zijn we naar de twee marsen op Brussel getrokken. Wij hadden de verschillende groepen aangesproken voor het begin van de eerste mars en hen gevraagd 'Voerstreek Vlaams' te roepen. Met Jaak hadden we overigens een groot spandoek gemaakt met als titel 'Voerstreek Vlaams'. Ik herinner me dat Pierre Brabants dit opschrift meedroeg. Voor de tribune riep elke groep 'Voerstreek Vlaams' (zie de filmuitzending V.R.T.). Persoonlijk heb ik die groepen mee gecontacteerd. Later vernam ik dat ze mij voor iemand van de televisie hadden aangezien. Dit had ik hen niet gezegd, maar het was wel nuttig geweest!

Ik wil eindigen met nog een anekdote. Op zeker ogenblik was er sprake van Landen bij Wallonië te zetten in ruil voor Voeren. Dus kwam er in Hasselt een flinke betoging op gang. Ik was er met Jaak Nyssen, Boffé en anderen. Ik wandelde op de Bampslaan naast mensen van Landen. Een boer die naast me liep, riep uit volle borst: *'De boer spreekt Vlaams'*. Ik zei: *'Het is 'De Voerstreek*

Vlaams', hij denderde toch maar door met zijn 'Boer'.

Betoging in Hasselt 1971 (foto Noël Colman).

Afsluitend probeer ik Jaak te beschrijven zoals ik hem in deze hele periode (1961-1963) gekend heb. Hij was de zuil van heel de actie. Als echte idealist ging hij door. Hoeveel kilometers hij voor deze zaak gratis gereden heeft en hoeveel klanten hij kwijtspeelde door zijn actie, is door weinigen geweten.

Algemeen menselijk zou ik hem willen zien als een '68-er' in ... 1961! Kritisch als hij was, vond hij voor elke waarheid er nog een andere bij en hij had vaak nog gelijk ook.

Tenslotte ging hij ook regelmatig 'ter kerke'. Vaak heb ik hem zien zitten en ik vroeg me dan soms af welke heiligen hij toch vereerde als hij met veel aandacht de kroonzuilen aan het bestuderen was!

Nota

Na 1963 was ik nog regelmatig in contact met hem, maar kon omwille van mijn theologische studies in Bonn niet meer actief meedoen.

JAAK NIJSSEN, HEEM EN TAAL

Rob Brouwers & Bart Nyssen

Deel II: Voortrekker in de Taalstrijd

*Limburg,
hoerra
in het vaderland*

Met dit citaat uit het gedicht 'Limburg' van Johan Gist luiden we de tweede episode in van Jaaks betrokkenheid bij zijn Overmaas. Zoals in het eerste deel 'De wording van een flamingant' beschreven, kwam Jaaks drijfveer voornamelijk voort uit zijn betrokkenheid bij het land van Overmaas en haar taal; het Platduutsj dat hij wenste te bewaren door verfransing tegen te gaan.

In deze periode zal hij zich zonder reserves inzetten voor de overheveling naar Limburg, hetgeen hij als de veiligste haalbare oplossing beschouwde. Wanneer de Voerstreek eenmaal onderdeel van Vlaanderen geworden is, gaat zijn activiteit, minder op de voorgrond, door om een eventueel ongedaan maken van deze verworvenheid te voorkomen.

Uiteindelijk komt hij tot de conclusie dat het terugdraaien van de klok onmogelijk geworden is; dan richt zijn volle aandacht zich op de geschiedenis, het Plat en de heemkunde van Voeren en omgeving.

Voor het zover is, nemen we eerst de draad weer op wanneer Jaak zijn verworven kennis als veearts in een eigen praktijk omzet.

Veearts (1955-1968)

Na zijn diensttijd, in 1955, ging Jaak werken bij veeartsen in Oostmalle en Bilzen. Vanaf november huurde hij een huis op het Veurzerveld (toen 128, daarna 30).

Gelijktijdig begon hij zijn eigen praktijk als veearts. Op 28 juli 1956 trouwden Jaak en Elza en gingen op het Veurzerveld wonen. Deze jaren als veearts waren zijn hoogtijdagen van politieke activiteit. Hij bleef deze periode zijn hele leven benoemen als 'de tijd van de politiek'. Jaak voelde zich aan het front van de Vlaamse Beweging met als doel heel Overmaas voor verfransing te behoeden.

Jaak begreep heel goed dat zijn strijd voor de Vlaamse zaak niet alleen een politieke strijd was, maar vooral een strijd om de culturele hegemonie, de dominantie in het dagelijkse leven. Ook als veearts bleef de eigen cultuur van Overmaas de kern van zijn interesses. Toen zich de mogelijkheid voordeed om de Belgische politieke discussies te gebruiken om verdere verfransing tegen te gaan, greep hij dat met beide handen aan.

Op cultureel gebied bestond er voor de oorlog in heel Overmaas een sterk Davidsfonds, een Vlaamse katholieke cultuurbeweging. Het waren overwegend de pastoors die het Davidsfonds leidden. Ondanks dat alle geestelijken hun opleiding enkel in het Frans hadden genoten, waren de meesten erg vlaamsgezind vooral omdat verfransing in hun ogen ontkerstening betekende. Pastoor Veltmans schreef in 1953 in een brief: 'Bid, jongen, opdat het niet gebeure. Want verfransing in de streek betekent ook, op godsdienstig gebied: ontkerstening en verheidend'. (Franssens 1957).

Het Davidsfonds was per dekenaat georganiseerd. Reeds begin 20e eeuw bestond er een afdeling Wezet (Visé) waarbij

Moelingen en 's-Gravenvoeren waren aangesloten. Daarnaast was er een afdeling Aubel, waartoe de overige Voerdorpen behoorden. De actiefste afdeling echter was die van Montzen met 100 leden. De zetel van de afdeling Aubel, onder voorzitterschap van pastoor Veltmans, werd in 1938 naar Sint Marten overgebracht. Secretaris werd Veltmans' nieuwe kapelaan Hannuset, één jaar later opgevolgd door Mathieu Royen. Het ledenaantal steeg naar 47. Maar bij het uitbreken van de tweede wereldbrand viel het culturele leven stil.

Na de oorlog, toen in de Platdietse streek de verfransing op gang kwam, kenden de afdelingen daar geen doorstart meer. De afdeling Sint-Martens-Voeren werd in 1950 heropgericht door Pierre Vroonen. *"In 1953 nam pastoor Lenssen de teugels in handen en bracht het ledenbestand in 1955 op 60 met de hulp van een nieuwe voorzitter, dr. Jaak Nijssen."* (D.F.Voerstreek 75 jaar 1957a). Jaak organiseerde niet alleen, hij en zijn vrouw Elza zorgden ook mee voor de inhoudelijke invulling: *'Op 7/2 (1956) hield Mevr. Nyssen-Vandenabeele, in de St-Jozefzaal te St-Martens Voeren, voor de Culturele Kring, een voordracht over de geologie van Overmaas'. 'Donderdag 7 november 1957. De K.K. zette het nieuwe werkjaar in met een avond te St-Martens Voeren, waarop Dr Nyssen, voorzitter, sprak over het dialect van de streek.'*

De zetel van de afdeling Visé werd in 1954 *"onder toedoen van kapelaan Rubens en met steun van de inmiddels hoogbejaarde Veltmans naar 's-Gravenvoeren verplaatst."* (Sweron 1987). Pastoor Veltmans overleed in 1954. *'Veertien dagen voor zijn dood stichtte hij de Pastoor-Veltmans-prijs'*, (Nijssen, 1964b), een jaarlijkse

opstelprijskamp voor de hoogste lagere-schoolklassen van de Voerstreek. Veltmans had hiervoor geld opzij gezet. De prijs werd georganiseerd door zijn opvolger pastoor Lenssen. Nadat Jaak in het voorjaar van 1955 afzwaaide uit militaire dienst, nam hij de organisatie van de Prijsvraag op zich. De opstellen werden door een paar mensen uit de Voerstreek verbeterd en in volgorde gezet, onder andere door Jaaks vrouw Elza. De prijzenpot bedroeg 1800 F, en werd jaarlijks toegekend tot 1962 (Sweron 1987). In 1959 namen 72 leerlingen aan de prijskamp deel. Een van de winnaars was de latere arrondissementscommissaris Armel Wynants uit Sint-Martens. *'Visé Magazine bekroonde de beste opstellen en een lijst van winnaars'*.

Heem, 4e jrg - nr 1, jan 1960

DE PASTOOR VELTMANS PRIJSKAMP

Deze wedstrijd, door Z.E.H. pastoor Veltmans enkele dagen voor zijn overlijden gesticht in de schoot van het Davidsfonds, werd in 1959 voor de 5e maal ingericht.

Met medewerking en onder toezicht van het onderwijzend personeel, werd de prijskamp betwist tijdens het groot verlof.

1959 was alleszins een succes. 72 leerlingen uit acht scholen namen eraan deel, jongens en meisjes.

De plaatselijke bladen deelden de nitslagen mede. Wij hernemen ze hierna in het kort.

Onderwerpen : " Processie " , " Kersenplukken " , " Hooitijd "

Winnaars, alfabetisch gerangschikt :

Beffé Walter, Moelingen,	Kerff Maria-Theresia, St-Pieters V.
Colin Daniella, St-Martens V.	Lemmens Michel, St-Pieters V.
Cranshof Hubert, De Plank	Paggen Elisa, Moelingen
Janssen Jacky, 's-Gravenvoeren	Willems Alberte, 's-Gravenvoeren
Kerff Maria-Josée, De Plank	Wynants Armel, St-Martens Voeren

Aan de laureaten werden prijzen in geld toegekend, terwijl alle deelnemers een boek ontvingen, geschonken door het Davidsfonds-Hoofdbestuur.

Ook het onderwijzend personeel haalt eer van zijn leerlingen.

Tussen 1955 en 1957 heette het Davidsfonds *"omwille van de speciale situatie in de streek Culturele Kring"* (Sweron 1987). Vanaf 1958 werden afwisselend beide namen vermeld op de uitnodigingen. Maar het aantal leden daalde. Zo gaf het verslag van het Davidsfonds over 1956 aan dat de werking moeizaam ging met uitzondering van de afdeling Sint-Martens-Voeren waar

De Pastoor Veltmans Prijskamp ingericht werd (D.F.Voerstreek 75 jaar). Het verslag van het Davidsfonds over 1957 gaf wederom aan dat de werking moeizaam ging. *'Afdeling 's-Gravenvoeren maakte een ernstige inzinking door: geen enkel lid was op 31 december aangegeven, al bleek achteraf dat er toch een 14tal trouw gebleven waren. Ook te Sint-Martens-Voeren verminderde het aantal met 22, zodat er tenslotte 35 overbleven. Een troost was dat deze laatste een lofwaardige plaatselijke bedrijvigheid aan de dag legde. Verloren is Overmaze nog niet helemaal voor het Davidsfonds, zomin als voor Vlaanderen, maar een groepje ijverige werkers is er volstrekt nodig om de enkele, al te weinige, dappere strijders ter zijde te staan, die tot nog toe kranig voet bij stek houden.'* In 1963 werden beide afdelingen samengevoegd tot één enkele afdeling Voerstreek.

Overmaasdag te Borgharen in mei 1965 met Jaak, vooraan 3e van rechts (archief Rob Brouwers).

De heroprichting van het Davidsfonds was een uiting van de heropleving van de Vlaamse Beweging na de Tweede Wereldoorlog. Met name de voortschrijdende verfransing in Brussel en op de taalgrens prikkelde velen. Deze kwestie kwam op de politieke agenda wanneer in

1954 de resultaten van de talentelling van 1947 gepubliceerd werden. *'Daartegen ontstond een algemene Vlaamse reactie, die echter naar de achtergrond werd verdrongen toen de schoolstrijd los barstte. Daarna kwam er de Eenheidswet Eijsskens. En zo kwamen we in 1961, toen de regering Lefèvre – Spaak de verbintenis aanging uiteindelijk werk te maken van de taalproblemen die al aan het rommelen waren sinds 1947.'* (Verroken, 1986).

Reeds in 1949 had het parlement besloten tot de oprichting van het "Centrum van Onderzoek voor de Nationale Oplossing van de Maatschappelijke, Politieke en Rechtskundige Vraagstukken in de verschillende Gewesten". Eén van de opdrachten van dit onderzoekscentrum, naar zijn voorzitter "Centrum Harmel" genoemd, was het uitwerken van een

voorstel voor een definitieve taalgrens (Laar v., 1988). Als criterium koos men voor het principe: "Streektaal en cultuurtaal en bestuurs-taal moeten elkaar dekken". Doordat in beide landsdelen breed erkend werd dat het Voerens Plat een Germaans dialect is en de taal van kerk en onderwijs al sinds lang het Nederlands, werd de Voerstreek ten noorden

van de taalgrens ingedeeld. Aangezien het één van de doelstellingen van het Centrum Harmel is om te komen tot homogene taalgemeenschappen, werd voorgesteld de administratieve grenzen bijgevolg aan te passen. *"Daarover zijn wij het in 1951 eens geworden"* (Verroken, 1986).

Jan Verroken (foto Daniël Cortier).

Door omstandigheden echter, zoals bijvoorbeeld de wisseling van regeringen, werd het eindverslag van het Centrum Harmel pas op 24 april 1958 aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers aangeboden.

Zoals Verroken eerder aangaf, vertraagde de Eenheidswet uit 1960-1961 de besluitvorming rond de taalgrens. Deze wet zal leiden tot het ontstaan van een zeer actieve Waalse beweging hetgeen grote gevolgen zal hebben voor de Voerstreek. In heel België werd tot grote stakingen tegen de bezuinigingen in de Eenheidswet opgeroepen. De Luikse socialistische vakbondsleider André Renard leidde de stakingen. In Vlaanderen staakte de christelijke vakbond niet mee, maar ook in de socialistische vakbond was men minder enthousiast. Renard voelde zich in de steek gelaten door de Vlaamse 'stakingsbrekers'. In 1961 richtte hij de Mouvement Populaire Wallon (MPW) op waarmee hij pleitte voor een federalisering van België in twee gewesten: Vlaanderen en Wallonië. Dit federalisme werd in intellectuele kringen in de Vlaamse Beweging met goedkeuren

ontvangen. Ook Jaak was hier gevoelig voor. Hij nam deel aan de grote manifestatie op 15 april 1962 georganiseerd door de Mouvement Populaire Wallon. Het federalistische karakter van deze manifestatie sprak hem aan. Hier werd vanuit Waalse zijde gepleit voor politieke, economische, sociale en culturele federalisering van de Belgische staat. *Jaak ging in deze periode uit respect ook naar de begrafenis van een belangrijk voorman van de Waalse beweging* (Vandenabeele, 2010). Dat was waarschijnlijk André Renard, voorzitter van de MPW die in juli 1962 overleed.

Achtergrond van deze opkomst van de Waalse Beweging waren de sociaal-economische veranderingen in Vlaanderen en Wallonië. Beide hadden het moeilijk in de naoorlogse jaren van wederopbouw, maar de Vlaamse economie had betere troeven voor de toekomst. De oude energiebron 'steenkol' werd vervangen door een nieuwe energiebron 'aardolie' die van over zee kwam via de haven van Antwerpen. Het sociale klimaat was in Vlaanderen rustiger. Er werden lagere lonen uitbetaald en de arbeiders waren niet gesyndicaliseerd, ze waren meegaander. Hierdoor werden binnen- en buitenlandse investeringen aangetrokken. In Wallonië zaten de traditionele zware industrieën in een neerwaartse spiraal, wat de sociale ontevredenheid daar nog bevorderde.

De neergang van de Luikse industrie betekende niet dat deze minder aantrekkingskracht uitoefende in de Voerstreek. Tussen 1947 en 1961 verdubbelde het aantal pendelaars, van 26,8% naar 51%. Belangrijkste vervoermiddelen in 1961 waren de bus, de bromfiets en de auto (Walpot, 1959a,b). De

sterke toename aan forenzen was het gevolg van een ingrijpende ontwikkeling in de landbouw. De mechanisatie en schaalvergroting was in volle gang. De werkgelegenheid in de landbouw nam daardoor snel af en de mensen in de Voerstreek waren in deze periode op zoek naar een alternatief: Luik.

In de zomer van 1961 richtten een achttal personen, waaronder Jaak, schoolhoofd Boffé, Jan Lemmelijn, Piet Brabants, Eugène Walpot, Theofiel Lemmelijn en burgemeester London van Sint-Pieters-Voeren, het Vlaams Aktie Komitee

Schoolmeester R. Boffé (foto N. Colman).

Voerstreek (V.A.K.V.) op. Het standpunt van Jaak was vanaf het begin erg duidelijk zoals in juni 1959 al weergegeven in een brief aan een CVP-kamerlid: *“Alle organisaties: kulturele, sociale en godsdienstige gebruiken het Nederlands als voertaal”*. Een verfransingsproces afweren kon slechts door

“een volledige aansluiting bij het Vlaamse land” (Laar v. 1988)

Jaak begon aan de actie, in 1961, zonder veel hoop dat het zou lukken. Hij verantwoordde dat thuis met een spreuk van Willem de Zwijger (ook een voorbeeldfiguur): *“Point n’est besoin d’espérer pour entreprendre ni de réussir pour persévérer.”* Vertaald luidt dat: *‘het is niet nodig te hopen om iets te ondernemen noch van succes te hebben om vol te houden’*. Jaak hield zijn eigen twijfels zorgvuldig verborgen voor zijn medestanders (zie gedicht Limburg blz. 36).

De eerste actie van het VAKV richtte zich op het onderwijs. *“Wilde men hier na de lagere school verder studeren, dan moest men dat in het Frans doen,”* schreef Jaak in 1961. *“De gevolgen waren meestal een catastrofe. Mislukking volgde op mislukking in het Middelbaar Onderwijs en van Hoger Onderwijs was geen sprake meer (tenzij voor buitengewoon begaafden).”* Om die reden werd na de grote vakantie van dat jaar 1961 vanuit de zes Voerdorpen een schoolbus naar Tongeren ingezet. Via de Vlaamsgezinde gemeentesecretaris Henri Vaessen van Sint Marten wist Jaak dat de mogelijkheid op een nieuwe buslijn bestond. Oorspronkelijk werd er gedacht aan Lanaken als reisdoel maar gezien het veel

De schoolbus naar-Tongeren (archief J. Nijssen)

breder aanbod aan scholen kozen zij voor Tongeren. Er werd nauw samengewerkt met deze scholen én met Frans van Gronsveld, busondernemer in Kleine Spouwen en senaatslid voor de CVP. "Ondanks een zekere intimidatie (..)" schreef Jaak in september 1961 "gaan nu 26 kinderen, meestal twaalfjarigen, naar 7 van de 8 Tongerse scholen. Daarbuiten zijn nog 15 internen in andere Vlaamse scholen".

Uit deze periode (25 oktober 1961) stamt via Jan Lemmelijn die bewuste brief van 4 van de 6 Voerense burgemeesters aan de Minister van Binnenlandse Zaken: "Wij, ondergetekenden, burgemeesters van de Voerstreek, verklaren dat onze gemeenten Vlaams zijn en het dienen te blijven. Gezien de ligging van onze streek houden wij eraan dat er een versterkt Frans onderricht wordt verstrekt in onze lagere scholen." Waarom deze laatste zin? Omdat de beslissing van de gemeenteraad van 's-Gravenvoeren om

vanaf 1 september 1953 versterkt Frans taalonderricht te geven, door het Provinciebestuur van Luik afgewezen werd!

Het V.A.K.V. verstuurde nog andere brieven, meestal opgesteld door Jaak, Piet Brabants en Roger Boffé. Ze waren gericht aan de Vlaamse volksvertegenwoordigers, aan Minister Gilson van Binnenlandse Zaken en aan de Vlaamse Ministers. "We schreven en we reisden....en vergaderden," zei Jaak ooit, "en geholpen door Jef Franssens stelden we het blad DE VOER op." Franssens was de uitgever van De Band, later Heem, waarin Jaak veelvuldig publiceerde. DE VOER verscheen van 1962-1965. Veel teksten hierin waren van de hand van Jaak, maar geen enkel artikel is ondertekend.

Vanuit het V.A.K.V. werden alle Vlaamsgezinde organisaties in de Voerstreek gemobiliseerd. Vijf van de zes pastoors (die van Teuven ontbrak) stuurden een brief aan de voorzitter van de C.V.P. Limburg waarin onder andere 'De oplossing die het meest waarborg geeft voor de toekomst is aanhechting van de Voerstreek bij Limburg.' (Laar v., 1988). Verder het bestuur van de Kristene Ziekenkas Sinte Barbara, alsook de locale Boeren- en Boerinnenbonden. Tenslotte de 'afgestudeerden van de Voerstreek', onder wie een 20-tal dokters, licentiaten in de wijsbegeerte en letteren, in de theologie, de filosofie, enzovoort. Op drie na, stonden allen eensgezind achter de stelling: Voerstreek Vlaams en aanhechting bij Limburg.

Het ingeslagen pad naar Limburg was voor Jaak alles behalve zeker. Ook de steun uit Limburg kwam traag op gang. In 1961 drukte Jaak zijn gevoelens hierover uit in het gedicht 'Limburg' onder het pseudoniem Johan Gist (zie blz. 36).

25 oktober 1961.

Aan de heer Minister van
Binnenlandse Zaken
Wetstraat
BRUSSEL

Mijnheer de Minister,

Wij, ondergetekenden, burgemeesters van de Voerstreek, verklaren dat onze gemeenten Vlaams zijn en het dienen te blijven.

Gezien de ligging van onze streek houden wij eraan dat er een versterkt Frans onderricht wordt verstrekt in onze lagere scholen.

Inmiddels verblijven wij, Mijnheer de Minister, met onze bijzondere hoogachting,

P. Brabant
J. Boffé

P. Michiels
Burgemeester van 's-Gravenvoeren

C. Janssen

C. Janssen Burgemeester van Hoeltingen

Intussen loopt Jaaks veeartspraktijk goed. De groei in 1961 deden Jaak en Elza besluiten een nieuwe auto én bouwgrond voor een eigen huis te kopen.

Het voorstel, rond Nieuwjaar 1962, van de socialist Gruselin, oud-burgemeester van Luik, te weten dat de Voerdorpen bij Limburg moesten worden gevoegd, werd door de liberaal Herman Vanderpoorten tot een amendementsvoorstel verwerkt, dat met 18 stemmen voor, 1 tegen en 2 onthoudingen in de Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken werd aangenomen. Maar tussen de eerste besprekingen van het geamendeerde wetsontwerp in de Kamer en de laatste stemming verstreken negen maanden. Intussen barstte het verzet tegen de geplande overheveling los. Niet alleen in de Voerstreek bij de burgemeesters van Teuven en Remersdaal, waarbij zich ook nog Michiels van 's-Gravenvoeren voegde, die was gaan twijfelen, maar vooral in Wallonië zelf. Met name bij het Mouvement Populaire Wallon die de overheveling van de Voerstreek naar Luik luidruchtig aanvocht.

De 'tijd van de politiek', zoals Jaak Nijssen zijn hele latere leven de jaren '60 bleef noemen, was voor hem een uitdagende en spannende tijd met vele moeilijke momenten. In 1962 begon hij klanten te verliezen. Zijn tegenstanders organiseerden een bewuste broodroof. Een klant vertelde in die periode trots dat hij ondanks die druk toch klant bleef. Jaak legde in januari '61 153 huisbezoeken af bij 81 klanten en in februari 187 huisbezoeken bij 101 klanten. In het

laatste kwartaal van 1963 legde hij maandelijks nog 42 tot 58 huisbezoeken af bij 31 tot 39 klanten. Uit zijn oude werkagenda's blijkt dat hij vooral de klanten in de Voerstreek kwijtraakte, in de rest van Overmaas was dat veel minder het geval. Dit verlies aan klanten compenseerde Jaak door vanaf 1963 als zelfstandig veearts voor een verkoper van diergeneesmiddelen te gaan werken.

- Ken het parlement, zonder zichzelf te onteren, met dergelijke literatuur als hiërarchische rekening houden?
- Dit is de stijl die men ter plaatse gebruikt

METTE TOI BIEN TETE
que nous nous LAISSONS AMUSER
VENDRE A HITLER PAR UN
PETIT HOMME COMME TOI.
PARCE QUE SI ON PASSE JAMMAIS
A PARNAMUS LIMBOURG
DU NE VIVRA PLUS
LONGTEMPS
AVEC TON SALLE
FLAMINGANT DE MOULAND
qui A DEJA FAIT TROIS VIE
PRISON SE SALLE PROFESSEURS
CESSAR QUI VENDAIT LES
BELGES DU BOCHES
ET VOUS AVEZ TOUT LA GRASSE
AVEC VOUS COMME C'EST
PUDAIN SE FE HME

Anonieme dreigbrief aan Jaak Nijssen (archief J. Nijssen).

Ik (BN) herinner me uit de jaren '62-'63, als jongetje van 5, 6 jaar, een dreigende massa mensen die vanuit St. Marten naar het Veurzerveld kwam, al scanderend 'Nyssen au poteau'. 'Er hadden al meerdere namaak-Jaaks aan appelbomen gehangen' (Elza Vandenabeele, 2010). Nog bedreigender, want voorstelbaarder, was het 'Nyssen au feu'. Vader die hen op straat opwachtte met de kachelpook in de ene hand en Sloeber, onze Duitse herder, aan de andere hand. Mijn ouders waren bang, vooral voor hun kinderen. Vrienden hadden hen aangeraden een wapen aan te schaffen ter zelfverdediging. 'Dat doen we niet' besloten onze ouders 'want anders schieten we uit angst misschien nog op iemand'.

Het VAKV organiseerde de deelname van enkele tientallen mensen uit de Voerstreek aan de massale marsen op Brussel in 1961 en 1962. Vele tienduizenden Vlamingen kwamen op straat en toonden dat de eisen van de Vlaamse Beweging ernstig te nemen waren. De Belgische overheid reageerde met pacificerende maatregelen. In 1961 werden de talentellingen afgeschaft waardoor voortaan geen officiële cijfers meer bestonden over het taalgebruik. Die maatregel was al voorgesteld in het eindrapport van het Centrum-Harmel. De regering besloot in een conclaaf te Hertoginnedal in 1963 België in te delen in vier taalgebieden: het Nederlandse, Franse, Duitse en het tweetalige gebied Brussel.

Bij de vaststelling van de taalgrens in 1962 kwam een aantal gemeenten aan de andere kant van de taalgrens terecht. Concreet voor onze contreien hield dat in dat de zes Franstalige Jekergemeenten (Eben-Emael, Lanaye, Wonck, Bassenge, Glons en Roclenge) van Limburg naar Luik werden overgeheveld en de zes Voerdorpen van Luik naar Limburg gingen. Amendementen van de PSC-ers Parisis en Baltus, burgemeester van Aubel, in respectievelijk kamer en senaat haalden het niet. In oktober 1962 keurden eerst de senaat en daarna de kamer de overheveling goed. Deze laatste met 130 stemmen voor, 56 tegen en 12 onthoudingen. De Taalgrensregeling zou officieel ingaan op 1 september 1963.

Op het moment dat Wallonië formeel afstand deed van de Voerstreek, eiste het diezelfde streek terug, want die regio was nu politiek belangrijk geworden. De Voerstreek werd een splijtzwam. In Wallonië werd het vuur

steeds opnieuw aangewakkerd en in stand gehouden, net zo lang tot iedereen begon te zeggen: *“dit was een vergissing”*. Het gevolg hiervan was dat de Voerense bevolking zich opsplijste in pro of contra Limburg. De keuze voor de ene of andere partij was vaak geënt op een veel oudere dorpspolitiek (in 's-Gravenvoeren Roemele & Pieëkvotte). Dat zich een meerderheid van de bevolking tegen de overheveling naar Limburg kante, had waarschijnlijk meer te maken met de angst voor het doorsnijden van de sociale en economische banden met Luik dan dat men Frans wilde spreken. Daarnaast speelde natuurlijk ook de opvatting: *“bij Limburg met problemen, hadden ze ons dan maar bij Luik gelaten”*.

In Brussel kwam de Taalgrensregeling opnieuw op losse schroeven te staan. In het hele land hield men er rekening mee dat de regio terug naar Luik zou gaan. Vooral hier, want de Luiksgezinden waren intussen ver in de meerderheid *“...een mens kiest nu*

Miel Smets, niet alleen politicus, maar ook een vriend van Jaak (foto R. Palmans).

eenmaal niet de zijde van de verliezer” analyseerde Jaak later in een interview (Mergelsberg 1996). Dan pas zijn de benamingen “Walen” en “Vlamingen” in de Voerstreek ontstaan. De Limburgsgezinden, werden gemakshalve Vlamingen genoemd, de Luiksgezinden kregen het etiket Walen opgeplakt. De taal van de twee groepen bleef echter nog altijd hun gemeenschappelijke Limburgse taal. Het Plat van de Voerstreek was in het woelige vaarwater van de Belgische politiek geraakt! *“Deze taalwetten en vooral de overgang naar Limburg hebben onder invloed van nationale factoren echter een enorme blijvende controversie veroorzaakt en tot een polarisatie geleid, waarbij een belangrijke –maar totnogtoe Nederlandstalige-Luiksgezinde inwonersgroep de Nederlandse cultuursfeer voorgoed dreigt te verlaten,”* schreef José Cajot, een dialectoloog, nu 25 jaar geleden. Inderdaad, enerzijds is *“de Voerstreek het laatste stukje Overmaas dat zijn Nederlandse karakter bewaard heeft, d.w.z. naar buiten toe noch verduitsd noch helemaal verfranst werd. Maar anderzijds is het gebied voor een stuk waarschijnlijk voorgoed verfranst* (Cajot, 1985).

De vaststelling van de taalgrens op 1 september 1963 betekende niet het einde van de Taalgrensregeling, maar... een begin. Een begin van herrie en betogingen, van lange en ontelbare krantenartikels, halve tijdschriften tot vele boeken toe. Boeken over Voeren, ooit een onbekende uithoek! Ondanks die niet-aflatende janboel probeerde Jaak als voorzitter van het Davidsfonds het culturele leven toch op gang te houden. Zo was hij de voornaamste initiatiefnemer van een grote tentoonstelling “Zo leeft de Voerstreek” in september 1964. Een maand later werd deze overtroffen door

een fantastische fototentoonstelling van 379 Voerense ansichten in samenwerking met het Provinciaal Verbond voor Toerisme.

Jaak stichtte in 1964 het Algemeen Cultureel Komitee van de Voerstreek, een vereniging die tot doel had de culturele activiteiten te coördineren en te bevorderen. Eén van zijn eerste activiteiten als voorzitter betrof het verbroederingsfeest Voerstreek-Voerstreek; de Voer hier en die bij Tervuren. In januari 1965 trad in het Paviljoen Bergzicht te Teuven Miel Cools op, en in het Kursaal te 's-Gravenvoeren speelde een toneelgroep uit Eksel “Appartement te huur” van Jozef van Hoeck.

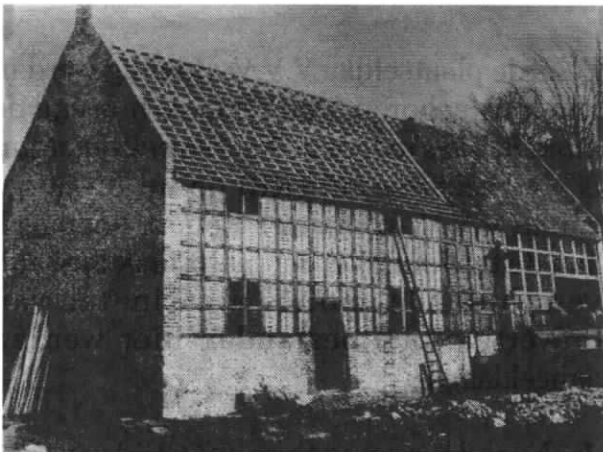
Zelfs de plaatselijke V.V.V.-afdeling werd in zijn huis geboren. *“Jaak had zo’n beetje de hand in alles wat in de Voerstreek ontstaan is”*, verzekerde mij (RB) de nu 82-jarige eerste V.V.V.-voorzitter Robert Loobuyck aan de telefoon. Verder hielp Jaak mee aan verschillende moties waarin tal van onwettige taaltoestanden hier werden aangeklaagd.

Jaak vond tussen 1963 en 1966 tijd voor een cursus biostatistiek aan de Veeartsenijschool in Gent. In 1965 was het nieuwe huis op het Veurzerveld, eerst z/n daarna 28a, klaar en verhuisde de familie Nijssen-Vandenabeele met hun eerste vijf kinderen. In 1966 deed Jaak hetgeen hem restte van zijn veeartspraktijk over aan José Ernens en trad als veearts in dienst bij de firma Médard Bens te Geel. Bij de reorganisatie die volgde op de overname door het bedrijf Wessanen in 1968 werd Jaak ontslagen hetgeen het definitieve einde betekende van zijn loopbaan als veearts. Zijn eerdere werkzaamheden voor de diergeneesmiddelenindustrie en de cursus biostatistiek wekten zijn interesse voor de geneesmiddelenindustrie.

Zijn tijd als veearts was ook de periode van zijn vele publicaties in heemkundige bladen. Voornamelijk in De Band, later Heem, heemkundig tijdschrift voor Overmaas, uitgegeven door Jozef Franssens.

Jaak was, vanuit de gedeelde belangstelling voor heemkunde, bevriend met Jozef Weijs, conservator van het openlucht museum van Bokrijk. Samen zorgden ze er in 1965 voor dat de vervallen vakwerkboerderij Royen op de Plank aangekocht en later weer opgebouwd werd door het museum waar het nog steeds te bezichtigen is (Weyns & Nijssen, 1972).

Huis Royen in het Openluchtmuseum Bokrijk.

Niet dat hij niets anders om handen had. In 1957 wordt Jan geboren, in 1958 Bart, in 1959 Piet, in 1961 Koen, in 1963 Liesbet, in 1966 Rik en in 1968 Mieke. Voor hem een belangrijk deel van zijn leven. Sommige van zijn gedichten zijn daar aan gewijd (zie *'De Luikse Univ. Bibl.'* blz. 98 en *'Zwaarder'* blz 146). Naast de gedichten *'Rijmpje'*, *'Lustrum'* en *'Voor W. J., politieker'* die onder het pseudoniem Johan Gist in *'Heem'* verschenen, schreef hij in deze periode vele gedichten die we na zijn dood pas terugvonden en waarschijnlijk nooit uitgegeven zijn. Een aantal hiervan zijn in dit jaarboek opgenomen.

Biostatisticus en pensioen (1968-2009)

In 1968 trad Jaak in dienst bij het farmaceutisch bedrijf Grünenthal in Stolberg bij Aken. Eerst vooral als contactpersoon naar de Franstalige relaties, al heel snel als biostatisticus. In deze periode ging vrijwel alle vrije tijd op aan studies, gerelateerd aan zijn nieuwe vak. Van 1969 tot 1977 volgde hij 6 cursussen in opdracht van de firma, vooral programmeren. Daarnaast deed hij postacademiale studies; eerst Biostatistiek te Gent (1969-1970) en daarna Numerieke Wiskunde te Diepenbeek (1970-1972). Hierbij aansluitend studeerde hij Wetenschappelijke computertoepassingen in Diepenbeek, hetgeen hij in 1981 afrondde met een Masterdiploma in Wetenschappelijke computertoepassingen. Zijn proefschrift draagt de titel: *'Farmakokinetische parameterbepaling, een experiment.'*

Daarnaast bleef Jaak de taalpolitiek op de voet volgen. Hij handhaafde de gewoonte om het RTB en BRT-nieuws na elkaar te kijken: *'Ge moet het nieuws ook altijd van de andere kant horen'*. Dit was in de tijd dat de autonomie van de taalgebieden vorm kreeg waarbij de in 1962 vastgestelde taalgrens niet echt meer ter discussie kwam te staan. Zo werd bij de grondwetsherziening van 1970 het principe van de culturele autonomie aanvaard en vertaald in de oprichting van cultuurraden bevoegd voor eigen culturele instellingen en gefinancierd door de nationale overheid.

De tweede staatshervorming van 1980 maakte een einde aan de unitaire staatsstructuur. Het Waalse en Vlaamse gewest kregen een eigen uitvoerend orgaan dat decreten met kracht van wet kon uitvaardigen. In 1988 en 1992-1993 werden

de bevoegdheden van de gewesten en gemeenschappen nog verder uitgebreid. Deze toenemende autonomie van Vlaanderen verzekerde Jaak dat Voeren Vlaams zou blijven terwijl dit aan de Luiksgezinde kant tot heftige reacties leidde. Ook zij voelden dat de kans op een terugkeer naar Luik bij iedere stap in de staatshervorming kleiner werd.

De geringe tijd die hij in deze periode naast zijn werk had, ging vrijwel volledig op aan heemkunde. Vanaf 1974 kwam de gidsencursus hierin centraal te staan. De Voerstreek was door de jarenlange politieke aandacht in de pers een populair reisdoel in Vlaanderen geworden. Voor het rondleiden van deze dagjesmensen, die meestal per bus de streek bezoeken, waren mensen met een brede kennis van de streek nodig. Guido Sweron richtte de gidsencursus op en Jaak en Elza besteedden veel tijd aan een goede vorming van deze gidsen.

Na een reorganisatie bij Grünenthal in 1980 ging hij werken bij het farmaceutisch bedrijf Madaus in Keulen. Hij schreef in 1982 een eerste terugblik op de gebeurtenissen begin jaren '60: *'Hoe stonden de zaken in '62'* (1982a). In 1984 werd hij ontslagen bij Madaus in Keulen, een 'vervroegd pensioen'.

Het aantal publicaties nam nu sterk toe. Jaak gebruikte twee eigen uitdrukkingen om deze periode te typeren. *'Ik ben in mijn leven nergens zo goed in geslaagd als in gepensioneerd zijn'*. Maar ook: *"Ik heb altijd gewerkt om geld te verdienen, nu krijg ik geld zonder te werken en kan dus werken zonder betaling."*

De periode na zijn pensionering besteedde Jaak vrijwel geheel aan zijn grafkruisen en zijn heemkundig werk. De Voerstreek is en blijft bij Limburg. De verfransing was, voor

een deel van de bevolking, gestopt. Naast deze tevredenheid bleef het loslaten van Overmaas ten oosten van Voeren knagen. Jaak wijdde in deze periode, voor het eerst sinds zijn politieke activiteit begin jaren '60, retrospectieve artikelen aan de Vlaamse zaak in Overmaas. En dat waren er veel, eerst in *Voersprokkels* (blad van de Provinciale Middelbare School in Voeren) en in *Voeren Aktueel* (het tijdschrift van Voerbelangen). Vanaf 1990 voornamelijk in *d'r Koeënwòòf*, tijdschrift van de Heemkring Voeren en Omstreken, later de vereniging Heem en Natuur Voeren.

Deze artikelen zijn, naast enkele interviews en de onuitgegeven teksten in zijn archief, de enige waarin hij zijn eigen mening over de politiek gebeurtenissen in Overmaas tijdens zijn leven weergeeft.

Slot

We hopen dat we in dit artikel wat licht hebben kunnen werpen op Jaaks bijdrage aan de recente geschiedenis van Voeren. Jaaks activiteiten speelden een centrale rol in de overheveling van de zes Voerdorpen naar Limburg. De inschatting van het gewicht hiervan blijft een kwestie van interpretatie.

Jan Verroken, de architect van de taalgrens, zegt daar in 2010 over: *‘De namen van Jaak Nyssen, meester Boffé van Moelingen, de Sécillion van Teuven, burgemeester Michiels, en het secretaris- duo de Heer en Mevrouw Pinkers staan tot ter dood in mijn geheugen gebeiteld; alleen van Jaak, de veearts, met de voornaam erbij’. ‘Jaak Nyssen en de Voer dat zijn in mijn herinneringen synoniemen. Hij heeft er mij wegwijs gemaakt en dit niet alleen geografisch maar ook politiek. Hij heeft er mij geïntroduceerd bij vier van de zes burgemeesters, dezelfde die achteraf de bijgaande briefzonden aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Ten tijde van de behandeling van de taalgrenswet, waarbij ik parlementair verslaggever was, was hij*

inzake de Voer mijn meest bijdehandse en betrouwbare informant. Door hem voelde ik mij bij de Voer betrokken als bij mijn eigen streek. Ik hoor en zie hem nog voor mijn ogen en bewaar hem bij mijn mooiste herinneringen.’ (Verroken, 2010).

Guido Sweron, die zich net als Jaak inzet voor het vestigen en versterken van de Vlaamse culturele hegemonie in Voeren: *“Jaak Nijssen nam als Vlaams voorman en intellectueel zijn volle verantwoordelijkheid op zonder berekening”* (Sweron, 1995).

Jaak zelf had eerder de neiging zijn rol te relativeren. Hij schrijft hier in zijn ongepubliceerde ‘Voerense Memoires’ uit 1983 zelf over: *‘In 1963 kwam de Voerstreek (zes gemeenten) bij Limburg. Ik heb daarvoor geijverd. Directe samenwerking met Jozef Franssens, Roger Boffé, Jan Lemmelijn. Is het ons werk dat Voeren nu bij Limburg en Vlaanderen is? Dat zou nogal pretentiefus zijn dat te beweren. Is het niet eerder onze verdienste tijdig de tekenen des tijds begrepen te hebben? Op de goede kar te zijn gesprongen?’*

Literatuur

Onderstaand een overzicht van de geraadpleegde literatuur. De geraadpleegde publicaties van Jaak Nijssen (en Johan Gist) zijn apart opgenomen in zijn bibliografie achter in dit jaarboek.

Anoniem 1957a Het Davidsfonds. De Band jg1 nr1. Langohr-Veltmans comité, Halle.

Anoniem 1957b Het Davidsfonds, Vlaamse hoogdagen in Overmaas. De Band jg1 nr2. Langohr-Veltmans comité, Halle.

Anoniem 1957c Wachter, wat is er van de nacht? De Band jg1 nr5. Langohr-Veltmans comité, Halle.

Anoniem 1958a Wachter, wat is er van de nacht? De Band jg2 nr1. Langohr-Veltmans comité, Halle.

Anoniem 1958b Verslag Davidsfonds over 1957. De Band jg2 nr6. Langohr-Veltmans comité, Halle.

- Anoniem 1959a De pastoor Veltmans prijskamp 1959. Heem jg4 nr1. Langohr-Veltmans comité, Halle.
- Anoniem 1959b De pastoor Veltmans prijskamp. Heem jg4 nr2/3. Langohr-Veltmans comité, Halle.
- Anoniem 1961 Een bijna revolutionaire daad. Heem jg5 nr5/6. Langohr-Veltmans comité, Halle.
- Awouters, P. 1986 Jan Verroken over de Voer en de taalwetten. Voeren aktueel jg4 nr5, Vlaams Overlegkomitee van de Voerstreek, 's Gravenvoeren.
- Cajot 1985 Voeren Aktueel jg3 nr6. Vlaams Overlegkomitee van de Voerstreek, 's Gravenvoeren.
- Debeukelaere 1912 Verslag over de taalgrens van Aubel tot Landen (verslag op de algemene vergadering van het Davidsfonds).
- Franssens J. (red) 1957 Pastoor Veltmans Gedenkboek. Langohr - Veltmans comité, Leuven.
- Franssens J. 1961 Taaltoestanden in het Land van Overmaas. Het Langohr – Veltmans – Vreuschemen Komitee, Halle.
- Franssens J. 1964 De Voerstreek. VTB Antwerpen.
- Franssens J. 1967 (onder pseudoniem J.v.V.) 'Onze Moedertaal, eerste trap van het spraakkundig onderwijs in de Volksschool' in Heem jg11 nr 1.
- Grammens M. 1985 Herinneringen aan oorlog en repressie.
- Laar H. van 1988 Voeren. Uitgeverij Grammens, Brussel
- Langohr J. 1933 Le N.E. de la province de Liège et le Canton d'Eupen, terre belge, flamande.
- Langohr J. en Overloop J. van 1936 Het land van Overmaas, Platdietse streek, Kanton Eupen en Voerstreek.
- Langohr M. 1969 Voorwoord. Heem jg13 nr 5-6.
- Lentdecker, L. de 1985 Flor Grammens 1899-1985, rebel die zijn revolutie overleefde.
- Meertens F. (onder pseudoniem Voerenaar) 1938 Van Moelingen tot Moresnet (over de drie Voerens – Teuven – Remersdaal – Sippenaken – Montsen) St Truiden. Drukkerij De Geneffe, St-Truiden.
- Meertens F. 1939 Het land van Overmaas. VTB Antwerpen.
- Meertens, F. 1986 Veltmans de flamingant van Voeren. Uitgave Frans Meertens, Lanaken.
- Mergelsberg B. 1996 Een interview met Jaak, de prijswinnaar van de Culturele Raad in 1995. Voeren Aktueel jg 9 nr2. Vlaams Overlegkomitee van de Voerstreek, 's Gravenvoeren.
- Leerssen J.H. 1989 Het notitieboek van Arnoldus Henricus d'Affnay, Pastoor van 's Gravenvoeren van 1719 tot 1770.
- Overstraeten, J. van, 1964 De Voerstreek (naar een tekst van Vincent-Jozef Franssens), Vlaamse Toeristische Bibliotheek Antwerpen
- Snijders en Vermeire, 1980, Albrecht Rodenbach in Limburg, Neeroeteren.
- Sweron G. 1987 Davidsfonds Overmaas-Voeren bestaat 75 jaar. In Gouwmededelingen Davidsfonds Limburg.
- Sweron G. 1995 Gemeentelijke Culturele Raad Voeren, Prijs van de Culturele Raad

- Voeren 1995, Laudatio. D'r Koeënwoòf, 11, Heemkring Voeren en Omstreken.
- Vandenabeele E. 2010 Mededeling van Elza Vandenabeele aan de auteurs.
- Veltmans H. 1924, Taaltoestanden in het Luikse. In: Langohr J. 1957 Pastoor Veltmans Gedenkboek. Leuven.
- Veltmans H. 1928, Vlaams actieplan voor de Voerstreek. In: Langohr J. 1957 Pastoor Veltmans Gedenkboek. Leuven.
- Verroken J. 2010 Mededeling van Jan Verroken aan de auteurs.
- Walpot Marcel 1959a De tewerkstelling in Overmaas, Het Forenzenvraagstuk, Heem 1959 3.1 en 3.2.
- Walpot Marcel 1959b De evolutie van het agrarisch landschap in de Landen van Overmaas, Heem 1959 3.4-5.
- Weyns & Nijssen, 1972 Het boerenhuis uit de Voerstreek in het Vlaams openluchtmuseum te Bokrijk. Bokrijkse berichten XII, Genk-Bokrijk

De Pastoor Veltmans herdenking te Sint-Martens-Voeren op 26 juni 1984 (foto Rik Palmans).

Zoals uit zijn bibliografie op te maken is, publiceerde Jaak Nijssen heel veel. Daartoe hamsterde hij als een Koeënwòûf krantenartikels, foto's, brochures en andere papieren. Ook tekende hij voortdurend informatie op om die later eventueel te gebruiken. Veel gegevens werden in publicaties gebruikt, maar nog veel meer bleven na Jaaks overlijden thuis achter in vele ordners. Deze kunnen een rijke bron van informatie zijn voor onderzoekers. Met name voor hen die met onderwerpen in Voeren bezig (gaan) zijn, is het mijns inziens van belang om globaal op de hoogte te zijn van de gegevens die hij ongepubliceerd achterliet. En ook om er inzage in te hebben vooraleer het te zijner tijd ten dele wordt gearchiveerd en ten dele wordt weggegooid. Een archivaris zal immers niet alles kunnen of willen bewaren en gedurende de archivering zal inzage moeilijk zijn.

Directe aanleiding voor dit artikel was het zogenaamde *Manuscript Voerense Percelen (MVP)* van Jaak Nijssen. Dit manuscript is nergens uitgegeven, maar er wordt veelvuldig naar verwezen in het standaardboekwerk *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Voeren, 14n2 (BEV)* uit 1992. Dit boekwerk biedt een inventaris van het architecturale cultuurbezit in Voeren in een uitgave van Bestuur Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap.

Jaaks bijdrage aan het boek is zonder meer groot geweest. Als lokale heemkundige kon hij putten uit zijn parate kennis én papieren gegevens die hij in de loop van jaren verzamelde.

Dat alles was tot het schrijven van *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*

ongeordend. Frieda Schlussmans, de auteur, wist Jaak zover te krijgen dat hij zijn gegevens classificeerde in het *Manuscript Voerense Percelen*, met als doel de bron aan gegevens waarnaar Frieda Schlussmans verwijst in haar boekwerk toegankelijk te maken.

Jaaks initiële manuscript bestaat uit meer dan twintig ordners die betrekking hebben op bouwwerken in de gemeente Voeren. De gegevens gaan van bouwperiode, maten van het bouwwerk, data van eventuele veranderingen, foto's van (delen van) het werk tot namen en bijzonderheden van door Jaak gekende bewoners/bezitters: hij noteerde van alles wat hem relevant leek. Zo fotografeerde hij opnieuw gebouwen die op oude ansichten stonden: die ansichten hebben een heemkundige waarde met hun blik op een oud straatbeeld, maar Jaaks foto's hebben dat na meer dan 30 jaar inmiddels ook.

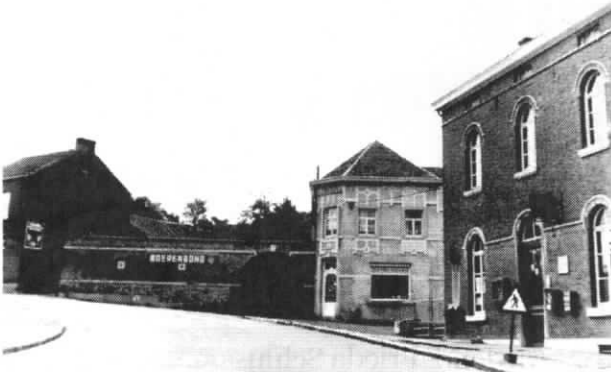

Driesberg (deel van Sint-Martensstraat) uit de ordner Perc.4./4.1 SMV (zonder datering).

La Planck lez Aubel 1904 (verz. Theo Broers).

Jaaks foto van de Driesberg uit 1979.

De Plank in 1912 (verzameling Theo Broers).

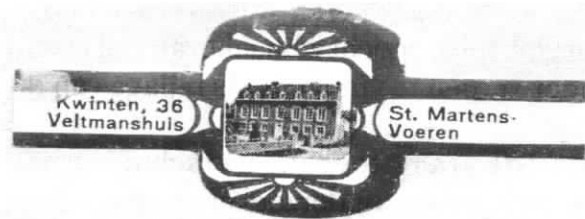
Winkeltje hoek Kerkstraat+detail, 1977.

Jaak stond niet bekend om zijn systematisch ordenen en blijkbaar had niemand anders dan hij overzicht van wat hij inklapperde aan gegevens. Toch ging hij ook na het verschijnen van BEV in meer of mindere mate door met het ordenen van zijn gegevens. Vooral waar het bouwwerken betrof: in navolging van MVP vond ik verscheidene ordners die betrekking hebben op panden in Voeren, genaamd *Panden MOE* of *SGV A1-A401 Panden*. Hier ging Jaak duidelijk door met het verzamelen van gegevens over bouwwerken in Voeren, voortbordurend op de indeling van MVP.

Daarnaast classificeerde hij gegevens die niet rechtstreeks betrekking hadden op bouw-

werken, in ordners genoemd naar een deelgemeente of onderwerp. Bijvoorbeeld *REM, Archief SMV kerk, Kl.Mon. Voeren*. Daarin vind je allerhande informatie over allerlei uiteenlopende onderwerpen binnen de titel van de ordner: anekdotes die hij hoorde van deze of gene over die of dat, foto's die hij kreeg van een toneelgroep en waarbij hij de geportretteerden benoemde, geschriften die deze of gene hem gaf over een bepaald onderwerp, een paar sigarenbandjes, enzovoort. Het woord 'enzovoort' gebruik ik hier heel

Ingeklapperde sigarenbandjes uit de ordner 'SMV cultureel'

bewust. De variatie van het soort gegevens is enorm en maakt opsomming hier onmogelijk. Veelal is er geen verdere indeling in deze ordners, maar in enkele gevallen is deze er duidelijk wel. Zo is er een ordner met een massa aan gegevens en teksten over De Plank, verzameld om samen met Jan Lemmens een publicatie te maken over De Plank. Het is er nooit van gekomen, maar de ordner kan waarschijnlijk nog goed als basis voor een dergelijke publicatie dienen.

Toneelgroep Sint-Martensvoeren, ca.1950 uit de ordner 'SMV cultureel' (archief J. Beckers).

Samenvattend is er dus een gigantische hoeveelheid gegevens te vinden, die niet per se altijd even bruikbaar zijn. Een geïnteresseerde onderzoeker mag zich wel wat aan zoek- en leeswerk verwachten. De classificatie is niet altijd even doorgedreven en horizontale verwijzingen zijn er natuurlijk helemaal niet in deze verzameling die diende voor Jaak om zelf te kunnen werken.

Ook Elza heeft niet het overzicht van alles wat hij in zijn papieren naliet, maar samen hebben we inmiddels wel alle ordners een algemene titel kunnen geven waar deze

ontbrak of onduidelijk was. Verder heb ik een globaal overzicht gemaakt van wat er aan onderwerpen te vinden is als bijlage van dit artikel.

Elza wil graag toegang verschaffen aan geïnteresseerde onderzoekers, voor zolang zij de papieren beheert. Dat mag je dus lezen als een uitnodiging om Elza inzage te vragen

in de gegevens zolang deze nog thuis in Voeren opgeslagen zijn. Er is nog geen bestemming voorzien als Elza de ordners niet meer kan beheren. We moeten er echter rekening mee houden dat ze terecht komen als geheel of in delen bij een ver archief of bij een geïnteresseerde onderzoeker, met tussenliggende jaren van verwerking.

Bijlage

Lijst van de ordners met betrekking tot Voeren, zo mogelijk met een korte omschrijving

De nummering van de ordners is enkel gebruikt voor onderstaande opsomming en is niet terug te vinden op de ordners. De titels zijn deze zoals ze op de kافت staan in de notatie van Jaak, dus soms bestaand uit afkortingen, soms voluit geschreven.

Het orginele MVP

1. Perc.1 Alg + Moelingen

- deel Algemeen bevat een toelichting bij de hoofdingeling van de nummering van de Voerense percelen; De hoofdingeling gebeurde niet op basis van de deelgemeenten, maar van een bijgevoegd kaartje. Op lager niveau is een verdere doornummering gedaan, die terug te vinden is in de betreffende ordner.
- deel Moelingen: o.m. kerk, klokken, toren, grafkruisen, panden

2. Perc.2 SGV

- sleutel deelgemeente SGV (Perc. 2, Perc 2.47, Perc. 3.6)
- o.m. algemeen, grootste deel deelgemeente buiten de kern

3. Perc.2.47 Voerense Percelen SGV

- o.m. dorpskern, klooster, Annakapel, Zwaan, panden

4. Perc. 3.6 Voerense percelen Schoppem+

- o.m. oostelijk deel van deelgemeente: Vitthen, Schoppem, Altenbroek, Ottegroeven, Schoppemerheide

5. Perc. 4./4.1 SMV

- sleutel deelgemeente SMV (Perc. 4/4.1 t/m 4.8)
- o.m. algemeen, kern SMV

6. Perc. 4.05 SMV Kerk

- o.m. preekstoel, orgel, wijwatervat, zangboeken, biechtstoel

7. Perc. 4.055 SMV Kerk

- o.m. kelder, personen/gebeurtenissen, altaarbeelden

8. Perc. 4.056 SMV Toren

- toren van de kerk

9. Perc. 4.09 Spoorw.

- zonder onderverdeling

10. Perc. 4.1.8 4.2-4.5 SMV

- o.m. kern SMV, Kwinten, Statiestraat, Bies, Veurzerveld

11. *Perc. 4.6 SMV Einde Berg*
- o.m. Einde, Berg
12. *Perc. 5 Voerense percelen SPV*
- sleutel deelgemeente SPV
- o.m. algemeen, Annakapel, Trappen, Molen,
13. *Perc. 5.24 SPV*
-o.m. kern SPV, kerk, Bauwerd, Vogelzang
14. *Perc. 5.3 Voerense percelen SPV*
- o.m. oostelijk deel deelgemeente SPV, Krommejong, Commanderie, Rullen, Zwaan, Magis en verder
15. *Perc. 6 Plank*
- o.m. Oude Plank, school, kapel, douane, Vaarn en weer Veurzerveld
16. *Perc. 6.9 Voerense percelen Veurs*
- o.m. oostelijk deel deelgemeente SMV, Krindaal, Veurs, Krutsberg, Kys
17. *Perc. 7 Voerense percelen Teuven. deze ordner bevindt zich bij F. Heusschen.*
18. *Perc. 8 Voerense percelen REM*
- o.m. school, kerk
19. *Perc. 9 Buiten Voeren of niet geklasseerd*
20. *Perc. A Percelen Oosten*
- o.m. Aubel, Sippenaeken, Gemmenich en verder.

Aanvulling op MVP: Panden

1. Sleutel nummering Panden
2. Panden MOE
- beschrijving panden Moelingen
3. *SGV A1-A401 Panden*
- beschrijving panden 's-Gravenvoeren
4. *Teuven (arch) Panden*
- beschrijving panden Teuven

Allerlei per deelgemeente, zonder indeling tenzij aangegeven

1. *MOEL.*
2. SMV cultureel
3. Imstenrade, Ulvend, Ottegr.
4. Ottegr Mariahof Ulvend
5. v. Otten (oude)
- oudste documenten rond Ottegraeven als aanvulling op *Ottegr Mariahof Ulvend*
6. Plank
-o.m. verplaatsing kern, kapel, café
7. *Archief SMV kerk*
8. SPV
9. SGV
10. SGV Leenhof

11. SGV Ursulinen Artsen
12. REM
13. TEU

Deelonderwerpen voor heel Voeren, zonder indeling tenzij aangegeven

1. *Toponiemen*
2. *Kl.Mon. Voeren*
 - kleine monumenten per deelgemeente
 - bestaat deels uit onuitgegeven werk van Mieke Beaumont over kruisen en kapellen in SGV en MOE
3. *Zichtkaart Voerstreek 1*
4. *Zichtkaarten 2*
5. - per deelgemeente
6. *Wegen e.d.*
 - inclusief waterwegen
7. *Voeren e.a. nieuw*
 - bedoeld voor meest recente aanwinsten, nog in de juiste ordner te verwerken

Aanverwant

1. *Panden 1800-1900*
 - allerlei over panden in en rond de gemeente Voeren per bouwperiode

JAAK NIJSSEN, un passionné de notre histoire régionale

Albert Stassen

D'aucuns s'étonneront sans doute de trouver ici cette contribution d'un fidèle convaincu du R.A.L. fouronnais à cette commémoration de la figure caractéristique qu'était Jaak Nijssen, artisan très actif de la cause flamande dans les Fourons au moment du rattachement de ceux-ci à la province du Limbourg.

Il n'y a pourtant là rien d'étonnant car si évidemment je n'ai jamais partagé ses convictions flamingantes, qui ruinèrent à l'époque sa carrière professionnelle de vétérinaire dans les villages fouronnais, il avait d'autres facettes qui ont toujours forcé mon admiration.

C'est dès lors sans hésitation que j'ai répondu positivement à la demande de son fils dalhemois qui sollicitait cette contribution pour mieux cerner la facette de l'historien régional qu'était Jaak Nijssen.

C'est en effet cet aspect là de l'érudit fouronnais que je voudrais retenir et mettre ici en évidence, car il le mérite.

Il était un spécialiste reconnu dans toute l'Europe occidentale en matière d'épigraphie (étude des pierres tombales). Il a donné des conférences de haut niveau sur ce sujet qu'il affectionnait particulièrement et dont beaucoup d'éléments se trouvent encore sur

(foto Rik Palmans)

son site web. C'était assurément son sujet de prédilection et sa spécialité la plus pointue.

Ce n'était pourtant pas la seule car tous les aspects de l'histoire régionale le passionnaient et il a laissé une multitude d'écrits les plus éclectiques sur différents sujets dont certains où il est devenu une source essentielle de référence.

Je voudrais ici citer son ouvrage très complet de 1985 « -De spoorlijn Tongeren-Aken in oorlogstijd aangelegd » sur la construction de la ligne ferroviaire N°-24 Tongres-Visé-Montzen-Aix pendant la première guerre mondiale dont une traduction française illustrée a été réalisée en 1998 par M Armand Bovy. Les données rassemblées par Jaak Nijssen sur cette construction sont impressionnantes de précision et d'érudition. Il s'agit d'un travail minutieux et capital réalisé de manière très professionnelle.

Toujours à propos de la première guerre mondiale dans la région, il était aussi un spécialiste reconnu de l'érection du fil électrique séparant la Belgique occupée des Pays-Bas neutres (voir ses nombreux articles sur ce sujet dans « Voer-sprokkels », le journal de l'école provinciale)

Il fut un collaborateur prolifique des différentes revues historiques, politiques ou naturalistes flamandes qui se sont succédées dans les

Fourons, telles que Heem dans les années 1960-70, puis Voeren-Aktueel, Contactblad, Voersprokkels..., au travers d'une multitude d'articles très denses sur les éléments du paysage, le patrimoine architectural, la toponymie, les curiosités naturelles, l'activité économique et l'agriculture fouronnaise ainsi que certains faits historiques caractéristiques ; il a réellement brossé d'une plume alerte de nombreux aspects de l'histoire fouronnaise avec finalement une modeste minorité d'écrits politiquement engagés ou de touches politiques dans des articles à caractère historique.(essentiellement dans les biographies de figures du flamingantisme fouronnais)

Il a aussi réalisé différentes recherches historiques et archéologiques avec le « Cercle Historique de Visé et environs » et notamment avec J.-P. Lensen ainsi qu'une vaste bibliographie fouronnaise.

Ce fut un érudit d'un éclectisme aussi étonnant que la profondeur et la densité de ses écrits et en tous cas une figure marquante de la recherche historique et archéologique dans la région fouronnaise dont il connaissait tout.

Même après sa disparition, ses écrits resteront encore longtemps une source précieuse pour tout qui veut approfondir l'un ou l'autre aspect de l'histoire fouronnaise.

HOE ALLES MET ALLES TE MAKEN HEEFT EN TOCH WEER NIET

Koen Nyssen

Jaak Nijssen, Veurs 31 juli 1985 (foto R. Palmans) Waar alles begon. (1)

Baan, banebergen, tunnel, de bruk, Seppi (2) , schuilkelders en abri (3).
Mijn speelterrein. Vaders werkerrein.
De statie van Sint-Marten en het "Zjwat wegske"(4).

Statie van Sint-Martens-Voeren tijdens afbraak (foto Roger Boffé 1976).

Dagen op mijn eentje graven onder een grote betonnen plaat – waar is die verdomde ingang
– zonder enig resultaat (5)-.

Een gietijzeren kruis uit de baneberg losrukken (6) en meezeulen naar huis om vader te plezieren. Vader kwaad. Ik terugzeulen en vastzetten met koperdraad. Later gepikt. "Holländer!?"(7).

Kabans bij de Tunnel. Luchtbuksen.

Echte en fictieve schermutselingen met baanpolies.

De soldaten- en autotreinen.

En natuurlijk het daveren van mijn ouderlijk huis en het trillen van glazen en servies in de living bij elke trein die – bergop – richting Duitsland ging (8).

Wilhelm Stöcker

Begin november ('10) een eerste brief uit Nauen (voormalige D.D.R.).

Nauen, 1/11

Hallo Koen,

Ik was zeer verrast en verheugd dat je dan toch aan ons gesprek over de spoorweg (in de trein ! nvdr.) gedacht hebt.

Hier heb ik zaken die in onze handen zijn en daarmee verband houden voor jou gefotografeerd.

Je kan ons bezoeken en het bekijken.

Bedankt voor de copies uit je vaders boek.

Ik vind dit alles zeer interessant en kom zeker met mijn man (... die de kleinzoon van deze voormalige soldaat – die daar "gebaut" heeft – is), om dat allemaal eens te bekijken.

Lieve groeten en een goede "Vorweihnachtszeit".

Birgit Stöcke

De voorpagina van vaders boek tussen zes ons onbekende foto's van de aanleg van "onze" baan! En nog veel meer.

Enkele mails heen en weer...

Elza Vandenabeele :

Lieve familie,

Alles goed ontvangen. Veel dank. Dit alles is zeer interessant voor onze familie en "Gegend".

Koen und Elza

(collectie C. & B. Stöcker).

10/11/2010

“Sehr geerhte” Elza, hallo Koen.

We zijn blij met jullie grote interesse en energie die jullie steken in het onderzoek dat nu opeens onze familiegeschiedenissen verbindt.

Veel “Freude” aan het werk voor het boek “zu Ehren des Ehemannes / Vaters”. Ik zal deze zaken inpakken en opsturen. Als jullie sneller zijn kunnen jullie het ook in Nauen (800 km verder nvdv.) komen oppikken en alles meenemen.

*Hartelijke groeten van Christian en
Birgit Stöcker*

En dan een grotere zending.

Nauen 12/11/2010

Hallo Koen en Familie,

Hier is de "heiss" verwachte zending.

*1 brochure : *Kriegsbahn Tongern-Visé-Gemmenich 1915/1916.*

*6 grote foto's

*1 lederen etui

*1 medaille

Alsook 3 foto's van Wilhelm Stöcker. De jeugdfoto – uit de tijd dat hij aan de spoorweg werkte – werd zelfs in Luik gemaakt.

In de twintiger jaren kwam hij naar Nauen om als "Wiesenbaumeister" aan de uitbouw van het "Grossen Havelländischen Hauptkanals" mee te werken. Hij zette hier in 1924 een huis neer waar wij nu in leven. Hij stierf al in 1947. Als Christians moeder (zijn schoondochter) die hem nooit heeft gekend – nog meer info – over zijn leven te weten komt zullen wij dat opschrijven.

Lieve groeten,

Christian und Birgit

Zoveel materiaal dat ik direct in Vaders archief kroop. En dat mag men letterlijk nemen. De "deadline" van dit boekje kwam zo snel naderbij dat ik me beperk tot de omschrijving van de voorwerpen.

*6 ons (vaders archief!) onbekende foto's van de aanleg van "onze spoorweg".

*1 fotobrochure over de aanleg. Getiteld: "Kriegsbahn Tongern – Visé – Gemmenich 1915-1916" met talloze foto's (uitgegeven door Buch- und Kunstdruckerei William Masur, Mannheim. 1916? 1917?) Met onder andere een schets van de westelijke ingang van de "Vörs-tunnel" die ook weergegeven wordt op de herdenkingsmedaille voor de doorbraak van deze tunnel (zie hieronder).

*Wilhelm Stöcker
Abau des Luik*

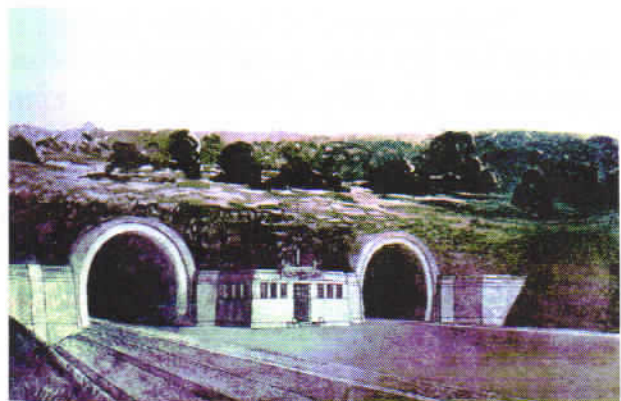
Kriegsbahn Tongern-Visé-Gemmenich

1915/16

Wagner- und Buchdruckerei Wilhelm Masur in Mannheim

Brochure met notities Wilhelm Stöcker
(collectie C. & B. Stöcker).

Westeingang des Vörs-tunnels nach Fertigstellung
Stange des Kanals 1916/17

Schets voorontwerp westelijke tunnelingang
Veurs (collectie C. & B. Stöcker).

D'r Koeënwòd extra editie (2011)

Deze foto-brochure draagt de persoonlijke notitie: **Untffz. Stöcker (9).**

Nebau 1 Lüttich (10).

*de herdenkingsmedaille van de doorbraak van de Veurstunnel. Met aan de voorkant twee tunnelbouwers en de tekst: "**Grün & Bilfinger, Mannheim**". De firma die de aanleg van deze tunnel kreeg toegewezen.

(collectie C. & B. Stöcker)

(collectie C. & B. Stöcker)

De achterzijde is zeer interessant ! De schets van de Veurstunnel hierboven met een machtige Duitse adelaar er bovenop gepoot. Tekst : "Zur Erinnerung an den Durchschlag des Vörstunnels 20 August 1916". Het gebouw tussen de twee westelijke tunnelingangen is nooit zo uitgevoerd als op de herdenkingsmedaille en de schets is weergegeven. (8).

*Een met "gouddruk" opgelegde lederen etui – Wat zat erin ?? – voor de doorbraak van de Geertunnel (de tunnel tussen Loën en Wonck nvdr.) met de tekst : Kriegsbahn Tongern -Aachen. Geertunnel – Durchschlag Weihnachten 1915. Dit moet een cadeautje zijn van de firma "**Ph. Holzmann, Frankfurt/Main**". Want deze tunnel was aan hen toegewezen

(collectie C. & B. Stöcker)

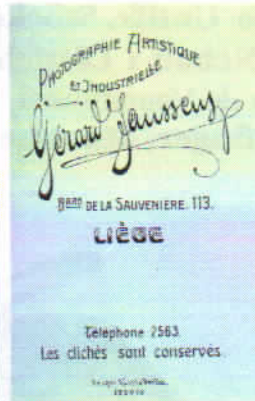

Foto genomen in Luik, 1916?
(collectie C. & B. Stöcker)

Nauen, jaren '30
(collectie C. & B. Stöcker)

En dan drie foto's van "onze" man : Wilhelm Stöcker.

Onbekend, jaren '30 (collectie C. & B. Stöcker)

Deze man werkte als Duitse onderofficier dus mee aan deze twee tunnels. Opeens krijgt mijn jeugdspielterrein een gezicht. Hij leefde, liep rond, werkte zowel in mijn geboortedorp als in mijn huidige woonplaats. Was hij ingenieur? Hoe ging dat : militairen die voor, samen, boven of onder privé-firma's werkten en dat in oorlogstijd?

Wordt vervolgd.

Koen Nyssen
Rue d'Eben 36
4690 Eben-Emael
04/286 65 93
lia_verbruggen@hotmail.com

Met dank aan Rik Palmans, Josée Lemmens-Nyssen, Jeanne Linder-Schillings, Maria Nijssen-Taeter, Elza Vandenabeele und natürlich Christian & Birgit Stöcker aus Nauen. Kobes en Jef omdat ze me soms de laptop afstonden. Alsook Arbeidscentrum De Wroeter te Kortessem.

Noten:

- (1) De spoorlijn Tongeren-Aken in oorlogstijd aangelegd. Jaak Nijssen. Opbouwwerk Voeren, 1985. Uitgeput. Alle later verschenen publicaties over dit onderwerp zijn gebaseerd op zijn onderzoekswerk. (Het "boekje" kun je moeiteloos raadplegen op internet.)
- (2) Seppi Linder. Budaörs (Hongarije) 21/04/1920 – Veurs 06/01/2006. Seppi, Jeanne en hun vele kinderen leerden ons rond, op de baan en in de tunnel een vrijheid kennen die de meeste kinderen niet konden (mochten !?) beleven. En welke gastvrijheid ! Gedurende mijn jeugd werd Veurs gemeden door het Dorp en nu is het "The place to be!".
- (3) Een schuilkelder in de wei van Locht, ten Z.O. van het station. Een andere 50 m ten oosten van het seinhuisje. En dan nog een metalenabri juist onder het seinhuisje in de "baneberg".
- (4) De veldweg die het verlengde is van de Statiestraat en dit tot de Krindaal.
- (5) Deze betonnen plaat was –bleek later- de werkvloer van een noodfabriekje tijdens W.O.II. Op het terrein van de spoorweg was er tijdens de oorlog een fabriek in werking. Ze was van de firma Bauwens uit Keulen. Men maakte er locomotieven voor de verdedigingswerken aan de Noordzee. Deze fabriek werd nooit gebombardeerd. Ze bestond al van heel in het begin van de oorlog toen de tunnel nog niet hersteld was. Dit getuigde Hubert Philippens in 1981 in een interview met J. Nijssen (archieff Jaak Nijssen) Eén woordje over "orale" geschiedenis. Volgens Elza Vandenabeele werd "tant" Josée als "dwangarbeider" door de Duitsers opgeroepen om in dit fabriekje te werken. Na een gesprek met Josée Lemmens-Nyssen (eind nov. 2010) bleek dat dit was om in Duitsland te werken. De Duitsers dachten dat ze een man was. Of hoe geschiedenis schrijven moeilijker is dan het lijkt! (Danke ! Vader, ik heb het begrepen!)
- (6) Veurzerveld. Richting Bies juist na de "knip".
- (7) Niet pejoratief bedoeld. In de jaren '60-'70 hadden (bijna) enkel mensen uit het noorden besef van onze kleine kultuurelementen. En inderdaad, sorry, de enige mensen die wij betrapten waren "Holländer". Vandaar.
- (8) Veurzerveld 28A; nu Veurserveld 4.
- (9) Onderofficier Stöcker
- (10) Nebau of Neubau. (nieuwbouw/nieuwbouw-nederzetting). Op internet kwam ik dra dit adres tegen: "Rue Nebau 3791 Remersdael. Garage Car Selection". Hoezo? Iedereen gaat ervan uit (ook Jaak Nijssen) dat de Neubaustraat in Remersdaal naar het huis genoemd is. Voor de eerste wereldoorlog is er onder deze naam geen enkele vermelding. Zou het kunnen dat er daar een kampement was voor de tunnel- en spoorwegbouwers? Bijna zeker. Zeker als je de getuigenis leest van Jos Beckers. (archieff Jaak Nijssen).

Ligging van de dodendraad (dubbele lijn) in N.O. Limburg. Zie noot 37 (archieff

DE DODENDRAAD IN DE EERSTE WERELDOORLOG, langs de grens in de huidige gemeente Kinrooi

Thieu Wieërs

De Geschied- en Heemkundige Kring "Het Land van Thorn" organiseerde op 19 april 2004 in Thorn (NL) een lezing door Jaak Nijssen. Zijn voordracht droeg de titel: *De elektrische draad langs de Belgisch-Nederlandse grens (1916-1918) tijdens Wereldoorlog 1, de plaatselijke situatie, de gevolgen voor de IJzeren Rijn*. Jaak Nijssen had al eerder de geschiedenis van "de draad" in Voeren bestudeerd.

Omwille van de Nederlandse neutraliteit hebben de Nederlandse leden¹ weinig betrokkenheid met die oorlog, laat staan dat ze er veel van weten. Daarom werd tijdens deze avond het actuele thema van de IJzeren Rijn gekoppeld aan de onbekende historische grensproblematiek. Men kon zich verheugen in een grote opkomst van een honderdtal belangstellenden, mede dankzij *Dagblad De Limburger* dat vooraf een kwart pagina had besteed aan dit referaat.

Toch waren er achteraf, zoals steeds, nog velen die spijt hadden niet erbij te zijn geweest. Men stelde de vraag of dat onderwerp nog eens aan bod kon komen.

Op 10 juni 2008 belegde bovengenoemde kring in samenwerking met "De Aldenborgh", de Weertse afdeling van het L.G.O.G. (het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap), opnieuw een lezing, nu in Stramproy (NL). Prof. dr. Alex Vanneste sprak er over *De dodendraad in de Eerste Wereldoorlog*. Ondanks de lokroep van de zonovergoten terrasjes was de grote zaal overvol. Uit onder meer deze bijeenkomsten groeide in de **Werkgroep Toeristische Wandelpaden**

- opgericht in de vroegere gemeente Hunsel (NL) - de idee om langs het fietsroutenetwerk een gedeelte van de draad te reconstrueren als een zichtbaar vredesmonument. Op 17 maart 2010 was het dan zover. Aan *Kempkes*², in Molenbeersel, bij de historische grenspaal 146, had de feestelijke opening plaats. De goede samenwerking tussen de nieuwe eigenaar en de aangrenzende gemeenten Kinrooi (B) en Leudal (NL) maakte dit mogelijk.

De oorlog

Na een Duits ultimatum mobiliseerde de Belgische regering op 31 juli 1914 de troepen. Alle klassen vanaf 1901 moesten zich bij het leger voevoegen. Na de Duitse inval op 4 augustus 1914 werden ook de klassen 1899 en 1900 gemobiliseerd. Dus alle ex-soldaten geboren sinds 1879 moesten onder de wapens. Het Belgische leger eiste ook paarden op.

Op 21 augustus zag men in Kessenich de eerste Duitsers. Een auto met acht militairen

Reconstructie dodendraad te Molenbeersel (foto Thieu Wieërs).

kwam vanuit Maaseik, reed tot aan de grens in Kessenich, keerde zonder gevolg terug naar Maaseik en reed verder naar Bree. Echte grote paniek ontstond pas nadat de vijand op 4 oktober met een geregelde legerafdeling Maaseik binnentrok. Op 5 oktober begon de vlucht. Iedereen herinnerde zich wel een min of meer verwant familielid in Thorn, Neeritter, Ittervoort of Hunsel, de grensdorpen aan de andere kant van de grens. Met vee vluchten was natuurlijk te moeilijk. Na een dag of drie keerden ze bijna allemaal terug.³

Ondertussen was op 1 oktober de slag om Antwerpen begonnen. Op 9 oktober waren de Duitsers al aan het kanaal Gent-Terneuzen. Maar pas op 17 oktober vertrokken, na een paar schermutselingen, de manschappen van generaal De Schepper uit het Limburgse Achel, aan de abdij van de Trappisten.⁴

Vrijwilligers, en er waren er al vanaf dag één, moesten nu via Nederland naar het front. De bewegingsvrijheid werd geleidelijk aan meer beperkt.

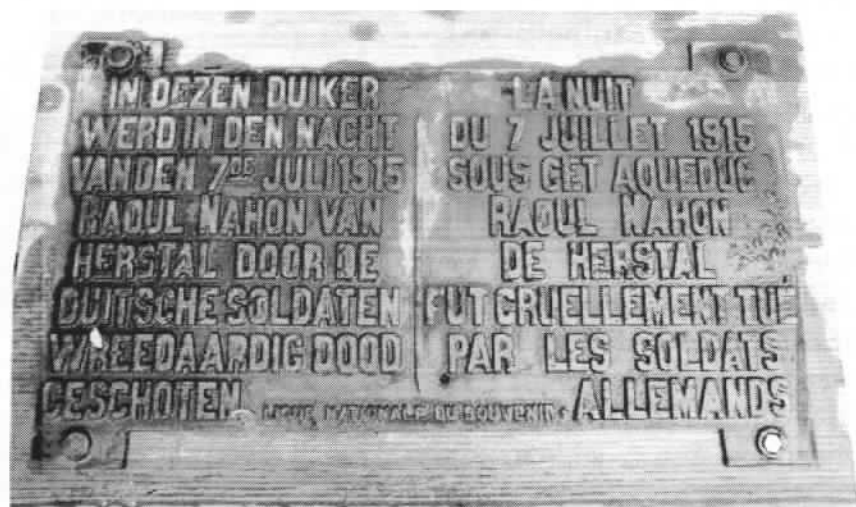
Vanaf november 1914 moest men, om zich per fiets te verplaatsen, een pas hebben, die aanvankelijk nog gratis aangevraagd kon worden. In dezelfde maand kwamen de eerste beperkende voorschriften voor de mannelijke bevolking tussen 18 en 30 jaar.⁵

Oorzaak hiervan was zeker de oproep van de Belgische regering in oktober 1914 tot alle Belgische mannen van 18

tot 30 jaar om zich via het neutrale Nederland naar Frankrijk te begeven en daar aan te sluiten bij het Belgische leger. Deze oproep werd in de Nederlandse dagbladen gepubliceerd en in België binnengesmokkeld. Dit zal ook wel de reden zijn geweest waarom het lezen van Nederlandse kranten verboden werd. Mijn grootvader schreef in zijn dagboek: December: "Het halen en lezen van sommige Holl. bladen o.a. "De Tijd" en "De Telegraaf" is verboden op zware straffen, en toch (lees)". Op belangrijke kruispunten werden wachtposten geplaatst en dit vooral langs de Zuid-Willemsvaart. Dit kanaal fungeerde aanvankelijk als een afsluiting richting Nederland; maar ze was niet waterdicht. In Neeroeteren passeerde men het kanaal op allerlei vindingrijke manieren. Vooral bekend was het gebruik van een duiker totdat deze methode verraden werd.⁶

De draad

Tenslotte grepen de Duitsers naar de grote middelen; de grens van Gemmenich tot Knokke, of als men wil van Vaals tot Cadzand, werd hermetisch afgesloten met de

Gedenksteen bij de duiker te Neeroeteren (foto Thieu Wieërs).

beruchte elektrische draad. Voor de draad en wat er zich op het plaatselijke vlak daarrond afspeelde zijn de bronnen eerder schaars.

Voor deze bijdrage werd gebruik gemaakt van:

a) *Herinneringen uit den tijd der Duitse bezetting* van Theodoor Janssen⁷.

b) Uitgebreide informatie komt uit een boek zonder titel. Men noemt het soms *'Het dagboek van een grensbewoner'*, maar een juistere naam zou eerder zijn *'De memoires van Henri Jonkergouw⁸ uit Maaseik'*. Een dagboek mag je het niet noemen omdat het pas na 1931 is geschreven en te weinig data bevat. De auteur vindt dat zijn inspanningen, om zowel geallieerde krijgsgevangenen, jonge mannen die het Belgisch leger willen vervoegen of spionnen over de grens te brengen, op zijn minst erg ondergewaardeerd zijn.⁹ Hij is in zijn relaas erg concreet zowel in feiten als personen. Zoals altijd moeten memoires kritisch gelezen worden.¹⁰

c) De verslagen die de pastoors op vraag van de bisschop schreven.¹¹ Merkwaardig is zonder meer dat niet alle pastoors dit deden. Voor ons is het ontbrekend verslag van de pastoor van Kinrooi te betreuren. Kinrooi is zo een leeg blad.¹²

d) De vermeldingen in de burgerlijke stand en de parochieregisters.

e) De Nederlandse kranten.¹³

f) *"De Maeseykenaar"*, een frontblad voor de soldaten van het kanton Maaseik.¹⁴

g) *De oorlogskroniek der Kruisheren*, een handschrift door E.H. Sybrant Drost, osc.

h) De overlevering, een steeds meer gekleurde bron.

Volgens **De Nieuwe Koerier** arriveerden te Molenbeersel-grens op woensdag 2 februari 1916 *"een 70-tal Duitschers om de*

draadversperring met elektrischen stroom langs de Nederl. Belgische grens aan te brengen".

Op 27.2.1916 stond in de **NRC**: *"Men meldt ons uit Maastricht: Te Maeseyk hebben de Duitsers een groote partij draad*

aangevoerd, welke dienst doet tot afsluitingen van den grens. Nabij Molenbeersel is daarmee reeds een begin gemaakt".

Mijn grootvader vermeldde in zijn dagboek: *"(1916) Mei 13 of 14: Inkwartiering van een dikke honderd D. in de gemeente (Ophoven) voor de afsperring van de grens"*.¹⁵

De pastoor van Ophoven schreef dat men in mei 1916 langs de Maas de grensversperring heeft aangelegd. De pastoor van Kessenich vermeldde geen datum. Die van Molenbeersel noteerde dat het tussen februari en juni gebeurde.¹⁶

Afgaande op de doden stond de draad in mei 1916 onder spanning. Op 23.5.1916 noteerde de pastoor van Molenbeersel in zijn overlijdensregister *"een Fransman"*. Dit blijkt Dieudonné Gravé uit Verviers te zijn. Volgens **De Nieuwe Koerier** behoorde hij tot een groep van zeven die door de Duitsers voor spionnen werd aangezien.

Op 30.5.1916 verongelukte Pieter Brouns (° Ophoven 4.10.1892) te Molenbeersel. De pastoor van Ophoven die hem begraven had, schreef: "*inopinate et misere electrocutus periit in Molenbeersel*".¹⁷

Een van de laatste slachtoffers was zijn zus Elisabeth (°28.7.1880) die ook te Molenbeersel op 8.1.1918 aan de draad bleef. Op 12.1.1918 werd zij in Ophoven begraven. Vreemd genoeg werd de aangifte van overlijden pas op 22.1.1918 gedaan. Pastoor Hamoir van Ophoven beschreef beiden in zijn verslag aan de bisschop: "*Twee inwoners werden aan de grens van Molenbeersel geelectrocuteerd: de zoon en de dochter van Jozef Brouns; deze dochter was gehuwd en woonachtig tot Brussel, doch kwam van tijd tot tijd voor spionage bij haren vader te Ophoven logeeren*".¹⁸

De draad liep niet overal pal op de grens. Op de kaart zien we dat in Kessenich de Kolengriend (aan de Maas) buiten de draad bleef, evenals het Vijverbroek. In Molenbeersel ging het om een groot deel van het Stramproyerbroek en het deel rechts van de Bekerstraat. Het grensverloop is in onze gemeente ook zeer grillig.¹⁹

Aan *Kempkes* was het zelfs niet mogelijk de grens te volgen omdat het huis pal op de grens is ingeplant. Men zegt dat de grens door de stal loopt. Twee grenspalen staan links en rechts van het huis en de bijgebouwen.

Wanneer moeder Maria Christina Bral, één van de bewoners van *Kempkes*, op 15 september 1916 stierf moest ze in Neeritter (NL) begraven worden. De pastoor van die plaats had haar ook de laatste sacramenten toegediend. De aangifte van overlijden gebeurde wel op het gemeentehuis van Molenbeersel.

Een tweede voorbeeld is de dood van Peter

Mathijs Leeters. De pachter van Keyershof was even onvoorzichtig toen hij op 13 augustus 1916 aan de draad praatte met familieleden aan de Belgische kant. Volgens anderen gebeurde het bij het over de draad gooien van een brief. Voor de burgerlijke stand stierf hij in Molenbeersel, maar begraven werd hij in Neeritter. Beide pastoors vermeldden hem in hun overlijdensregister. De pastoor van Neeritter noteerde: "*Infeliciter vitam amisit in contactu cum filis electrico a Borussis positus ad limites Belgiae et Hollandia inter Molenbeersel et Neeritter*".²⁰ Die van Molenbeersel schreef: "*subito*" (plotseling); ook juist, maar korter en veiliger.

Harie Brouns (°27.1.1907 te Molenbeersel), de oudste zoon van *Keijershelm*, liep in zijn kinderjaren enkele jaren naar de lagere school in Neeritter, omdat hun huis, op 200 meter van de grens, afgescheiden was van het dorp. Zijn zus Joanna Hubertina Brouns (°12.6.1917) werd in Neeritter gedoopt.²¹ Omdat een pasgeboren kind toen nog op het gemeentehuis van de plaats van geboorte getoond moest worden, kon dit niet gebeuren. Bij vonnis van de rechtbank van Tongeren d.d. 24.9.1919 werd dit mankement hersteld.

Er bleven aan de draad mensen van allerlei slag dood. Jean Engelen (° Bree 24.10.1878) werd te Molenbeersel geelectrocuteerd op 21.7.1917. Hij werd als een bendeleider vernoemd.²² Het frontblad '*De Maeseyckenaar*' preciseert: "*De genaamde Eng... van Bree, die alhier in 't Broek aan den draad dood bleef, stond aan het hoofd eener geduchte dievenbende. De gemeente Bree had op zijn hoofd een prijs gesteld en 1000 fr. uitgelooft aan wien hem dood of levend overleverde. De Duitschers hadden hunne grenswachten last gegeven hem bij de eerste gelegenheid neer te schieten.*"

Eng... hield zich vooral in de bosschen schuil en rande onmeedogend alle voorbijgangers aan".²³

De pastoor van Molenbeersel heeft negen personen begraven die aan de draad doodbleven, onder wie vier Russische soldaten. De twee Brounsen uit Ophoven en Leeters rekende hij niet mee. De derde Belg die de pastoor van Molenbeersel Gelis uit Neeroeteren²⁴ noemde, heette in werkelijkheid Gilles Lecock. Zijn overlijden werd pas in 1920 in Neeroeteren ingeschreven na vonnis van de rechtbank van Tongeren.²⁵ Als getuigen traden op: Paul Telemans en Marie Brouwers; ze herkenden het lijk. Waren ze aanwezig bij het gebeuren? Hij had enige vrouwen en kinderen over de

Slachtoffer van de draad in Voeren (foto J. Kerff).

grens geholpen. Bij zijn laatste poging om de draad over te klauteren brak zijn toestel en werd hij op slag gedood.²⁶ Hij bracht ook regelmatig brieven over de grens.

Pastoor Geusens van Kessenich schreef dat er in zijn parochie aan de draad drie Belgen, drie Hollanders, twee Duitsers en één Rus doodbleven.

Peter Tonnaer, de zoon van de veldwachter van Thorn, bleef op 5 mei 1917 te Kessenich dood aan de draad. Dit gebeurde toen hij een zak spek over de draad wilde werpen. Hij werd in Kessenich begraven.²⁷ Ook Andreas

Keijerts uit Thorn bleef aan de draad dood op 3 juli 1917. Beiden kwamen dus vanuit Thorn en leken smokkelaars te zijn geweest. Aan de andere kant van de draad bleven er dus ook doden.

In Kessenich liet de draad alle huizen aan de Belgische kant liggen. Maar op het einde van de oorlog moesten enkele gezinnen hun huis verlaten, of wegens hun vaderlands gedrag of wegens de nabijheid van de grens. Het zijn onder andere de weduwe Van Mierlo van Breukskeshof aan het kasteel²⁸ en Renier Jegers op de Thornerweg. In Molenbeersel moesten ook o.a. de families Meulen en Aendekerk verhuizen.

De pastoor van Ophoven, die zeker niet van te weinig patriottisme verdacht kon worden, had geen hoge pet op van de 'passeurs'. Hij formuleerde het aldus:

"Verscheidene personen van Ophoven hebben druk geholpen om lieden over de grens te brengen. De vaderlandsliefde kan bij sommigen daartoe aangespoord hebben, doch het geld heeft meerendeels de groote rol gespeeld".²⁹

Bekende overbrengers uit zijn parochie waren Jozef Pollet, Victor Biesmans, Renier Broens alias Neer van het Masterke, en een zekere Hendrix.³⁰ Van Pollet wordt gezegd dat hij wel 5000 vrijwilligers over de grens bracht.³¹ Deze laatste werkte eerst als voerman in het bedrijf van houthandelaar Jonkergouw en was al actief in het overbrengen van personen vóór de draad geplaatst werd. Hij deed dit voor een kleine vergoeding. Na een tijdje werd hij het hoofd van een zelfstandige groep van overzetters. Jonkergouw noemde hem: *"een sluwe vos, stoutmoedig voor zes,.... Biesmans was niet van de bangste, en Renier Broens kende het kleinste voetpaadje in de omgeving van de grens"*.³²

In het begin passeerde men de draad met een dubbele ladder. Nadat de draad verhoogd werd, schakelde men over naar het geïsoleerde openklapbaar raam. Jonkergouw vermeldde dat hij het eerste gebruik ervan zag door behulpzame Duitse soldaten. Later kreeg hij er vanuit Luik drie bezorgd. Het doorknippen van de draad bleef ook in gebruik.³³

Elza Vandenabeele met klapraam bij het monument te Teuven (archief J. Nijssen).

Uit de *Memoires* blijkt ook dat het overbrengen van personen meestal gepaard ging met omkoping van de Duitse grenswachters. De prijs bedroeg 50 mark per persoon. Aan het einde van de oorlog werd het zelf 3000 mark voor 3 personen.³⁴ Het overbrengen duurde soms een ganse nacht. Van de volgende dag werken zal wel dikwijls geen sprake zijn geweest. Pastoor Hamoir had wel voor een gedeelte gelijk, maar had ook makkelijk praten. Met vaderlandsliefde kon men de broek niet ophouden. De pastoor van Kinrooi, controleur Stevigny, of frater Rupertus Van den Hout³⁵, om er enkelen te noemen, hebben er door hun actie geen boterham minder om gegeten. Het maakt hun daden daarom niet minder verdienstelijk. De kleine

garnaal had het zonder actie en vaderlandse tijdsbesteding al zeer moeilijk om rond te komen.

Dat smokkelaars een marge namen op hun producten is van alle tijden. Grensbewoners hebben hiervoor meer begrip; zij moeten ook leven met de beperkingen.

Opvallend is dat in onze omgeving zelfs de personen die aan de grens als *passeur* doodbleven nergens op een herdenkingsplaat of -monument gememoreerd worden.

Ook Henri Jonkergouw, de auteur van de *Memoires*, beklagde zich over geen of toch zeker te weinig respect voor zijn werk. Na Wereldoorlog 2 werd deze fout niet meer gemaakt.

De pastoor van Molenbeersel was milder in zijn notitie: "*Algemeene hulp van alle inwoners om de menschen over den draad te helpen, dus algemeene dienstvaardigheid*".³⁶

De draad had zowel in Molenbeersel als in Kessenich slechts één doorgang en alleen voor burgers. Met de juiste *Schein* mocht men er passeren. Aan de Maasbrug in Maaseik was er geen. Verder naar het zuiden was de volgende doorgang pas in Smeermaas. Er waren wel meerdere militaire doorgangen, in Maaseik zelfs drie.³⁷

Het einde

Pastoor Geusens van Kessenich besloot zijn verslag met de mededeling dat de stoffelijke toestand in Kessenich tijdens de oorlog was verbeterd, maar op geestelijk gebied niet.³⁸ Vooral het eerste is toch verrassend.

Na het einde van de oorlog op 11 november 1918 werd de gehate draad snel afgebroken. In alle gevallen ging het sneller dan de opbouw. Iedereen kon wel iets gebruiken.

Zeker voor elke boer waren palen en draad bruikbaar als omheining. Vanuit het Nederlandse Thorn was de hulp wel overdreven. Op 14 november 1918 voelden de Kessenicher burgemeester Franciscus Lamberigts en gemeentesecretaris Jacobus Lamberigts zich verplicht per brief de burgemeester van Thorn te wijzen op de diefstal van palen en draad aan de grensversperring door de inwoners van laatst genoemde gemeente. Men werd dringend verzocht alles ter plaatse terug te brengen en verdere vernielingen te stoppen.³⁹ De gemeente Kessenich had de palen immers ook moeten leveren. In Thorn - waar geen oorlog had gewoed - bleek de geestelijke toestand dus óók niet verbeterd.

Verhalen

Vreemd genoeg zijn oorlogsverhalen bijna steeds aan de vrolijke kant. Heeft men de tragische gebeurtenissen vergeten of verdrongen? Het droevige moet toch overheerst hebben.

Een voorbeeld gerelateerd aan de draad: Geistingenaar Jan Hermans, *Zjang van Sevrinke*, vertelde na de oorlog graag aan de kinderen wat hij had meegemaakt. *Tijdens de oorlog was hij gras gaan maaien aan de Kolengriend, in Kessenich aan de Maas, dus vlak bij de grens. Zjang moest de broek eens afdoen en legde de zeis kalm terzijde om zich onder een boom terug te trekken. Hij vertelde mij zelf dat hij alleen maar dacht aan het oude bekende rijmpje* *Wie wil sch.... met gemak zet zijn ellebogen op zijne knieën en dan kan hij sch... tegen drieën.*

*... Zit mij Zjang daar argeloos en rustig en komt er opeens zo'n verdomde Pruis met geweer de boom om en zegt bars: "Was machen sie da? Haben sie Papiere?" Zjang, 'e beetje wèers,,: "Nèè laotj mer zeen. Ich doon het waal met e wèske graas..."*⁴⁰

Voor de kinderen was Zjang natuurlijk een held, maar het verhaal vloekt met de realiteit. De Kolengriend lag buiten de draad. Dat één individu er alleen kon gaan werken was uitgesloten; slechts in groep en na een goedgekeurd plan werd het toegestaan. Vanaf 20 maart 1918 mochten de weiden binnen een straal van honderd meter van de grens zelfs door niemand meer worden betreden. Later werd dit nog strenger.⁴¹

Na de lezing van Jaak Nijssen werd er nog een filmpje voorgesteld met Franse oorlogsvluchtelingen op het einde van die oorlog. De aanwezigen werd gevraagd of ze konden herkennen waar de opnames waren gemaakt. Men dacht aan de grensovergang Kessenich - Ittervoort. Dit is een plaats die

PROVINCIE LIMBURG
—
GEMEENTEBESTUUR
VAN
KESSENICH
—
VOORWERP

KESSENICH den 14-11-1918.

De heer
Burgemeester van en te
Thorn,

Nr

BIJLAGE

De gemeenteraad van
Kessenich heeft Wvd. hantij
mede dat hij zeer onverschillig
is over de handwijze van
inwoners met de wegruiming
van palen en draad door
grensoversperring.
Daarom wordt Wvd. hantij
behoefde doer d'ingende wer
socht van inwoners bekend
te maken dat zij gehouden
zijn de onverschillige voorwerpen
ter plaatse terug te brengen
en verder geen vernieling
meer te doen anders zijn wij
gedwongen strengere maatregelen
te nemen en handelen op te
brengen.
Graagachtend.
Voor de gemeenteraad
De secretaris De burgemeester
J. Lamberigts J. Lamberigts

in de literatuur meermaals vermeld wordt. Maar al snel bleek dat dit niet Ittervoort kon zijn, omdat daar geen boerderijen aan de grensovergang liggen. Aan het einde van het filmpje bleek dat de vluchtelingen in Weert arriveerden bij het toenmalige gemeentehuis. De grensovergang moest dus Stramproy zijn geweest, en bij het herbekijken bleek dit ook. Een onverwacht resultaat vloeide zo voort uit de lezing van Jaak Nijssen.

Eén jaar later werd op de VRT een programma uitgezonden over oorlogsvluchtelingen. Het betreffende filmpje werd toen uitgezonden onder de noemer van Belgische vluchtelingen in 1914. Aan het vredesmonument, de gereconstrueerde elektrische draad, wordt deze fout niet gemaakt. We moeten dus steeds kritisch blijven kijken. Jaak zou het beamen.

Noten

¹ De Geschied- en Heemkundige Kring “Het Land van Thorn” heeft een grensoverschrijdend werkgebied. De verhouding is ongeveer fifty-fifty. Bij het ledenaantal overwegen de Nederlanders.

² Als Belgisch soldaat was Jean Broens, na de inname van de citadel van Antwerpen op 23.12.1831, blind geworden door een poeder dat de Nederlandse troepen er hadden rondgestrooid. Daarom kreeg hij van koning Leopold I de toelating om op deze plaats, *Kempkes* geheten, een herberg te openen. De akte met die toelating bleef nog lang bewaard. Maar precies op de plaats waar de toelating stond, was een inktpot omgevallen. Tot zover de overlevering. Bij de grenstrekking in 1843 werd het perceel het laatste stukje dat aan België werd toegewezen. Het is dus een historische plek.

Men kan deze herberg beschouwen als een baancafé langs de ‘grote’ weg van Weert naar Maaseik. In de tijd dat er nog geen grenskantoren waren, was het de ideale ontmoetingsplaats tussen smokkelaars en douaniers. Later zou het nog uitgebreid worden met een dorpswinkel. De laatste twintig jaar is *Kempkes* totaal vervallen.

³ Dagboek van Joannes Mathijs Hubert Wieërs,^o Geistingen 18.4.1875, in privé bezit.

⁴ Jo Corstjens, *Vluchten kan (bijna) niet meer*, in *Het Ezendröpke*, nr. 34, Bree, 1998 p. 141.

⁵ Dagboek Wieërs.

⁶ In Neeroeteren werd aan de Zuid-Willemsvaart een herdenkingsplaat geplaatst aan de duiker waarin Raoul Nahon op 7 juli 1915 dodelijk gewond raakte.

⁷ Deze *Herinneringen* verschenen in *Maaslandse Sprokkelingen*, *Nova Series*, jg. IV, nr. 1, 1980. Dr. Roger Janssen schreef er commentaar bij. Ze geven een goed beeld hoe men geleidelijk van een verdeler van brieven van en naar soldaten aan het front evolueerde naar een tussenpersoon van een organisatie die mensen en informatie door de draad naar de overkant van de grens bracht. Voor de auteur is Emiel Stevigny, directeur-controleur bij de douane te Maaseik, de voornaamste verantwoordelijke. Deze zou zijn inzet met de dood bekopen. Op 13 december 1917 stierf hij de dood met de kogel. Ook noemt hij Jozef Pollet uit Ophoven als de persoon die de elektrische draad met aangepast materiaal doorknipte. Deze laatste wist op het nippertje aan de Duitsers te ontsnappen. Theodoor Janssen (^o Elen 1.11.1884) staakte zijn activiteiten na de aanhouding van controleur Stevigny.

⁸ Hendrikus Jonkergouw was een Nederlander (° Berghem (NL) 12.7.1882). Bij zijn huwelijk in Maaseik in 1913 met Judith Peeters was hij bouwkundige. Tijdens de oorlog werd hij houthandelaar. Terloops vermeldde hij dat Pollet al actief was in het over de grens brengen in het gebied Neeroeteren-Molenbeersel voor de plaatsing van de draad.

⁹ *Memoires*, p. 29.

¹⁰ Deze *Memoires* werden samengevat door Jaak Venken onder de titel: *Synthese van een oorlogswerk 1914-1918*, in *Maaslandse Sprokkelingen, Nova Series*, jg. III, nr.4, 1980. In dit bestek worden ze verder *memoires* genoemd. De *memoires* zelf zijn integraal te raadplegen op het Documentatiecentrum van de Geschied- en heemkundige kring Kinrooi, vzw, Maasstraat 20 te Ophoven, onder O 145.

Op vraag van de Luikse politiecommissaris Jean Lejeune heeft Jonkergouw veel, vooral belangrijke, personen over de draad gebracht. De terechtstelling van Lejeune te Luik op 4 september 1917 zou de Maaseikse groep voor maanden verlammen.

¹¹ Karel Verelst, m.m.v. R. Van Laere, *De Eerste Wereldoorlog in Limburg. Verslagen. Deel I en II, Limburgse Documenten* 1.8, Hasselt, 1997. Verder *Verslagen* genoemd.

¹² Benedictus Cuppens was pastoor van Kinrooi in de periode 1905-1925. Hij was een broer van de meer bekende August Cuppens, pastoor van Loksbergen, en medestichter van 't *Daghet in den Oosten*. Waarom hij geen verslag instuurde is onbekend. Hij was niet de enige. Een van de redenen zou zijn betrokkenheid kunnen zijn bij het overbrengen van mensen over de draad. Pastoor Cuppens regelde ook de verbinding tussen 'kunstschilder Javoux', gehecht aan het Engelse "War-office" en de groep Stevigny-frater Rupertus-Jonkergouw. De pastoor maakte ook afspraken met Duitse grenssoldaten om de draad over te steken. Had hij geheimhouding gezworen?

¹³ Een overzicht van de informatie in de Nederlandse kranten is terug te vinden op www.theelen.info (LTH 14). Alle vermelde kranten in dit artikel zijn Nederlandse.

¹⁴ Deze informatie is natuurlijk ook gekleurd. Ze diende om de soldaten te informeren maar vooral om hun moraal hoog te houden. Verhalen over het passeren van de draad konden niet zo maar verteld worden. Deze krantjes zijn integraal te raadplegen op het Documentatiecentrum van de Geschied- en heemkundige kring Kinrooi, vzw, Maasstraat 20 te Ophoven, onder O 168 en O 169.

¹⁵ Het is de enige vermelding in zijn dagboek van de versperring langs de grens. Geistingen, zijn dorp, grensde ook niet aan de grens, zelfs niet aan de Maas.

¹⁶ *Verslagen*, II p. 621

¹⁷ Vertaald : Onvoorzien (zonder de sacramenten) en jammerlijk omgekomen door de elektrische stroom.

¹⁸ *Verslagen*, II, p. 720.

¹⁹ En te weten dat het *Verdrag van de XXIV artikelen*, in 1831 in Londen afgesloten, de grens had voorzien als rechte streep.

²⁰ Vertaald : Op een ongelukkige wijze heeft hij het leven verloren door het aanraken van de elektrische draad door de Pruisen geplaatst langs de Belgisch-Nederlandse grens tussen Molenbeersel en Neeritter.

²¹ De pastoor van Neeritter noteert: *tempore belli* (vertaald : tijdens de oorlog).

²² Jo Corstjens, *Verzet en Activisme*, in *Het Ezendröpke*, nr. 34, Bree, 1998, p. 55.

²³ *De Maeseyckenaar*, oktober 1917.

- ²⁴ *Verlagen*, II, p. 621.
- ²⁵ Donaat Snijders, e.a., *Toen sikkels lansen werden*, Neeroeteren p. 85.
- ²⁶ *De Maeseyckenaar*, december 1917.
- ²⁷ *Kroniek Drost*, 7 mei 1917.
- ²⁸ Ze werd er van verdacht brieven over te smokkelen en moest de boerderij verlaten.
- ²⁹ *Verlagen*, II, p. 720.
- ³⁰ *Memoires*, p. 160. Pollet kwam na de oorlog niet meer terug naar Ophoven, Biesmans wel.
- ³¹ *De Maeseyckenaar*, maart 1918.
- ³² *Memoires*, p. 17-20.
- ³³ *Memoires*, p. 20, 25, 36, 47, 68.
- ³⁴ *Memoires*, p. 168.
- ³⁵ Frater Rupertus, of Pieter Van Den Hout, droeg de Nederlandse nationaliteit (° Tilburg 16.8.1859). Hij werd beschuldigd van spionage en kreeg levenslange dwangarbeid. Na enkele weken stierf hij in de gevangenis van Rheinbach (D) op 27.1.1918.
- ³⁶ *Verlagen*, II, p.621.
- ³⁷ Op de Belgische militaire stafkaart uit 1910 is door de Duitsers de draad getekend, met als titel "*GRENZZAUN von AACHEN-ANTWERPEN*". Ze is in het bezit van Marc Stevens, bestuurslid van de Geschied- en Heemkundige Kring van Lanklaar. Hij kocht ze met een reeks andere kaarten op de Tongerse antiekmarkt. Een gedeelte van de kaart wordt met zijn toestemming afgedrukt (zie blz. 82).
- ³⁸ *Verlagen*, I, p. 429. Bedoelt hij hiermee ook het woekeren?
- ³⁹ Medeling van Peter Roost, oud-gemeentearchivaris van Thorn.
- ⁴⁰ D.Snijders, *Opstellen over vroeger*, *Den Herman*, p.100, Geistingen 1987.
- ⁴¹ Martin Boonen, *Een bezette Stad Maaseik tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Maaseik, 1992, p. 52.

JAAK NIJSSEN, EEN SCHUTTER MET EEN HART VOOR ZIJN VERENIGING

Meer dan 50 jaar reeds was vriend Jaak actief lid van de schutterij Sint-Martinus. In 1945, toen de schutterij na de oorlog haar activiteiten kon hernemen, werd Jaak lid van de Broederschap van Sint-Martinus. Een bijzonder jaar zo vertelt het schuttenboek. E.H. Pastoor Veltmans was 25 jaar pastoor in Sint-Maarten en dat jaar werd ook de terugkeer van de kerkklok 'Maria', tijdens de oorlog naar Duitsland gehaald voor oorlogsdoeleinden, gevierd. Het aspect Heemkunde en geschiedenis boeiden Jaak en bij de verdere evolutie van de vereniging Sint-Martinus droeg hij op dat vlak als raadgever, later ook als bestuurslid en schutter, meer dan zijn steentje bij.

Jaak was een fervent voorstander van het behoud van aloude gebruiken zoals het 'kamer' schieten, de tradities van de broederschap en de symboliek ervan. Hij heeft Sint-Martinus ook nog het "zegel va sint maite" meegegeven. Dit zegel draagt de vereniging nog steeds mee op uitstappen binnen en buiten Voeren.

In de schutterij was Jaak, de schutter met de baard, een bekend figuur. Hij kende als geen ander de aloude gebruiken en thuis bewaarde hij de vroegere uniformen als bijzondere schatten: het glinsterende lichtblauwe colbertjasje met bordeaux sjaal, witte broek en baret, het donkerblauwe militaire uniform en later het lichtblauwe fantasieplunje met kepie en pluim, vanaf 1988 het plunje van de Zwitserse Wacht. Bij speciale vieringen en jubilea trok Jaak bij voorkeur het oudste plunje aan dat Sint-Martinus kende.

Vanaf 1957 nam hij bijna elk jaar opnieuw deel aan het koningschieten op Pinkstermaandag, later op Pinksterzondag. En met succes, want viermaal droeg hij het

Nico Meens, Eugène Vroonen en Jean Claessens

koningszilver. De eerste keer schoot Jaak de houten vogel af op Pinkstermaandag in 1963. Een gunstig voorteken want dat jaar op 1 september gingen de zes Voerdorpen deel uitmaken van de provincie Limburg. Ook in 1969, 1976 en 1980 presenteerde hij met fierheid het koningszilver. Samen met echtgenote Elza vormde Jaak in 1969 het eerste koningspaar van Sint-Martinus en uiteraard stimuleerde hij zijn kinderen, later zijn kleinkinderen, om deel uit te maken van de schutterij, drumband, blazersgroep en bestuur.

Jaak als schutterskoning in 1977 (archief R.B).

Jaak was trouw aan zijn vereniging en marcheerde als het enigszins mogelijk was mee om de oudste vereniging van ons dorp en Voeren te steunen en zoveel mogelijk in de kijker te zetten binnen en buiten de gemeentegrenzen. Ook tijdens de verbroederingsactiviteiten, schuttersfeesten in het eigen kerkdorp kon men rekenen op zijn actieve inzet. Omwille van zijn gezondheid en leeftijd werd Jaak de laatste

jaren minder actief maar daarom niet minder geboeid. Wel was hij steeds aanwezig om samen met zijn vereniging(en) te genieten van leuke schuttersmomenten. Bij schuttersfeesten nam hij samen met collega schutter Jaak Locht ook de taak op zich om de 'entree' naar de feestweide voor zijn rekening te nemen. De laatste jaren stelde Jaak zijn uniform spontaan ter beschikking aan een jongere schutter met de uitdrukkelijke wens om lid te blijven van de vereniging.

Jaak was altijd begaan met het wel en wee van Sint-Martinus. Daarom wil de vereniging

Jaak met J. Locht bij entree feestweide (archieff G. Sweron).

hulde brengen aan een verenigingsvriend via enkele persoonlijke reacties van zijn vrienden schutters.

“Jaak, die viermaal het koningszilver droeg, was bestuurslid en volgde het wel en wee van zijn vereniging op de voet. Deelnemen aan optochten was voor hem soms een zwaar karwei. Hij was geen echte voorstander van het militaire aspect van het schuttersgebeuren”.

In 1969 werd de schutterij eigenaar van het Schuttershof na een schenking door wijlen erevoorzitter Hubert Vaesen. De acte werd verleden op 28 mei 1969. Vooraleer men deze stap kon maken moest eerst een vzw

opgericht worden en dit gebeurde op 1 september 1966 onder de naam vzw Werkgroep van de Koninklijke Schutterij Sint-Martinus. Jaak maakte deel uit van de eerste Raad van Beheer en zorgde voor de juridische uitwerking en de publicatie ervan in het Staatsblad. Deze vzw heeft als opdracht het patrimonium van de schutterij te beheren.”

“Jaak nam zoveel mogelijk deel aan de activiteiten van de vereniging. Vooral de jaarlijkse processie droeg hij hoog in het vaandel. Zelfs toen zijn gezondheid hem het marcheren moeilijker maakte hield hij eraan om de laatste kilometer(s) van de jaarlijkse ommeegang mee te stappen. “

“Tijdens de processie worden er in Sint-Martens -Voeren ook nog steeds kamers geschoten. Kamers zijn gietijzeren potten die met een mengsel van buskruit en zaagmeel worden gevuld en afgedicht worden met een kleistop. Dan worden ze netjes op een rij gerangschikt en onderling met een buskruitspoor verbonden. De vlam eraan en dan volgt een hels kabaal met veel rook en vuur. Tijdens de processie of bij een speciale viering wordt er nog een salvo van saluutschoten (één of meerdere carillons) geschoten. Sint-Martinus beschikte zelf over een aantal ijzeren potten die echter jammer

genoeg door roest waren aangetast en niet meer bruikbaar waren wegens 'onveilig'. Door toedoen van Jaak verhuisden de potten naar het openluchtmuseum van Bokrijk waar zij nog bewonderd kunnen worden in het huis Royen."

"Aan het merendeel van de 29 Verbroederingschuttersfeesten Limburg-Voerstreek verleende hij zijn medewerking. Samen met Eugène Vroonen, vandaag ere-secretaris, legde Jaak contacten met schutterijen en prominenten uit Limburg, Vlaanderen en Nederland. "

"Jaak bestudeerde ook het koningszilver van de vereniging en schreef er verschillende artikels over. In de oorspronkelijke beschrijving spreekt men van een vogel met vergulde poten. De huidige zilveren vogel van de schutterij bezit deze kenmerken niet. Een tiental jaren geleden ontdekte men aan het koningszilver van de St.- Sebastiaans schutterij van het nabije gelegen Mheer (NL) een vogel die precies beantwoordde aan de beschrijving van de oorspronkelijke vogel van Sint-Martens-Voeren. Volgens geruchten en overlevering zou ooit tijdens een schutterstreffen een verwisseling gebeurd zijn. Maar niemand kan dit bewijzen. Het koningszilver en de vogel worden steeds bij de voorzitter zorgvuldig bewaard in een gesloten kist. De aankoop van een zilveren vogel wordt in het oude schuttenboek vermeld in 1846."

"Toen de 'Vogelstang' (aan de huidige Kastanjeboom in het centrum van Sint-Martens-Voeren) zonder verwittiging werd verwijderd door het toenmalige gemeentebestuur, trok Jaak samen met het bestuur en een afvaardiging van de schutterij naar het provinciebestuur en naar de gouverneur waar hij deze beslissing aan de kaak stelde.

Intussen bevindt de schietstang zich aan het Heem waar nu jaarlijks op Pinksterzondag de vogelschot plaatsvindt. Een traditie (van Pinkstermaandag naar de zondag) die doorbroken werd maar een beslissing die de schutterij achteraf goedkeurde omdat het koningschieten ook uitgroeide tot een echt dorpsfeest."

"Jaak was een man met een schuttershart. Van het ogenblik dat hij vernam dat er plannen waren om de schutterij een meerwaarde te bezorgen door de oprichting van een eigen trommelkorps (Van 1963 tot 1965, start drumband) met later ook een blazersgroep stond hij volledig achter dit initiatief. Verschillende van zijn kinderen, later zijn kleinkinderen moedigde hij aan om deel uit te maken van de drumband. Voor de verplaatsing naar de schuttersfeesten en de concours speelde Jaak ook regelmatig taxichauffeur. Hij schrok er zelfs niet voor terug om met zijn grote auto van bijvoorbeeld Noorbeek tot Sint-Martens-Voeren terug te rijden via niet verharde wegen. Uiteraard kon ook de muziekgroep steeds op zijn steun rekenen. Samen met echtgenote Elza en dochter Mieke vormde koning Jaak het eerste koningspaar van de vereniging."

"De microbe van het verenigingsleven geef je trouwens met de papfles en de opvoeding mee. Vandaag hanteert zijn jongste zoon Rik de voorzittershamer van de vereniging. Rik speelt ook trombone in de blazersgroep zoals ook Martijn en Roeland die er trompettist zijn. Dylan van Carlo en Mieke is drummer bij Sint-Martinus."

Wij zijn er trots op dat Jaak zijn vereniging door dik en dun steunde.

Dank je wel Jaak.

Gezelle,

Een verzeken van u
en 't schrijt,
een ziele diep,
manskrachtdiepe
onmeetbare
klaarte.

Prinze!

alles, alles
hebt gij gezeid,
volkomen en
volmaakt.

alles
hebt gij gezeid in
Uwe tale,
ons
voor geestonwaardig
afgewezen
Nederlands.

Uw tale
- taal -
hebt gij gezongen,
in duizend sprankels
opgesprongen
taal;
taal hebt gij
herleefd.
herlevend
prinse
der Nederlanden, gij grote,
noemt ons
in de wereld.

Johan Gist
16-21 maart 1961

JAAK EN DE GIDSENCURSUS

Magda Vantilt

Tijdens de vakantieperioden van de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw mocht ik geregeld met mijn vader of grote broer mee naar Val Dieu: 'ééndagskuikentjes' leveren. Voor mij een dag als geen ander. Vanuit het dorpje Wijer naar Voeren, naar Val-Dieu, een 'grand cru' uitstap.

Steeds sluimerde de gedachte: 'wat is het daar toch mooi'.... Daar wil ik iets mee doen. Later!

De 7de sessie 'Gidsencursus Voeren' '85 – '86. Dat is het! Het klinkt zo vastberaden. En ik vlieg er meteen in.

En dan komt Jaak: "Voermondig, Moelingen, tradities, kunstpatrimonium, SMV, Teuven, de hoogten, 4 hoofdsteden"... 'Grafkruisen' komt er in een volgende cursus nog bij. De Voerpoort opent en sluit niet meer! Met Jaak worden wij, cursisten, geworpen in een zo rijk-getint Voeren. Kriskras er iets uitpikken is natuurlijk maar de aanzet van een XXL lijst: spoorweg Montzen-Tongeren, reensteinen, kanun-

niken, grafkruisen- J.Belonje, Rulebèùsj, Vitschen, S'n Maeëte, brikkeriej, d'r Pley, Ulvend... .Zijn passie voor kennis en deze steeds maar meer uitschrijven, aanvullen, overdragen, meedelen, wat een rijke bron voor een gids. Met het web leerde hij ons schakelen naar een hogere versnelling, voor mij een soms te hoge.....

Geweldig, onze leermeester in de gidsenvorming. Het resulteerde niet steeds in 'voldoende' op het rapport maar de stimulans was er en bleef.

"Temotte-waeëd" zou Zjaak Niesse zeggen. Zo heb ik Jaak leren kennen 'in de meest geslaagde periode van zijn leven' (cfr. Bart). Een levende herinnering aan Jaak blijft in al wat hij ooit na veel wetenschappelijk opzoekingswerk heeft neergeschreven en wat zijn leven zo vulde.

De gidsencursus, een boeiende inleefreis in het Voeren van Jaak, van Elza, van Rob, van Guido, van Rik, van Jos, van ..., van

Een volgende cursus zal niet meer dezelfde zijn.

Gebrevetteerde Voergidsen 1985 (foto Rik Palmans).

De Luikse Univ. Bibl.

*fiches
rekkenvol
spreken de andere taal.
de lift
heft mee
heel die taal op
tot leven.*

*leeszaal.
rond mijn gele
zitbank spelen
kinderen*

*die tien jaar geleden nog niet waren. Toen kon thuis ook nog geen dringende
vizite bestaan. Toen was er nog geen thuis. Gent en Leuven. Maar een
thuis blijven de boeken van het oude klooster en van elke bibliotheek.*

*als klavierklank
wiekt wit een
duif op in 't kleine
stadsvierkant blauwe hemel*

*Van de muren is enkel de rechter
modern.*

*14 mei 1961
J.G.*

DE CURSUS LIMBURGS of KAL GOOD PLAT

Rob Brouwers

Naar aanleiding van een cyclus Hasselts in de provinciale school aldaar bedacht Jaak een cursus Limburgs of KAL GOOD PLAT. Deze startte in november 1985 in de Provinciale Avondleergangen voor Sociale Promotie te 's-Gravenvoeren, "*dankzij het begrip van directrice Annemie Palmans-Casier en van provinciaal inspecteur Norbert Bormans*" (V.akt. 3^e jrg. 6-1986)

De cursus was bedoeld voor mensen die wat meer wilden weten over hun moedertaal en vervlakking daarvan wilden tegengaan. Maar evenzeer voor geïnteresseerden die geen Limburgs kenden en er de eerste beginselen van wensten te leren. Vanzelfsprekend werd de cursus in het Limburgs gegeven, uiteraard rekening houdend met de niet-dialect-praters.

"De cursus zal interactief zijn, dit wil zeggen dat de cursisten de gang van zaken mee bepalen. Een van de redenen daartoe: er moet maximaal ingespeeld worden op de eigen taalvormen van de cursisten, die we uit zeer verschillende dialecten van het Limburgs verwachten, in de eerste plaats uit de onmiddellijke buurt van Voeren: het uiterste zuiden van Nederlands-Limburg en het uiterste zuid-oosten van Belgisch-Limburg."

Het doel van de cursus was gewoon praktische kennis mee te delen. Niets meer. Jaak hanteerde hiervoor de Veldeke-spelling, een NL-Limburgs spellingssysteem. Alhoewel.....

Het programma bestond uit grammatica, woordenschat, gezegden, de positie van de Limburgse taal in het dagelijks leven en de geschiedenis van het Limburgs en zijn literatuur.

De eerste deelnemersgroep telde behalve Jaak als lesgever en coördinator, Jan

Aussems, een Hollander, die in Schophem woonde, Theo Broers uit Moelingen, ondergetekende, Bep en José Mergelsberg, oorspronkelijk uit Noorbeek, Maria Schillings-Lebeau uit Sint-Marten, Wim Senden uit Mheer en Leike Schreurs uit Margraten.

Elza Vandenabeele, de vrouw van Jaak, geboren in Antwerpen, voelde zich verplicht mee te doen.

Dat de grammatica van het Limburgs nogal afwijkend is van die van het Nederlands wisten we al, denk maar aan de meervoudsvorming van HOOND = HUN (hond, honden), GANS = GUS (gans, ganzen), BOOK = BEUK (boek, boeken), SJTROEK = SJTRUUK (struik, struiken).

Dat het Limburgs nog honderden woorden heeft behouden, die in het Nederlands niet meer voor komen was minder geweten.

ICH HEB DE SJNOEP (= ik ben verkouden). In het Middelnederlands, d.i. het Nederlands tussen 1100 – 1500 betekende SNOEP verkoudheid. Een remedie tegen de SNOEP was een "kruidenbollekyn". Dat BÖLKE werd snoepgoed genoemd, goed tegen de snoep. In het Algemeen Nederlands echter is SNOEP zijn oorspronkelijke betekenis verloren en is het enkel nog terug te vinden in SNOEPGOED.

ICH MOT RUPSJE (= ik moet boeren). In het Mnl. betekende RUPSEN een oprisping hebben. In de 17^e eeuw (Gouden Eeuw) zei de burgerij in plaats van "niet rupsen aan tafel" liever "foei, niet boeren", in de betekenis van "niet doen zoals de boeren." En de boeren zeggen het nu ook! Een mooi voorbeeld van betekenisverschuiving.

We leerden dat het Limburgs in het westen

begrensd wordt door de Urdingerlijn (ik/ich) en in het oosten door de Benratherlijn (maken/machen). Tussen Moelingen en 's-Gravenvoeren loopt de Panningerlijn (die niet klopt; zie KW 21, 4-9), tussen Moelingen en 's-Gravenvoeren en de rest van de Voerdorpen de hebben/haben-lijn.

En dan die typische W in het Moelings dialect, zoals in KWAOTER (= kater) en een even eigenaardige J in 's-Gravenvoeren zoals in PJAARD (= paard).

We leerden verder dat het Limburgs een opvallende sleep- en stoottoon heeft. Dat is in het Nederlands taalgebied een unicum. De Limburger kan hetzelfde woord op twee manieren intoneren en maakt daardoor een onderscheid tussen twee verschillende woorden.

Bijvoorbeeld een BAL (= dansfeest) en een BAL (= voetbal). Het woord BAL (dansfeest) wordt korter geïntoneerd en daardoor is verwarring met BAL (voetbal) uitgesloten. Enkele andere voorbeelden: DIEK (= dik), kort tegenover DIEK (= dijk) lang. LIES (= voornaam), stoottoon tegenover LIES (= lijst), sleeptoon.

Dan bestaat er in ons dialect een groot aantal woorden waarvoor geen Nederlands equivalent bestaat zoals SJRAVELE, ZEUMERE, en KLOOK.

Regelmatig werd er in die lessen ook aandacht besteed aan gezegden.

DAE HAAT E GEZICH OFFE EN OW KREEM GEZOEËKE HAAT. (Die heeft een gezicht alsof hij een oude zeug gezogen heeft).

DAE MAKT VAN ENNE DRIEËT ENNE DONDEERSJLAAG. (Die maakt van een wind/veest een donderslag).

Tenslotte leerden we hoe men van het oude Diets of Nederduyts tot het Nederlands is gekomen. Namelijk in 1632-1634 tijdens de Synode van Dordrecht *“gesmeete uit het*

Brabants, Flaems, Hollants, Gelders en Kleefs.”

We maakten kennis met de eerste met naam en werk bekende dichter Hendrik van Veldeke (1150 – 1200). Hoe het enige afschrift van zijn Sint Servaaslegende in 1856 te Aubel teruggevonden werd als... toiletpapier.

We stelden vast dat de laatste tientallen jaren de dialectrijkdom jammer genoeg hoe langer hoe meer verzwakt is. Vooral langs Belgische kant. Hoe bepaalde woorden, die eertijds in heel Limburg werden gebruikt en verstaan, toch veranderden: SJOEËN in MOOI, HOON in KIP en RUTSJBAAN werd GLIJBAAN. Vroeger was men KRAANK, tegenwoordig ZIEK. En wie zegt nog “iemes enne brief SJIKKE?” Waarom werd het bezittelijk voornaamwoord EUR (hoes) nu UCH (hoes)??

Is dat taalvervalsing of taalvervuiling?

Voor de Voerstreek betekent het verdwijnen van het dialect in elk geval het enige gemeenschappelijke dat we nog hadden tussen de Limburgs- en de Luiksgezinden. De jongeren die geen PLAT meer praten, spreken nu Nederlands ofwel... Frans.

Omdat echter “niet enkel de taal, maar de hele eigenheid van het eigen woongebied daar ter sprake kwam” (J.N. in Koeënwòd nr. 1) werd op 6 december 1988 besloten de naam van KAL GOOD PLAT te vervangen door HEEMKRING VOEREN en OMSTREKEN, met Jaak als eerste verkozen voorzitter.

Geleidelijk breidde de taalgroep zich uit met Fred & Pien de Warrimont, Hans & Fridy Maurer, Jean Geelen, Luu & José Lieben en Jos Buysen, allemaal uit de buurt. Plus Louise Reestman uit Meerssen, Léon Olieslagers uit Gronsveld en Margriet Frijs uit Epen.

De Heemkring Voeren en Omstreken 1989
(foto N. Meens).

Men ging gewoon verder met “wat ter tafel kwam.” Waarom in 1908 D’R TRAM precies in ’s Gravenvoeren werd aangelegd. Dat LINZENVLAAI niks met linzen, maar met de Oostenrijkse stad LINZ te maken heeft. Over een veldslag tussen ’s- Gravenvoeren en Warsage in 1283 en bij de Bloedbeek in 1403. Hoe groot een ROOI en een BOENDER waren en hoe ingewikkeld dat het was om BOTER te maken.

De tram in 's-Gravenvoeren 1908 (foto J. Kerff).

Van iedere bijeenkomst werden er notulen gemaakt. “En als we nu eens die notulen gingen bundelen...”, bedacht Jaak. Zo ontstond ons tijdschrift D’R KOEËNWÒÛF. “Zoals een hamster die de naam heeft veel te verzamelen, -eten uiteraard-, verzamelen wij voorwerpen, dokumenten, kennis over het eigen woongebied”, schreef Jaak in het eerste nummer dat verscheen in januari 1990.

D’R KOEËNWÒÛF

een uitgave van de heemkring Voeren en omstreken

Afgiftekantoor :
Sint-Martens-Voeren
Verantw. uitg.:
J. Wijssen Veerserveld 28a
3790 Voeren
Versucht 3 maandelijks
2de trimester 1991
nummer 5

Behalve onze maandelijkse vergadering vonden er ook nog andere activiteiten plaats. Zoals een lezing door Professor Roeck over Hekserij vroeger en nu en een excursie naar het Natuur Historisch Museum en het Rijksarchief te Maastricht.

In juli/augustus 1991 werd er in de Provinciale School SGV een grote tentoonstelling georganiseerd over de Rendierjagers, in samenwerking met het Gallo-Romeins Museum van Tongeren, met gevonden voorwerpen uit Mesch en Kanne van circa 12.000 jaar geleden en zaken uit Visé en Rekem van circa 9000 jaar oud.

Op bepaalde zondagen van diezelfde zomer waren de kerken van Sint-Martens-Voeren, Sint-Pieters-Voeren, de Plank, Teuven en Remersdaal “uitzonderlijk toegankelijk”, d.w.z. met Jaak als gids. We vonden het allemaal erg vanzelfsprekend.

HEEMKRING VOEREN EN OMSTREKEN

Hans Maurer

In dit artikel leest u hoe onze Heemkring ontstaan is en verder leefde tot aan de fusie met de Milieugroep.

De Heemkring Voeren en Omstreken ontstond uit de lessen Limburgs in de Provinciale School. Daar was ook het vergaderterrein van de nieuwe vereniging. Elke maand was er een werkbijeenkomst. Belangstellenden uit Voeren en uit dorpen in de omgeving kwamen samen om van gedachten te wisselen over ons "heem" vroeger en nu. Tenzij anders vermeld gingen alle activiteiten door tijdens deze "workshops" (dat was toen een modewoord!).

Jaak Nijssen was de eerste voorzitter, van december 1988 tot september 1994. Luu Lieben nam toen de voorzittershamer van hem over en Jaak werd erevoorzitter.

Tijdens de maandelijkse bijeenkomsten gaf Jaak een uiteenzetting over 50 jaar bevrijding van Voeren en over goede en nog betere Belgen tijdens WO II. Tevens werd onder zijn leiding op 12 september 1994 een tentoonstelling over WO II ingericht in het Veltmanshuis.

Toen het dorpskruisbeeld in Moelingen stuk gereden was, gaf Jaak, de "kruisen-onderzoeker", hierover een beschouwing. Pastoor Frans Meertens (Voerens schrijver) werd door Jaak Nijssen geëerd bij diens 60-jarig priesterschap. Jaak gaf aan dat Meertens een voorloper van onze vereniging was.

Ook nodigde Jaak de aanwezigen uit om de gidsencursus van Voeren te volgen. Deze gidsencursus was hecht verbonden met de Heemkring omdat veel leden les gaven aan de cursisten en veel andere leden de cursus volgden.

In 1995 ontving Jaak de prijs van de Gemeentelijke Culturele Raad Voeren. Hij was de achtste persoon die de prijs mocht ontvangen. De voorzitter van de Heemkring, Luu Lieben, hield een feestrede en ging hierbij in op de zaken die Jaak allemaal had georganiseerd, waaronder de tentoonstelling over de Rendierjagers en over 50 jaar bevrijding WO II. Luu sprak ook over de personen bij wie Jaak inspiratie opdeed onder wie Pastoor Veltmans uit Sint-Martens-Voeren, Pastoor Frans Meertens uit Smeermaas, Guido Gezelle e.a.. In de Laudatio somde Guido Sweron vele publicaties van Jaak op. Hij merkte op dat iemand die iets over Voeren wil schrijven niet langs Jaak en zijn archief heen kan.

Jaak gaf een uiteenzetting over Broek/Aldenbroek/Altenbroek en Stashaag. In "Moelege onder de Poort" gaf hij een beschrijving op zijn Moelings over dit oudste nog bestaande pand in Moelingen. Op een kruis in Aubel vond hij de heraldiek van de familie de Warrimont.

In april 1996 besprak Jaak het boek "Harde Vlaamse koppen: de boeren van Voeren" van professor Jean Baerten en ging hij in op de controversen op taalgebied van de bewoners van Voeren.

Op Pinkstermaandag 27 mei 1996 gaf Jaak een lezing in de Provinciale Secondaire School in Voeren over oude stenen kruisen.

Op 22 maart 1997 vond in deze school een Goudag van het Verbond voor Heemkunde Limburg plaats. Tijdens deze bijeenkomst gaf Jaak Nijssen een lezing met beeldprojectie over oude Maaslandse stenen kruisen (1500 – 1800). Daarop volgde een lezing door een lid van de Stichting Kruisen en Kapellen 's-Gravenvoeren over hun werking.

De Heemkring bracht op 19 oktober 1997 een

bezoek aan het archeologisch museumpje in Al Vile Cinse te Berneau met een toelichting over de vondsten door amateur archeoloog Polmans uit Berneau. Jaak maakte een verslag voor opname in d'r Koeënwòòf, met foto.

Tijdens de bijeenkomst van 10-11-1997 zegde Jaak Nijssen toe een index te maken van de tot toen toe verschenen Koeënwòòfen. Hij zei ook dat hij zijn studie over grafkruisen aan het verdiepen was inzake de samenstelling en vervaardiging daarvan. Jaak Nijssen nodigde de heer Cremers, archeoloog van de Provincie Limburg, uit om een wandeling langs het graaftracé van de gasleiding van distrigas te begeleiden. Dit gebeurde in april 1998. Ook in april was er een excursie onder leiding van gids en geoloog Werner Felder naar de Vuursteenmijnen in Rijckholt. Tevens bezochten we onder leiding van Jean-Pierre de Warrimont, amateur archeoloog, de voorhistorische locaties van Rullen, Vrouwenbos, Rode Bos en Snauwenberg. Er verscheen een uitgebreid "Gezaomers" door Jaak in de Koeënwòòf. Trouwens 80% van alle Gezaomers waren van Jaak in alle KW's.

Op 20 april 1998 ging de eerste algemene ledenvergadering van de Heemkring door in het Cultureel Centrum van Sint-Marten. De statuten en het huishoudelijk reglement van de vereniging werden goedgekeurd. Er werd gesproken over een mogelijke fusie van de Heemkring Voeren en Omstreken met de Milieugroep Voeren (Jaak stimuleerde deze fusie door zelf het terreinwerk te doen). Jaak werd penningmeester van de Heemkring, hij volgde hierin Fridy Maurer-Bellink op. Aansluitend aan de statutaire vergadering was er een lezing door de journalist Wim Kuipers over Limburgs Dialect.

Op Molendag, 28-6-1998, bezichtigden we het nieuw geplaatste waterrad van de molen van Rudi Janssen in 's-Gravenvoeren.

De Heemkring St. Truiden nodigde de Heemkring Voeren en het Gemeentebestuur van Voeren uit om deel te nemen aan de stille ommeegang in Remersdaal, waar elk jaar op 11 november herdacht wordt dat inwoners van St. Truiden in 1914, als gijzelaars op doorreis naar Duitsland, hartelijk ontvangen werden door de inwoners. Jaak ging om politieke redenen niet naar deze herdenking, enkele andere leden wel (de volgende jaren ging Jaak wel).

Op 24 april 1999 gaf mevrouw Mien Verdingh, aansluitend aan de statutaire jaarvergadering in de Voerpoort in Moelingen, een lezing over "wonderlijke volksremedies". Er was ook een eigen tentoonstelling met als thema "ziekten en genezing". Jaak stelde er oude medische instrumenten en oude huismiddeltjes tentoon, naast de inbreng van vele andere leden.

In 2000 gingen we op excursie naar de hopplantage van de Gulpener Bierbrouwerij in Reijmerstok. Hier gaven de vertegenwoordiger van de brouwerij en de boer een interessante uitleg over hop en bier. Daarna gingen we onder leiding van Jaak de oude stoomtramweg van Aken-Maastricht opzoeken. Heel wetenswaardig was zijn uitleg over het ontstaan van deze lijn en haar ondergang.

In de jaren 2001 en 2002 schonk Jaak veel aandacht aan de (succesvolle) fusie van de Heemkring Voeren met de Milieugroep Voeren. Hieruit ontstond op 16 januari 2003 de nieuwe vereniging Heem en Natuur Voeren.

Met dank aan Fred de Warrimont en Fridy Maurer-Bellink voor hun ondersteuning in deze.

PAPIER MAKEN VANAF HET EINDE VAN DE ZESTIENDE EEUW

Fred de Warrimont

Op 4 juli 1993 tijdens het Voerens programma voor de Zuid-Limburgse molendag kwamen leden van de Heemkring Voeren en Omstreken bijeen bij de voormalige papiermolen van Meuleberg, een gehucht van 's-Gravenvoeren, om er na 327 jaar weer papier te scheppen. In deze papiermolen woonden toen beeldhouwer Jef Eymael en zijn vrouw Maria Wanders.

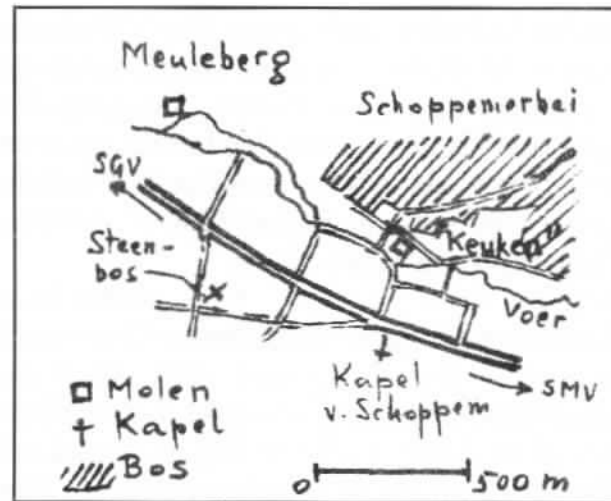
Twee van de deelnemers waren Pien van Roosmalen en ondergetekende. Zij hadden zich in de voorafgaande winter voorbereid op het scheppen van papier door een cursus te volgen bij twee papiermakers in Eupen. Voor een demonstratie was een professioneel schepraam nodig. Op 3 juli 1993 bleek echter dat het schepraam in Duitsland besteld, door een staking van de Belgische spoorwegen niet op tijd aanwezig zou zijn. Daarom werd die dag een ander schepraam van hout met kopergaas in elkaar gezet. Zodoende konden op 4 juli toch verschillende papieren vellen geschept worden die nog steeds door Fred de Warrimont bewaard worden.

Papiermolens in Voeren

Er hebben vier papiermolens in de gemeente Voeren bestaan:

1. De oudste, de onderste Schoppemermolen, was in Meuleberg, een gehucht van 's-Gravenvoeren, gelegen bij de Voer.

Minstens een kwart van de papierbehoefte in de streek kwam uit deze molen. Het zou de oudste papiermolen in de driehoek Luik-Maastricht-Aken zijn geweest. De papiermolen werd in productie genomen in 1573 of ervoor en was in werking tot omstreeks 1660. Toen werd het een graanmolen. Waarom werd de productie omstreeks 1660 beëindigd? Misschien omdat de kopermolen op de Voer, stroomopwaarts, het water te veel verontreinigde. De bedding van dit

De ligging van de papiermolens in de omgeving van Schoppem, te Meuleberg (Meuleberg) en Keuken. (naar een afbeelding uit: Nijssen 1979).

molenwater ligt sinds 1965 droog; het metalen bovenslagrad is sindsdien ook weg.

2. De bovenste Schoppemermolen.

Ligging van de bovenste Schoppemermolen.

1. "Coolhof met gerechtigheit van Papier Molen".

2. Een weide "tot Schoppem aan d'oude arcke" [dit heeft betrekking op de onderste molen].

3. "Den ouden waeterdijck alwaer het waeter eertijds op den molen quamp".

4. Demke, Limburgs voor dammetje.

5. Een "Coolhof omtrent de keuken tot Schoppem genoem aen de papier molen".

6. Een weide "boven de Papiere Molen tot Schoppem".

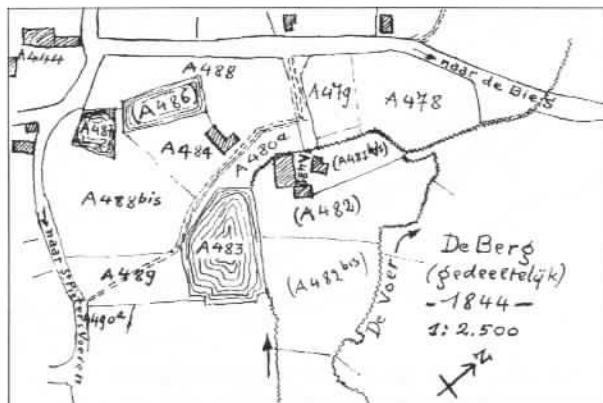
(naar een afbeelding uit: Nijssen, 1979).

In het kadaster van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk van 1780 wordt melding gemaakt van deze molen. Volgens dit kadaster lag de papiermolen in Schoppem in een terrein dat heette “een Coolhof met de gerechtigheit van Papier Molen”. Er was toen dus geen molen meer.

Over deze molen zijn meerdere bronvermeldingen beschikbaar.¹ Men moest eertijds bij de graaf van Dalhem toestemming vragen het water te gebruiken en af te dammen. Waar lag deze molen? Twee toponiemen worden vermeld: “de Teutenberg” en “de Keuken”. De Teutenberg werd mogelijk door teuten gebruikt. Dat zijn handelaren met kleine paarden (kinkers) die vracht vervoerden.

3. In Berg, een gehucht van St.-Martensvoeren, werd in 1770 een vervallen kopermolen omgebouwd tot papiermolen.

Een gedeelte van Berg in 1844, volgens de “Atlas des Communications”. De kadasternummers tussen haakjes zijn overgenomen van het plan Popp (omstreeks 1870) (naar een afbeelding uit: Nijssen, 1960).

In 1810 had ze twee kuipen om te scheppen. Rond 1820 produceerde ze pakpapier. In 1844 was de productie beëindigd. De molenaar werd in een document uit 1810 “Meunier à papier gris” genoemd. Het

molengebouw werd kort voor de eerste wereldoorlog afgebroken. Een gemetselde versterking van de molengracht is nog te zien en ook bestaat de molenvijver nog.

4. De koper- en papiermolen van Teuven. Deze was gelegen aan de Gulp. Ze was in 1658-1661 in gebruik als kopermolen en van circa 1662-1670 als papiermolen. De Teuvender papierproductie was de voortzetting van die van de bovenste Schoppemermolen. Philips Franssen was namelijk “molder op den papier-molen tot Teuven en in de bovenste molen in Schoppem”. De plaatselijke heer van Teuven, de Draeck, was de eigenaar. De molen lag op de kruising van de Gievelstraat en de Hoofstraat.

Het proces van de papiermolens

In dit artikel wordt aan het proces van de papiermolens verder aandacht besteed.

Het interieur van een papiermolen. Uit: *Het Menselyk Bedryf van Jan Luiken*, eind zeventiende eeuw.

Achtereenvolgens wordt beschreven wat er nodig was voor het functioneren van een papiermolen :

Water

Allereerst was vereist dat er voldoende water beschikbaar was voor het aandrijven van het molenrad. Daarvoor werd een aftakking gemaakt van een beek in de omgeving, het zogenaamde molenwater. De bedding van de onderste papiermolen is te Ketten en Meulenberg nog te zien. Het gedeelte tussen Schoppem en Ketten is gedempt. Bijvoorbeeld naast de tuin van Willy Broun en zijn vrouw, wiens huis de villa Frésart heet naar de vorige eigenaar, vlakbij de voormalige papiermolen, is dit tracé van het voormalige molenwater nog zichtbaar. Dit smalle stuk grond is in het bezit van de provincie Limburg. Gewoonlijk werd het water voor het eigenlijke gebruik in de molen gefilterd door een serie van grote houten reservoirs met ieder een opening bedekt met ijzeren staven vlak tegen elkaar geplaatst, die het grind, de grotere deeltjes vuil en plantenresten uit het water afscheidden.

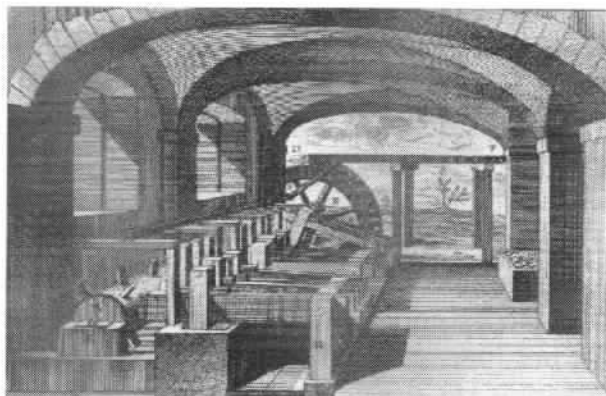
Grondstof

Tot de periode van de tweede helft van de negentiende eeuw werden linnen en katoenen stoffen als grondstof gebruikt, in grote hoeveelheden pas na het uitvinden van de boekdrukkunst in het midden van de vijftiende eeuw. Voordien was de vraag naar papier klein.

Er was niet zo'n grote variëteit aan soorten stoffen als nu, zodat het sorteren van lommen gemakkelijk was. De linnen en katoenen stoffen waren allen met de hand geweven; ze waren vrij van chemicaliën en bleekmiddelen en het waren ideale materialen voor de fabricage van papier. Linnen van de witste soort was gewenst, maar katoen werd niet afgewezen.

Stampers

De stampers om linnen en katoen kapot te maken, bestonden uit een hamer van hout en een kuip van steen .

Het traditioneel scheppen van papier in een papiermolen met waterraderen, stampers en pers. Jost Amman, de papiermaker, 1568; houtsnede, naar Meisner.

Tot het begin van de zeventiende eeuw waren er maar een drietal stampers. Vanaf dan echter werden ze gebouwd in een grotere constructie en hadden ze meer capaciteit. De eerste serie stampers waren uitgerust met ruwe ijzeren tanden, die de stoffen uiteenrafelden terwijl een stroom zuiver water in elke stenen bak de draden zuiverde. Het vuile water stroomde weg door gaten opzij van de vergaarbakken. Daarover was een geweven paardenharen ommanteling geplaatst om te voorkomen dat materiaal, dat al tot fijne vezels was geslagen, ontsnapte. Deze procedure verving de meer bewerkelijke methode van met de hand wassen, die eerst werd toegepast. Als de lommen gedeeltelijk schoon waren en enigszins gemangeld, werden ze verwijderd uit de eerste set en gelegd onder de volgende serie stampers waarmee minder hevig werd gestampt. Dan werd het wasproces voltooid met zuiver water. Het verse water werd aangevoerd door een houten aanloopgoot naar elke vergaarbak, ofwel door de

zwaartekracht van het water in een beek, of door een stroming geleverd door de beweging van de stampers.

De uiteindelijke behandeling van de kapotgeslagen draden werd in de derde set stampers gegeven die meestal volledig van hout waren. Nu werd geen water meer toegevoegd, want anders zouden te veel draden verloren gaan.

De Hollander

Op het einde van de zeventiende eeuw kreeg een Nederlander, wiens naam niet bekend is, het idee om voor het maken van papier lompen tot draden te herleiden met een cilinderstamper. Deze machine is bekend als "de Hollander".

Een Hollander, een van de laatste overgebleven apparaten van dit type in de werkplaats van G. Schut en Zonen.

Ze bestaat uit een langwerpige houten vat, aan beide zijden afgerond, met daarin een stevige houten rol gemaakt van een boomstronk en uitgerust met ongeveer dertig ijzeren messen. De linnen en katoenen

lompen draaiden rond in de kuip en werden verscheurd door het werken van de metalen messen van de rol draaiend over een metalen of stenen plaat op de bodem van de kuip direct onder de rol. Het materiaal werd in voortdurende beweging gebracht door de rotatie van de rol en de stuwkracht teweeggebracht door het vallen. De Hollander werd eerst in de Nederlanden gebruikt, maar was rond 1710 ook in Duitsland in gebruik. De productie van papierpulp steeg enorm door de uitvinding. De oude productiemethode werd echter nog lang toegepast. De eerste keer dat de uitvinding in een boek vermeld werd, was in een boekje van Johann Joachim Becher, een Duits schrijver over mechanica in 1682.

Schepraam en kuip

Dit waren de belangrijkste werktuigen van de papiermaker. Met het schepraam werden de papiervezels uit een houten kuip geschept. Als kuip kon een doormidden gezaagd houten wijnvat worden gebruikt. De eerste papiermolens werden in Europa gebouwd in Spanje in 1150, naar analogie van de Chinese. Eerst gebruikten de papiermakers nog Chinese schepraamen van bamboe die deze al 1000 jaar gebruikten. Het duurde niet lang voordat de Spanjaarden, in de plaats van bamboe en paardenhaar, hout en metalen strippen gebruikten, omdat deze meer beschikbaar waren. In plaats van het oosterse schepraam, met er tussenin de flexibele afdekking, gebruikten de Europese papiermakers het stijve schepraam en het deksel, om het nieuw gevormde papier te begrenzen. De westerse papieren laten een afdruk van de metalen strippen zien. Schepraamen van vroeger laten zo'n 20 tot 38 draden zien per 2,54 cm (per inch). De strippen werden gemaakt door het metaal, eerst ijzer later messing, in dunne platen te

Het waterrad van een papiermolen, de stampers en de aandrijving van de stampers uit de achttiende eeuw.

slaan en ze dan te snijden in strippen en ze met een hamer te ronden.

Binnen in het schepraam werd het deksel geplaatst. Het hout gebruikt voor het schepraam en het deksel was vroeger van eik. Nu van mahonie, esdoorn of eik.

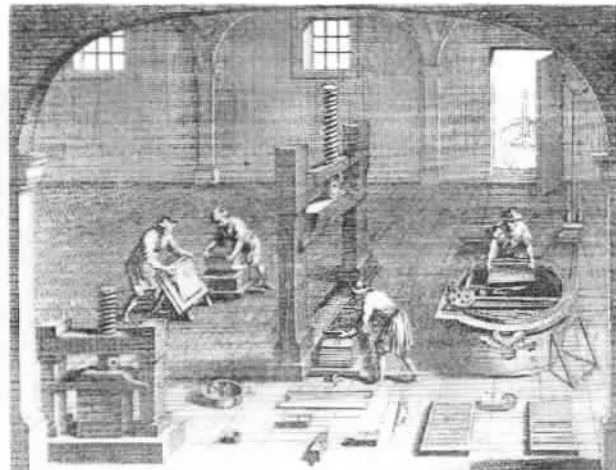
Vilt

Het is niet bekend wanneer vilt gebruikt ging worden als materiaal om natte vellen papier te persen. Dit is lang in gebruik geweest en wordt nog steeds gebruikt. Het is waarschijnlijk dat een dergelijke stof voor dit doel in gebruik was vanaf de dertiende eeuw. In 1604 was er in Engeland een maatschappij voor viltmaken koninklijk goedgekeurd. Deze handwerklieden

maakten vilt voor hoeden, maar het is niet bekend of ze ook probeerden vilt te maken voor papiermakers. Het materiaal voor het maken van vilt was wol van schapen, maar ook haar van het konijn, de aap, de geit en de kameel.

Persen

Er waren natte en droge persen, beide schroefpersen. Natte werden gebruikt om het water uit de papieren vellen zoveel mogelijk te verwijderen.

Het interieur van een papiermolen met twee papierpersen.

Ze waren gemaakt van hout; ook de degels en de schroef waarin de houten handels gestoken werden om druk uit te oefenen. Omdat deze persen een geweldige druk moesten doorstaan, waren ze plomp en massief. Het waren een van de duurste toestellen van de papiermolens.

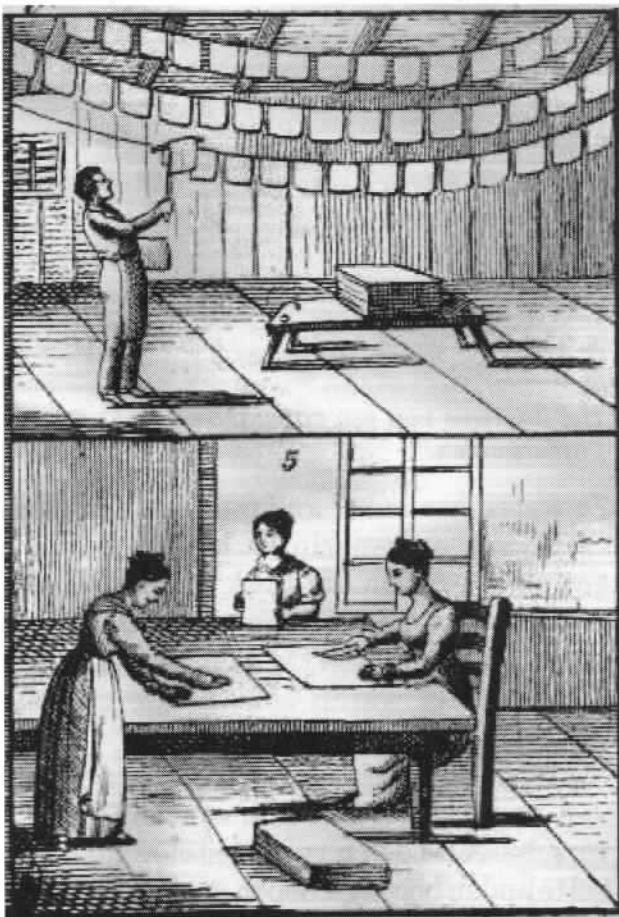
Nadat de paal was geplaatst onder de degel van de pers werden alle werkers van de verschillende delen van de molen door een bel te luiden bijeengeroepen om hun krachten te bundelen en de schroef van de pers al draaiend aan een lange houten handel in beweging te krijgen. Men werkte met zes mensen tegelijk hieraan. Meestal perste men

hetzelfde papier drie keer om zoveel mogelijk water uit te persen. Dan ging het papier in de droge pers nadat het papier op zolder had gedroogd. Dit werd gedaan om een gelijkmatiger vel te krijgen.

Drogen

Het papier werd na de laatste natte persing van de stapel genomen in stapeltjes van vier of vijf, want in deze vochtige staat plakten ze aaneen. Als de vellen apart waren gedroogd zouden ze gerimpeld zijn, maar in stapeltjes droogden ze vlak. Tenslotte ging het papier naar de droogkamers. Deze waren

Het drogen en verzendklaar maken van het papier.

op zolder, waar de lucht relatief vrij van vuil en roet was.

De muren waren voorzien van luiken die open of dicht gemaakt konden worden. Het papier werd aan koorden opgehangen, die gemaakt waren van koeien- en paardenhaar en gecoat met bijenwas. De koorden werden bevestigd aan horizontale houten frames.

Houtskoolverwarmer

De introductie in de zeventiende eeuw van de houtskoolverwarmer gebeurde om de productie van het papier te verhogen. Hiermee werd het water verwarmd van de kuip waaruit papier werd geschept, wat een snellere verdamping van het water uit het geschepte papier tot gevolg had. Door de snellere droging van de papiervezels waren de papiermakers in staat een groter aantal vellen per dag te produceren. In de praktijk plaatste men het vat tegen de buitenmuur, zodat de rook van de kachel niet door drong in het kuiphuis en het papier gedurende het schepproces niet kon bevuild.

Tot besluit

Door de aanwezigheid van twee grote beken, de Gulp en de Voer, konden er papiermolens in de Voerstreek bestaan. We zien dat, hoewel er materieel gezien zo weinig bewaard is gebleven van de vier papiermolens in de gemeente Voeren, er toch veel gegevens over deze molens beschikbaar zijn.

Dankwoord

Rob Brouwers dank ik voor het beschikbaar stellen van informatie voor dit artikel.

Noten

1. De volgende vermeldingen zijn gegeven:

- a "... op die guederen van Margrett in den Kuecken tot Schoppem", anno 1630, in: Copia Registri Rdi Dmi Huberti Cerfontain Sacellani.
- b "Philips Franssen tussen 1662 en 1670 molder (...) tot Teuven en in de bovenste molen in Schoppem." In: het heemkundetijdschrift Heem.
- c "... het papierfabryck". Helaas geen bronvermelding. Maar in de volksmond bestaat dit toponiem wel nog.
- d "Anno Domini 1726 in den junius hebbe ick doen setten een roodt cruys aen de papier mulen aen den Morian te Schoppem". In: Notitieboek D'Affnay 1720-1770, p. 29. Uit andere gegevens weten we dat de Morian bij de huidige vierkantshoeve Trom lag. Op dat kruispunt staat trouwens nog altijd een kruis.

Literatuur

Voor de samenstelling van deze bijdrage werd gebruik gemaakt van:

- Hunter, D., 1978. Papermaking. The History and Technique of an Ancient Craft. Dover Publications Inc., New York: p. 1-61.
- Nijssen, J., 1960. De Berg te St.-Martensvoeren. De Limburgse Leeuw, 5: p. 69-76.
- Nijssen, J., 1979. Het einde van de Schoppemer papierindustrie (16de tot 18de eeuw). Voersprokkels, 10-2: p.6-7.
- Raaff, H., 1980. Papier maken. Bert Bakker, Amsterdam: p. 1-96.
- Schlusmans, F., 1992. Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Voeren*, 14n2, Brussel - Turnhout.

kaartje

is het waar
dat een dode geschoren wordt ?
autoöngeval.
ik wil over mijn lijk
een doodsgrimas en 't oranjevaandel.
een doodsgrimas met een sikkebaard
dan heb ik al lang vóór
god
gestaan

Joh. Gist
4 - 8 - 61

Metode.

ik dicht een koperen sierstuk, geel-koperen schotel.	. ./ . / . / / . / .
mijn kopersmid is een vrije vogel.	. ./ . / . / .
ik dicht geel koper, drijf goed metaal, taal,	. ./ . . ./ . /
mijn [?] koperen sierstuk van mensenkindstof	. ./ . . ./ .
Sla er nadien moderne figuurtjes in.	

15 maart 1961
Johan Gist

HEEM EN NATUUR VOEREN

Maurice Heusèrr

Bij de oprichting van Heem en Natuur Voeren, waarin de Milieugroep Voeren en de Heemkring Voeren en Omstreken haar activiteiten onderbrachten, was Jaak als terugtrekend voorzitter van de Heemkring nauw betrokken. Hij nam vanaf de tweede helft van 2002 intensief deel aan de voorbereidende gesprekken en e-postwisselingen, was bij de gezamenlijke vergaderingen en stelde zich direct beschikbaar voor een bestuurlijke taak.

Bij de oprichtingsvergadering op 16 januari 2003 werd Jaak verkozen tot nieuw bestuurslid. De verdeling van de bestuurstaken gebeurde daarna op de bestuursvergadering van 14 februari: Jaak werd penningmeester. Daarvoor kandideerde hij al bij de voorbereiding bij gebrek aan andere kandidaten, uit armoede eigenlijk omdat hij liefst een jonger iemand deze taak zag doen.

Toen Jaak in de winter 2004 ernstig ziek werd, nam Ellen De Beule zijn taak als penningmeester over. Na zijn herstel kwam Jaak terug als algemeen bestuurslid. Zo kon hij zich weer volop concentreren op andere activiteiten.

Jaak stapte namelijk bij de oprichting van Heem en Natuur Voeren in de nieuwe redactie en werkte mee aan de nieuwe uitgaves van d'r Koeënwoòf, van 2003 tot zijn laatste, uitgegeven in 2010. Als redactielid en auteur.

Als onderzoeker naar toponiemen was Jaak ook lid van de tijdelijke Straatnamenwerkgroep, die in 2003 opereerde. Deze werkgroep deed een registratie van verouderde en bestaande straatnamen en droeg voorstellen voor de naamgeving aan. De aanbevelingen van de werkgroep werden door de gemeente gebruikt bij de vernieuwde naamgeving van 2009. *NB: de resultaten van deze werkgroep en de uiteindelijke keuzes die het gemeentebestuur maakte, wijken natuurlijk enigszins van elkaar af. D'r Koeënwoòf 2012 zal de resultaten van de werkgroep alsnog publiceren wegens de heemkundige waarde van het gezamenlijk onderzoek en de individuele visies van de betrokken deskundigen.*

Presentatie van KW 2006
Rob Brouwers 65 jaar (foto M. Dodemont).

Ook aan de jaarlijkse Open Monumentendag bleef Jaak meewerken, onder meer in de keuze voor geschikte locaties en zijn geschreven bijdrages. Op 12 september

2004, toen Voeren precies 60 jaar bevrijd was, viel Open Monumentendag samen met de herdenkingsactiviteiten van de tijdelijke werkgroep Herdenking Oorlogen. Natuurlijk was Jaak ook lid van deze werkgroep. Bijdragen van de werkgroep verschenen in d'r Koeënwòðf 2005.

In de loop van de jaren verzorgde hij nog twee excursies voor Heem en Natuur Voeren rond zijn stokpaardje: 'Natuursteen in Monumenten' (28/9/2003) en 'Stenen grafkruisen aan de kerk van Aubel' (9/6/2007).

Op 11 september 2007 hield Jaak ook nog een lezing over (de band tussen) 'Imstenrade, Ulvend en Ottegraeven - en hun heren' bij onze zusterheemkundevereniging De Bongard uit Simpelveld-Bocholtz. Maar hij zag geen tijd meer om het gepresenteerde in een artikel te vatten: hij voelde het einde naderen. Telkens als ik aan zijn huis voorbijfietste, zag ik hem aan zijn PC zitten, continu werkend aan de afronding van zijn grafkruisenonderzoek. Deze wordt postuum gepubliceerd met zijn zoon Jan Nyssen (zie blz 119 in deze Koeënwòðf).

De presentatie van KW 2009 bij het kasteel Obsinnich (foto N. Meens).

DE TAAL VAN JAAK

Jos Buysen

Zo'n dertien jaar geleden zei ik tegen Jaak dat ik begonnen was met een woordenboek van de Voerense dialecten. "Wèèt oeës te a begins!" waarschuwde hij een paar keer, met een brede grijns. En hij kon het weten, want hij was er zelf al eens aan begonnen. Zo beschikte hij over een lijst van zo'n 850 Voerense woorden. Jaak was ook al jaren met de computer aan het werk, dus stond die verzameling al netjes in spreadsheet. Na het verwijderen van de doublures kon zijn lijst vrijwel naadloos ingepast worden. De jaren erna leverde hij ijverig zijn bijdragen en kritieken. Ik had de indruk dat hij er plezier aan beleefde, maar zeker ook veel belang aan hechtte. Zo heeft de Voerense Dieksjonnaer voorgoed een onuitwisbaar Jaakgehalte.

Zijn lijst kwam voort uit jarenlange bestudering van zijn taal en de etymologie. Ook toponiemen kregen al vroeg zijn interesse. Reeds in 1959 publiceerde hij in het tijdschrift Heem zijn studies van de plaatsnamen in Sint-Martens-Voeren. Door lessen in de Gidsencursus sinds de jaren '70 over het taalgebruik, en gesprekken met 3 x 20'ers die op band werden opgenomen werd een begin gemaakt met het vergaren van dialectwoorden en hun toepassingen. Ook bij het organiseren van de cursus Kal good plat werden er talloze aantekeningen gemaakt. Om de lessen voor te bereiden, maar ook tijdens de lessen zelf.

Er zijn veel grammaticale notities en vergelijkingstabellen hetgeen weergeeft waaraan men in de cursus veel aandacht schonk. Nochtans zag Jaak wel dat de cursisten daar een bepaalde afkeer van hadden. Een beetje over de oude tijd spreken scheen aangenamer. Maar zijn verlangen was het om echt dieper te gaan (tk06-20).

Het resulteerde uiteindelijk in een verzameling aantekeningen en documenten, opgeborgen in 18 dikke klappers (tk). Ongeveer vijf jaar geleden zei Jaak hierover: "Die köns te va mich ha." Hij had dus iemand gevonden waar hij een deel van zijn omvangrijke archief onder kon brengen. Niet alleen om op te passen, maar ook om door te worstelen. Letterlijk, want veel is geschreven met doktershandschrift en dikwijls fonetisch. Ondertussen is uit deze klappers al veel materiaal verwerkt in de Voerense Dieksjonnaer. Hieruit een aantal voorbeelden om een indruk te geven van de manier waarop Jaak met de bestudering van zijn lokale taal bezig was. De benaming dialect, tongval of plat vond hij overigens nogal denigrerend (tk06-19).

Jaak gebruikte de Veldekespelling, met zo weinig mogelijk veranderingen, "omdat de zaak leesbaar moet blijven" (tk04-17). De Veldekespelling is gebaseerd op het Nederlands en gebruikt geen tekens die niet in het Nederlands bestaan, waardoor het voor een aantal Voerense klanken tekort schiet. Jaak beschuldigt hier de Veldekespelling van purisme (tk04-16).

Jaak had zijn eigen spelling met het doel stoottoon van sleптоon te onderscheiden. Een stoottoon gaf hij weer door de volgende medeklinker te verdubbelen. Dat is niet volgens de Veldekespelling, maar volgens hem wel volgens het Nederlands: stoken - stokken. In wetenschappelijke teksten is het te verwerken, maar in leesteksten is het minder fraai, bijvoorbeeld "e woonnt oonnde" (hij woont beneden) (tk04-29).

Daarnaast volgde hij professor Armand Boileau in het Limburgs in driej trepkes.

In onze omgangstaal hebben de e, de o en de eu meer dan twee trappen van openheid:

- äö-èù-eu - Tùssje “däör” en “zeut” sjtèèt “Tèùve”

- ao-òò-oo - Tùssje “plaog” en “ploog”, “gròòf”

- ae-èè-ee - Tùssje “waeg” en “vleeg”, “gèèt”

Op de Limburgse Wikipedia heeft hij een volledige klinkeranalyse met voorbeelden gepubliceerd: http://li.wikipedia.org/wiki/Limburgs_in_driej_trepkes

Ondanks dat hij hier aangeeft dat het een klinkeranalyse betreft en geen spellingssysteem, paste hij deze spelling in zijn eigen teksten toch toe.

Jaak worstelde meer dan eens met het verschijnsel van de twee vormen voor de bepalende lidwoorden die we hier hanteren, zie bijvoorbeeld nummer 26 van d'r Koeënwòòf (zijn nadrukkelijke vermelding van de titel in het Oost-Voerens sinds nummer 22, 2001/1). Wanneer zeg je 't, de en d'r, en wanneer gebruik je ge, g'n en g'ne? De tweede vorm komt uitsluitend na een voorzetsel. Dus “ater g'n hoes.” Maar niet altijd: “ater de hoonder a.” Jaak tekende een kaartje van de omgeving met naar ik aanneem in hoeverre deze tweede lidwoordvorm gebruikt wordt:

Gronsveld 0%

Margraten 25%

SMV twijfel

Montzen 95%.

En hij probeerde uit. “ik: (Jaak, red.) Kom va gene / d'r ? trakteur aaf. E zoot op-p-ene trakteur (ja). Ater gene / d'r trakteur. Zit-dich op d'r / ene? trakteur. E veert mit d'r trakteur”.

Zelf trok hij een conclusie: “Kenmerk van een overgangsgebied is twijfel! - Maar toch: ermee leven” (tk02-27-35).

Over de nivellering van onze streektaal bracht Jaak een indrukwekkend artikel in d'r Koeënwòòf nr 8, 1993/2. Na een uitvoerige opsomming van originele woorden die ondertussen vervangen worden door neerlandismen (piëpel > vlinder), zegswijzen die in onbruik geraken ('t wäedt kaod-a > 't begint kaod te waeëde), en typische grammaticale vormen die verloren gaan zoals de tweede conjunctief (kieëm e mer > kaom e mer) en de gerundivum (lòpenterre) volgt een reeks beschouwingen hierover. Hij vraagt zich af of het nog de moeite waard is om zich over die genivelleerde taal druk te maken! Maar van de andere kant vindt hij dat we ons in Voeren wel in een uitzonderlijke positie bevinden: “Gedurende jaren heb ik in Keulen op de tram nauwelijks Keuls horen spreken en in Weset hoort men nog nauwelijks Waals.”

Aan de toondoubletten beleefde hij al eens plezier. Of zelfs een triplet: D'r graaf liet in d'r graaf of in 't graaf (tk03-53). “'n Wiets die de ouwer luuj nog kinne: 't Metsje how 'ne vriejjer. Nao ènnige-n tied vraot 't metsje an de mam: wie wiet kan 'ch 'm laote kaome? De mam zaet: pies aove-n a gen haos, pies a g'n hosbingel. Wie d'r miensj d'r zoondig daonao wir kaam how 't metsje d'r hosbingel i g'n haos!” (tk03-51).

Ook esperanto had Jaaks interesse: “Onze talen zijn nu eenmaal niet in het laboratorium ontstaan, zoals bijvoorbeeld esperanto. Daar heeft men een eenvoudige logica doorgedreven. ‘één klank, één teken’, onafhankelijk van de plaats in het woord.” (tk02-72, 10-10-1985).

Een tijdje geleden bracht Elza een papier met onderstaande tekst in Jaaks geschrift. Een aardig voorbeeld van een vingeroefening Oost-Voerens schrijven.

de masjienger vör a g'ne waeg ^{26.1.88} te wirke
TK02-A2

Hüjdegisdags waeëde waeg gemakt mit Masjienger seë n'k gaar genge naam vör hant, Zòwwe de liij die d'r mit wirke dao wel name vör ha? Vör geët d'r tar d'r-i en ater kèumt d' waeg gaans vaedig d'r-oet.

Eë Masjieng va vreuger how waal 'ne naam, de daampwaals. Al 't andert waoëd mit de sjùp gedoeë: d'r tar sjprèjje, d'r kiezzel d'uvver brüjje. D'r tar waoëd op e vuur gewermd.

Noe waeëdt de aeëd mit büldozere en "mechanische" sjùppe oetgehold en mit zjoëer kamjónge voetbraat. Vreuger góng dat mit de sjùp en klèng kamjónge. (uit tk02-A2).

masjienger oeë v'r gaar genge naam vör hant. Zòwwe de liij die d'r mit wirke dao wel name vör ha? Vör geët d'r tar d'r-i en ater kèumt d' waeg gaans vaedig d'r-oet.

Eë masjieng va vreuger how waal 'ne naam, de daampwaals. Al 't andert waoëd mit de sjùp gedoeë: d'r tar sjprèjje, d'r kiezzel d'uvver brüjje. D'r tar waoëd op e vuur gewermd.

Noe waeëdt de aeëd mit büldozere en "mechanische" sjùppe oetgehold en mit zjoëer kamjónge voetbraat. Vreuger góng dat mit de sjùp en klèng kamjónge. (uit tk02-A2).

En als de omschrijving tekort schoot, vulde 'n eenvoudige schets beeldend aan: Bij de uitdrukking "De aterhame hangen oet" (Er hangen vrouwen(onder)broeken aan de wasdraad) maakte de tekening van een aterhaam wel duidelijk wat er aan de wasdraad hing.

De letterlijke transcriptie:

de masjienger vör a g'ne waeg te wirke
26.1.88

Hüjdegisdags waeëde waeg gemakt mit

aterhaam

KERKHOF

*Functie
van het kleine stenen grafkruisje.*

*fris groen kerkhof
met kleine kruisjes.*

*hier te liggen:
hier is de strijd gestaakt
en past een
gebed.*

*J.G.
17-7-61*

Samenvatting

In de relatief homogene vlakte tussen de Noordzee en het Rijns-Ardeens massief voerde Jaak Nijssen tussen 1946 en 2009 onderzoek uit naar 17de- en 18de-eeuwse grafkruisen. Bevindingen opgedaan bij gedetailleerde inventarissen van kerkhoven werden aangevuld met beschrijvingen uit bestaande studies. Het grootste deel van de grafkruisproductie was voor plaatselijk cliënteel. Hier illustreren we de grote dichtheid van kruisvormige (katholieke) grafstenen in de Boulonnais en in het grootste deel van het Rijns-Ardeens massief met gevalstudies in het productiegebied tussen Berwinne en Vesder. Vanuit het massief werden de stenen stroomaf gevoerd langs Maas en Rijn over een honderdtal kilometer. Dan volgt er een grote leegte met slechts enkele Joodse begraafplaatsen met grafstenen. Geheel in het noorden, op de Waddeneilanden en het naburige vasteland is er dan opeens weer een grote dichtheid aan grafstenen die vanuit het huidige België en het Weserbergland werden aangevoerd. De grafstenen op de Waddeneilanden zijn verbonden aan de lucratieve walvisvaart die daar plaatsvond en getuigen van de intense handel die bestond tussen het productiegebied en de verbruikers, ondanks politieke, godsdienstige en taalverschillen tussen de bevoorraders en de verbruikers.

Trefwoorden: grafsteen, kerkhof, Waddeneilanden, bouwsteen, Paleozoïsche kalksteen.

Inleiding

Als kinderen Nyssen hebben we een onuitwisbare herinnering aan onze vader die we bijna assimileerden met zoektochten per auto naar kerkhoven en grafkruisen. Hierbij keek Jaak zowel naar de cultuurhistorische als de ruimtelijke en temporele spreiding van deze kleine monumenten. Deze laatste term

is een alternatief voor de term grafkruisen, want er zijn ook opstaande grafstenen zonder kruis zoals op de Waddeneilanden. In dit artikel houden we het toch maar bij de term “grafkruisen”, want deze is onlosmakelijk verbonden met Jaak.

Als geograaf sprak die ruimtelijke spreiding van 8993 zeventiende- en achttiende-eeuwse grafkruisen in toch 3299 nederzettingen op het noordwestelijke deel van het Europese continent mij later wel aan, en dat vormde dan de motivatie voor het systematiseren van Jaaks bevindingen in een wetenschappelijk artikel in een vaktijdschrift (Nijssen en Nyssen, 2010).

Deze persoonlijke herinneringen aan grafkruisenzoektochten, hun ruimtelijke spreiding, en natuurlijk ook een hele resem plaatselijke aanknopingspunten vormen de leidraad van dit artikel dat hopelijk een antwoord geeft op een vraag die velen zich zullen stellen: “Wat zocht Jaak toch in die grafkruisen”?

Het kerngebied

In het jaar 1600 van onze tijdsrekening was er reeds een belangrijke proto-industriële activiteit in heel het Ardeens massief en haar uitlopers. Onder proto-industriële activiteit verstaan we kleinschalige nijverheid zoals steengroeven, artisanale hoogovens en metaalnijverheid, alsook mijnnijverheid. De eerste terrils werden bijvoorbeeld al aangelegd vanaf de 12de eeuw (Nyssen en Vermeersch, 2010). In de 16de eeuw zijn er al meldingen van mijnongevallen in het Luikse met 80 en 90 doden (Archives Cordier, Musée de la Vie Wallonne, Luik). Ook steengroeven en grafkruisenproductie zijn proto-industriële activiteiten.

Voor de chronologische afbakening mag 1600 beschouwd worden als het begin van de periode dat grafkruisen wijdverspreid voorkomen in Noordwest-Europa, waar

enkel oudere grafkruisen voorkomen in de omgeving van Henegouwen, Namen, Luik, Maastricht en Keulen alsook in de Thiérache (streek van Chimay en Couvin) (Fischer, 1956; Nijssen, 1971; Timmers, 1980; Nijssen, 1992).

Geologisch gezien wordt het studiegebied, de Noordwest-Europese vlakte met haar tertiaire en meestal quartaire ongeconsolideerde afzettingen, afgezoomd door een reeks lage gebergtes, die de steen leverden waaruit grafkruisen gehouwen werden. Het gaat voornamelijk om de West-Oost lopende paleozoïsche bergketens van het Rijn-Ardennen-massief; die in het oosten worden afgezoomd door het Weserbergland (de Béthune, 1958; Walter, 1992). Het hart van het massief bestaat uit metamorfe gesteenten, die niet erg bruikbaar zijn als bouwsteen (de Jonghe et al., 1996). De noordelijke en westelijke boorden van het massief bestaan uit harde gesteenten van het midden-Devoon en laat-Carboon: afwisselend kalksteen en zandsteen, die Oost-West gerichte stroken vormen. Deze stroken waren de belangrijkste pre-industriële bron van gesteente voor de vlakte. Van West naar Oost zijn er:

- de "Boutonnaire du Boulonnais", een geïsoleerd opduiken van harde gesteenten uit Devoon en Carboon;
- in Henegouwen dagzomen lagen kalksteen uit het Devoon – Carboon in de dalen die in het recentere overliggende materiaal zijn ingesneden (steengroeven van het Doornikse en van Ecaussines);
- ten noorden van de 'Faille du Midi' of Eifelbreuk (grosso modo de dalen van Samber, Maas en Vesder) dagzoomt er nog een smalle strook kalksteen (bv. Vinalmont);
- van Noordwest-Frankrijk tot ten zuiden van Aken zijn er afwisselende stroken zandsteen en kalksteen uit Devoon en Carboon in Avesnois en Condroz;

- de Baai van Keulen (aldus genaamd naar het verloop van de kust tijdens het Paleozoïcum) wordt aan haar zuidkant begrensd door Tertiaire en Quartaire gesteenten van de Vulkaaneifel en het Siebengebirge. Hier was er ontginning van andesiet, trachiet en basalt;

- de zandsteen uit het Trias in het Weserbergland was eveneens zeer belangrijk, ook voor de productie van grafkruisen.

Als je op zulke plaatsen naar grafkruisen gaat zoeken, dan leidt dat tot een aantal ongewone vakantiebestemmingen zoals het Weserbergland, de streek van Rocroi, Maubeuge of, dichterbij maar allicht even onbekend: het dal van de Mehaigne. Andere vakantiebestemmingen van onze familie waren dan weer verschillende Waddeneilanden tot in Denemarken toe, of -voor Belgen dan toch- godvergeten plaatsen als Zaltbommel. Die noordelijke bestemmingen hadden dan weer te maken met de afzetgebieden van de grafkruisjes.

Voorbeelden van plaatselijke ateliers: Vesder en Berwinne

Weinig is bekend over de productie en distributie van grafkruisen, in tegenstelling tot wat bijvoorbeeld geweten is over de aanmaak van stenen voor drempels en stijlen (Meer, 1950; Nys, 1993). Het is niet duidelijk of grafkruisen werden gemaakt door een specifieke groep steenhouwers. Alvast mogen we aannemen dat een belangrijk deel van de verwerking van de stenen in de groeve zelf gebeurde, uiteraard om zo veel mogelijk te besparen op het gewicht dat diende getransporteerd te worden. Tijdens een reis in Ethiopië in 1999 observeerde Jaak ook hoe in een land met lage productietechnologie, in de huidige tijd grafstenen nog steeds in de nabijheid van de groeve worden geproduceerd en

onmiddellijk langs de weg verkocht (fig. 1). Gezamenlijke observaties van landbouwactiviteiten tijdens die reis in Ethiopië met Jaak en Elza lieten overigens

Fig.1: Grafkruisenproducent in een steengroeve in de buurt van Ambo (Ethiopië). Boven: detail van de steengroeve. Onder: de gehouwen grafkruisen worden onmiddellijk langs de baan verkocht (foto's Jaak Nijssen, 1999).

ook toe het inzicht te vergroten in de ontstaansprocessen van graften, zoals verhaald in een artikel in het Natuurhistorisch Maandblad (Nyssen, 2009).

Fig.2: Gotisch grafkruis in zandsteen uit het Carboon op het kerkhof van Julémont (foto Jan Nyssen, 2009).

Het Land van Herve, en meer bepaald het zuidelijke deel met dagzomende harde gesteenten, was in de 17de eeuw ook zo'n productiegebied. Zo inventariseerde Jaak in een gebied van ongeveer 200 km² tussen Luik, Maastricht en Aken, 51 gotische kruisen, die allemaal een zeer gelijkaardige vorm hebben (figuur 2). Ze zijn in vlamme gotische stijl (Nijssen, 1998); indien er een corpus is, is het wel het voornaamste motief, en als opschrift komt enkel (en niet altijd) een kort gotisch opschrift voor. Alle kruisjes zijn zonder datum, maar men neemt aan dat ze werden opgericht tussen 1601 en 1610 (KIK-IRPA,

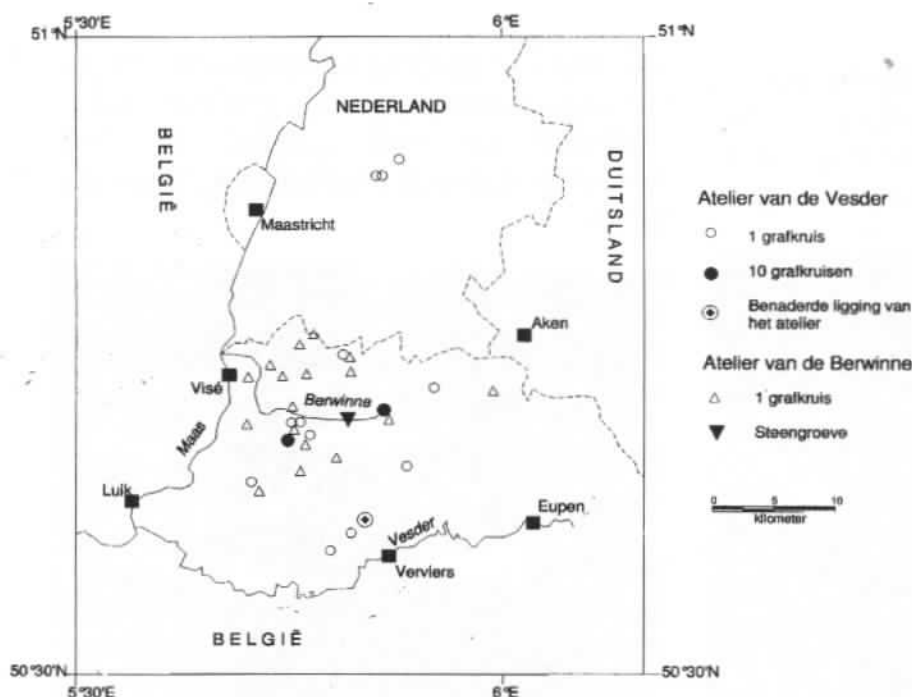

Fig. 3: Verspreiding van grafkruisen die geproduceerd werden in de 17de-eeuwse ateliers van de Berwinne (zandsteen uit het Carboon) en Vesder (kalksteen uit het Palaeozoïcum) (Nijssen en Nyssen, 2010).

2009). Het typische is dat ze allemaal in zandsteen uit het Carboon zijn gehouwen, waarvan de enige bekende groeven voorkomen langs de Berwinne nabij de abdij van Val-Dieu (Aubel), wel in het centrum van deze groep grafmonumenten (Dreesen, 2003). Deels in dit gebied, maar ook iets meer naar het oosten, lokaliseerde Jaak 31 grafkruisen in Paleozoïsche kalksteen die gehouwen werden in een ander atelier dat voornamelijk actief was tussen 1630 en 1640. Op deze monumentjes is meestal een crucifix aanwezig met een typische corpus met een hoofd dat sterk helt naar de rechter schouder, lange doornen op de kroon, en lange meestal licht geplooiden armen.

Er zijn ook andere, kleinere, symbolen op de kruisen en soms werden heraldische elementen gebruikt.

Alle kruisen werden waarschijnlijk gemaakt door eenzelfde werkplaats, die Jaak Nijssen het "Atelier van de Vesder" noemde en die waarschijnlijk bij één van de vele –nu verlaten– steengroeven rond Soiron lag (figuur 3).

Er blijkt dus in de 17de eeuw een belangrijke productie van grafkruisen te zijn geweest in het Land van Herve, die waarschijnlijk leidde tot competitie tussen de producenten. Dat zulke competitie kon leiden tot moord, durven we hier niet stellen. Opvallend is wel dat

nu net een grafkruis bewijst dat één van de meester-steenhouwers van het Atelier van de Vesder vermoord werd. Eén van de kruisen die in het atelier geproduceerd werd, staat bij het kapelletje van Stockis (een gehucht tussen Xhendelesse en Grand-Rechain) (Bury, 1968) en herdenkt de moord op een steenhouwer die waarschijnlijk in het

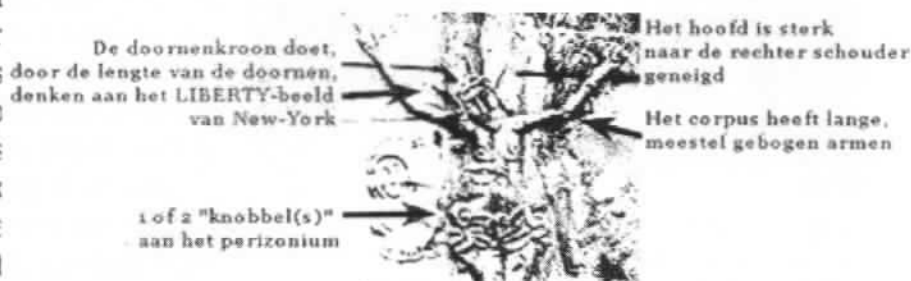

Fig. 4: Enkele typisch kenmerken van de Christus-figuur op de grafkruisen van het Atelier van de Vesder (naar Nijssen, 1971).

atelier werkte. Het opschrift, in een mengeling van Franse en Waalse taal luidt:

PRIEZ DIEV
POVR L'ÂME D'HONNEST
IEVNE HOME FRANÇOY FILS
DE SYER D' GRA TAILLEVR
D 'PIRRE QVI ES MORT D'
OCCISION LE
9 FEB 1648

bidt god
voor de ziel van de eerlijke
jonge man François zoon
van heer van Gra
steenhouwer die stierf door moord op
9 feb 1648

Gra staat voor Grand-Rechain. Tot op heden heet Petit-Rechain daar in de volksmond "Rechain" en Grand-Rechain "Gran". Al bij al zijn dit toch wel veel aanwijzingen dat het betreffende atelier in of bij één van de groeven van Paleozoïsche kalksteen op de noordflank van de Vesdervallei lag. In het extensieve inventaris van Jaak Nijssen komt er nog één enkel kruis voor dat geproduceerd of afgewerkt werd in het Atelier van de Vesder na de moord op steenhouwer François (een grafkruis uit het jaar 1655).

Toelevering naar de Noordzeekust

De grootste dichtheid van grafkruisen komt voor in de eerder vermelde lage gebergten en in eeuwenoude invloedsgebieden van het riviertransport langs Maas, Rijn en Weser, stroomaf van de gebergten. Langs de Maas zijn grafkruisen afkomstig uit de Ardennen (in de ruime zin) getransporteerd tot ver in Nederland ('s-Hertogenbosch, Zaltbommel, Zutphen) (figuur 5).

We kunnen hier opmerken dat de vermelde rivieren de bergketens ongeveer van Noord

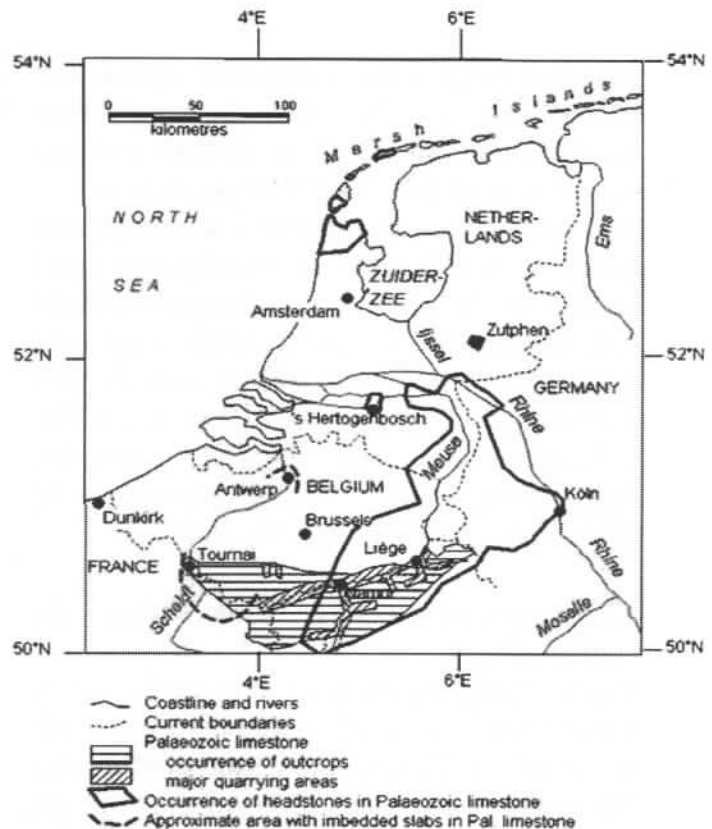

Fig. 5: De Palaeozoïsche kalksteen dagzoomt in het gearceerde gebied in het zuiden van het studiegebied; in het vet de gebieden waar 17de-18de eeuwse grafkruisen uit hetzelfde gesteente voorkomen. Men kan zien hoe de Maas zich doorheen het kalksteengebied windt, hetgeen door de eeuwen heen aanleiding was voor de aanleg van steengroeven langsheen haar loop en die van haar bijrivieren. Het gebied waar hetzelfde gesteente in die periode werd gebruikt voor de aanmaak van rechtstaande platen is schematisch met een onderbroken lijn aangegeven (naar Nijssen en Nyssen, 2010).

naar Zuid doorkruisen. Dat is ook het geval voor de Maas "van Dinant", maar in Namen verandert ze van richting en volgt, samen met Samber en Vesder, een breuklijn die min of meer West-Oost loopt.

Hun gemeenschappelijke vallei is parallel aan de kammen van de Ardennen, en over een

uitzonderlijk lange afstand maakt de insnijding van de rivier de harde rots beschikbaar, en dient ze meteen ook als ideaal transportmiddel voor de stenen.

Ten westen en noorden van het gebergte en haar uitlopers langs de rivieren ligt een groot gebied zonder grafkruisen, dat zich uitstrekt van Henegouwen, over de beide Vlaanders door Midden-Nederland tot Noordwest-Duitsland. Er is wel de opmerkelijke uitzondering van enkele Joodse begraafplaatsen, onder andere in Middelburg waar grafplaten staan.

Een onverwachte link naar de walvisvaart

Oude grafmonumenten zijn zeldzaam in Noord-Nederland, dit in tegenstelling tot in het Zuiden (Limburg en het oosten van Noord-Brabant). Als uitzondering op dit vacuüm is er de rijke verzameling grafpalen in het uiterste noordwesten. Alleen al op het kerkhof van Huisduinen (Noord-Holland) zijn er meer dan honderd grafpalen uit de 17de-18de eeuw. Gelijkaardige monumenten zijn bewaard gebleven op andere kerkhoven in de buurt, met inbegrip van de westelijke Waddeneilanden (figuur 6), hoewel in veel kleinere aantallen.

De opschriften suggereren duidelijk dat het om grafstenen gaat van personen verbonden aan de Amsterdamse zeevaart, en meer bepaald de walvisvaart.

De aanwezigheid van grafmonumenten in twee verschillende groepen aan de Noordzeekust (Noord-Holland en de Nederlandse Waddeneilanden enerzijds, en de Noordfriese eilanden tot Hamburg anderzijds) is verbonden aan scheepvaart en dan vooral walvisvaart. In de periode voor de industriële revolutie van de 19de eeuw importeerde Holland het grootste deel van

Fig. 6: Grafpalen op het Strijperkerkhof op Terschelling (Nederlandse Waddeneilanden) in 1971. Het kerkhof en de grafpalen werden in de daaropvolgende jaren gerestaureerd (foto Jaak Nijssen).

haar stenen uit het huidige België. Dit was niet enkel het geval voor de bouw, maar ook voor (goed gedateerde) grafstenen. Anderzijds had Holland een belangrijke koloniale activiteit. Schepen vervoerden vaak gehouwen stenen als ballast bij het uitvaren (Buckland en Sadler, 1990; Green, 2000). Zo vond men in het wrak van de Batavia 27 ton bouwstenen die in 1629 als ballast van Amsterdam naar Java vervoerd werden (Gould, 2000). Zeevaarders langs de Noordzeekust transporteerden hun eigen grafstenen naar hun woonplaats en lieten die bewerken tijdens hun leven (Nerong, 1909). Uiteraard waren deze gehouwen stenen reeds geïmporteerde steen, meestal kalksteen uit de noordelijke rand van de Ardennen, die dan zowel als bouwsteen als voor kleine monumenten gebruikt werd. Zo is er in Nagasaki in Japan een grafkruis uit 1787 dat uit Nederland werd geïmporteerd (Mioch, 1997). Ook de Arctische zeevaarders, de walvisvaarders en dan vooral hun “commandeurs”, vervoerden bouwmaterialen voor hun huizen en ook grafstenen vanuit de thuishavens

Amsterdam en Bremen naar de eilanden waarvan ze meestal afkomstig waren. Het feit dat de walvisvaarders van de Waddeneilanden een gemeenschappelijke attitude hadden tegenover grafstenen laat het toe de grafkunst van deze eilanden in een gemeenschappelijke school te groeperen, van het lang ingepolderde Callantsoog in het westen tot Fanø in Denemarken.

De clusters grafstenen op de Waddeneilanden, aan het einde van de handelsketen, zijn verbonden met de nabijgelegen stromen: Weser voor het noordelijk gebied (Quedens, 1984) en Maas/Rijn voor het westelijk gebied. Zo werd voor het Noordfrieese eiland Amrum de hypothese van een Belgische origine van de stenen reeds lang verworpen (Möller, 1928). Als de noordelijke grafstenen producten waren die via Holland werden geïmporteerd, waarom is het gesteente dan anders dan in de noordwestelijke groep (zandsteen meestal), en kan men verder echt verwachten dat de Hollanders rijker uitgevoerde monumenten (vergelijk figuur 7 met figuur 6) hadden verhandeld naar deze noordelijke gebieden dan degene die ze in hun eigen streek gebruikten?

Zuid-Noord transport van grafkruisen

Een belangrijke conclusie van het onderzoek dat Jaak deed, is het bestaan van parallelle 18de eeuwse transportroutes voor grafkruisen tussen Maas en Noord-Holland enerzijds, en Weser en Duits-Deense Waddeneilanden anderzijds (en eigenlijk ook langs de Schelde van Doornik naar Antwerpen voor de staande platen die daar de grafkruisen vervangen). Bij ons laatste gesprek met Jaak wilde hij nog aangeven dat hij in die laatste dagen had bedacht dat er toch nuances moesten aangebracht worden

bij dat parallelisme tussen Maas en Weser, zonder echter in details te treden – dat wordt dan een onderzoeksthema voor een opvolger...

Fig. 7: Deelaanzicht van de grafstenen op het kerkhof van het Duitse Waddeneiland Amrum (naar Paulini, 2010).

Het feit dat de grafkruisen veel later verschenen in de noordelijke gebieden, toont wel aan volgens Jaak dat de kruisen eerst en vooral werden gehouwen voor de plaatselijke bevolking in de productiegebieden waar de eerste grafkruisen lang voor 1500 verschenen (Nijssen, 1991). Productiegebieden in Duitsland kenden hun hoogtepunt ook later dan die van de noordelijke rand van de Ardennen (1680 vs. 1630), wat aantoont dat de grillige loop van de Maas door het Ardeens massief dit gebied tot een 'hotspot' van grafkruisen maakte in Noord-West Europa. Vanuit dit gebied werd het toentertijd 'moderne' gebruik van grafkruisen verspreid langs de rivieren, maar het duurde meer dan een eeuw voor het Noord-Holland en de Waddeneilanden bereikte. Alvast werd de verspreiding van de innovatie vertraagd door afstand maar ook culturele, socio-

economische en godsdienstige verschillen. Jaak wees er vaak op dat de productiegebieden voornamelijk Franstalig en katholiek waren, terwijl de afnemers aan de Noordzeekust Germaanse talen gebruikten (Nederlands, Fries, Duits, Deens) en hoofdzakelijk protestant waren.

Franse revolutie, industriële revolutie en het behoud van grafkruisen

Het onderzoek van Jaak beperkte zich tot grafkruisen van voor 1800. Daarna groeiden industriële productie en distributie exponentieel. Op het einde van de 18de eeuw was er ook al de Franse revolutie, en later Napoleon die een totale omwenteling veroorzaakten in politiek, economie en ideologie. Tijdens de Franse revolutie was er vernieling van religieuze beelden (in de brede zin van het woord) die gezien werden als een uiting van de macht van de kerk. Om hygiënische redenen verbood Napoleon in 1804 ook kerkhoven binnen de stadsmuren en vele werden vernield (Moreaux, 2004). Het begrip monumentenzorg bestaat nog niet zo lang, en, eens als de overleden persoon geen familieleden meer had in de buurt, konden grafkruisen hergebruikt worden of vervallen. Gedurende eeuwen waren kerkhoven ook niet zo verzorgd als ze nu zijn; getuige de nu weliswaar overbodige maar nog steeds bestaande gemeentelijke verordeningen die stellen dat het niet toegelaten is vee te weiden op het kerkhof.

In de 20ste eeuw waren er dan massieve vernielingen van joodse begraafplaatsen gedurende de periode van de Holocaust (1933-1945) (Lokers, 1990; JHM, 2009), alsook vernieling van kruisen ten gevolge van twee wereldoorlogen, veronachtzaming

of slecht bedachte herinrichting van dorpskommen. Deze laatste vernielingen werden in Jaaks onderzoek wel als willekeurig beschouwd, in die mate dat ze de ruimtelijke spreiding van de grafkruisen in het studiegebied niet verstoord hebben.

Anderzijds heeft het huidige bewustzijn van de waarde van kleine monumenten ook geleid tot recuperatie en herstel van vele grafkruisen die lagen te slingeren in verloren hoeken van en rond kerkhoven.

Een nalatenschap

Dit artikel geeft slechts een overzicht van het onderzoek dat Jaak deed naar grafkruisen. Elders in dit gedenkboek staat een volledige lijst publicaties waar alle gepubliceerde thematische artikeltjes van zijn hand in vermeld staan. Een “ultiem” overzichtsartikel publiceerden we samen in het vaktijdschrift “Journal of Historical Geography” (Nijssen en Nyssen, 2010).

Hiermee is het verwerken van de onderzoeksresultaten van Jaak echter niet “af”. Alle gevonden kruisjes, zowel op het terrein als in de literatuur, zitten verwerkt in een database die één hoofdbestand van 1,4 Gb bevat, in een niet zo frequent gebruikte (en ogenschijnlijk weinig gebruiksvriendelijke) software FilemakerPro7 (Mac systeem), met tientallen aparte, maar gelinkte bestanden. Alles staat er in: plaatsen van grafkruisen, leeftijd, gesteente, opschrift, literatuurverwijzing indien die er is, en meestal ook een foto. De bestanden zijn echter niet georganiseerd genoeg dat de inhoud nu onmiddellijk, zeg maar op een CDROM, ter beschikking kan gesteld worden. Daarvoor zal het toch wachten zijn op een grafkruisenspecialist die beter met exotische software kan omgaan dan ondergetekende.

Dankwoord

Wij willen hier Jaaks weduwe Elza Vandenabeele danken voor de kritische revisie van delen van dit artikel, en ook broers en zussen Bart, Piet, Koen, Liesbet, Rik en Mieke voor de deelname aan een wel eindeloze terreinkampanje op kerkhoven in de Lage Landen in de ruime zin. Jaaks werk werd erg gestimuleerd door de wijdere gemeenschap van grafkruisonderzoekers en meer in het bijzonder de internationale

grafkruisencongressen waar hij met grote regelmaat aan deelnam en die georganiseerd werden door de Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung (Trebur, Duitsland) en de Arbeitskreis für Klein- u. Flurdenkmalforschung (Linz, Oostenrijk). Ook werden vele vruchtbare discussies gehouden met leden van LIKONA (Limburgse Koepel voor Natuurstudie) en de Société Royale Archéo-Historique de Visé.

Referenties

- Buckland, P.C., Sadler, J., 1990. Ballast and building stone: a discussion. In: D. Parsons (Editor), *Stone: quarrying and building in England, AD 43-1525*. Wiley, Chichester.
- Bury, C., 1968. Le coin des chercheurs: Croix d'occis. *Bulletin du Vieux-Liège* 163, 343-344.
- de Béthune, P., 1958. Carte géologique de la Belgique et des régions voisines - 1:600 000. Librairie Fonteyn, Louvain.
- de Jonghe, S., Gehot, H., Genicot, L., Weber, P., Tourneur, F., 1996. *Pierres à bâtir traditionnelles de la Wallonie, manuel de terrain*. Ministère de la Région Wallonne (Direction générale des Ressources naturelles et de l'Environnement), Namur, 261 pp.
- Dreesen, R., 2003. Personal communication. Flemish Institute for Technological Research (VITO), Mol (B.).
- Fischer, K., 1956. *Die alten Steinernen Grabkreuze im Kölner Raum - Eine Typenuntersuchung*, Diss. TH Darmstadt.
- Gould, R., 2000. *Archaeology and the social history of ships*. Cambridge University Press, Cambridge, xiv+360 pp.
- Green, J.N., 2000. *Maritime archaeology: a technical handbook*. Academic Press, London.
- JHM, 2009. Joods Historisch Museum, Amsterdam. <http://www.jhm.nl/>.
- KIK-IRPA, 2009. Royal Institute for the Study and Conservation of Belgium's Artistic Heritage Photolibrary. <http://www.kikirpa.be/www2/wwwopac/en/object.html>.
- Lokers, J., 1990. *Die Juden in Emden 1530-1806*. Verlag Ostfriesische Landschaft, Aurich.
- Meer, D.J., 1950. *Grafschriften en andere genealogische en heraldieke merkwaardigheden in en om de kerken tussen Flie en Lauwers (IV)*. Grafschriften Menaldumadeel. Fryske Akademy, 191 pp.
- Mioch, M., 1997. *De Hollandsche Begraafplaats te Nagasaki*. Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie 3.
- Möller, T., 1928. *Der Kirchhof in Nebel auf Amrum und seine alten Grabsteine*. Wachholtz, Neumunster in Holstein.

- Moreaux, P., 2004. Quelques aspects de l'histoire funéraire dans la civilisation judéo-chrétienne en France. *Etudes sur la mort* 125, 9-21.
- Nerong, O.C., 1909. *Die Kirchhöfe Föhrs*. Selbstverlag.
- Nijssen, J., 1971. Vijf verwante gotische grafkruisjes, *De Band-Heem- Overmaas Jaarboek*, pp. 49-59.
- Nijssen, J., 1991. De oudste stenen grafkruisen van het Maasland. In: A. Roeck, J. Theuwissen, S. Top and S. van den Eijnde (Editors), *Liber Amicorum Prof. dr. Jozef Van Haver*, pp. 263 - 273.
- Nijssen, J., 1992. Die Anfänge der steinernen Grabkreuze des Maaslandes, *Internationale Tagung für Klein- und Flurdenkmalforschung*, St. Magdalena, Linz, Austria, 28-31 May 1992.
- Nijssen, J., 1998. Fasen und Nasen an alten steinernen Kreuzen im Lande an der Maas - Beitrag zum Arbeitstreffen der AGD Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung, Tepla (CZ) 30 April – 3 May 1998.
- Nijssen, J., Nyssen, J., 2010. Pre-industrial headstones across the continental North Sea plain. *Journal of Historical Geography*, in press.
- Nys, L., 1993. La pierre de Tournai. Son exploitation et son usage aux XIIIème, XIVème et XVème siècles. *Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve*, 411 pp.
- Nyssen, J., 2009. Het ontstaan van graften - Lessen uit een ontwikkelingsland met niet-gemechaniseerde landbouwtechnieken. *Natuurhistorisch Maandblad* 98, 34-36.
- Nyssen, J., Vermeersch, D., 2010. Slope aspect affects geomorphic dynamics of coal mining spoil heaps in Belgium. *Geomorphology* 123, 109-121.
- Paulini, R., 2010. Online-Reiseführer Schleswig-Holstein. Amrum - Ferieninsel in der Nordsee. www.sh-tourist.de/ziele/amrum/amrum.htm.
- Quedens, G., 1984. *Die alten Grabsteine auf dem Amrumer Friedhof*. Quedens Verlag, Amrum.
- Timmers, J., 1980. *De kunst van het Maasland - Deel 2, De Gotiek en de Renaissance*. Van Gorcum, Prakke & Prakke, Assen, x, 386 pp.
- Walter, R., 1992. *Geologie von Mitteleuropa*. Schweizerbart, Stuttgart, 561 pp.

BIBLIOGRAFIE JAAK NIJSSEN

Elza Vandenabeele

Het opmaken van deze bibliografie stelde verschillende problemen.

Alhoewel de artikels door dezelfde man geschreven zijn, is de naam telkens vermeld. Jaak zei van zichzelf dat hij niet juist wist hoe hij heette! En dan doelde hij op de schrijfwijze. U leest meer hierover in "Jaak Nijssen, heem en taal 1". In zijn laatste jaren vatte Jaak dat soms samen als: Nyssen is mijn echte naam en Nijssen is mijn schrijversnaam. Als hij in het plat schreef werd dat soms Zjaak Niesse maar nooit Sjaak want dat was fout en moest je op zijn Hollands uitspreken! Johan Gist was zijn dichtersnaam, je kan wel begrijpen waar die "gist" vandaan kwam, maar waarom Johan? De J herbruikt?

De afkorting J. N. kwam voor in tijdschriften die een dergelijk gebruik hanteerden en elders de afkortingen toelichtten.

En dan is er nog de afwijkende spelling voor Sint-Marten en Sint-Pieter. Daar beschouwde Jaak de officiële spelling als niet correct. Hij keek dan hoe dat in Nederland werd opgelost: het tweede streepje weggelaten en aaneen geschreven. En als het aan hem had gelegen was het Sint-Maarten geworden. (Vergeet niet dat Jaak voor de helft uit Nederland kwam.)

Publicaties

- Nyssen J. (1957a). De kerk van Sint-Pieters-Voeren. In: De Band 2 (4-7).
- Nyssen J. (1957b). De schutterij van Sint-Martens-Voeren. In: De Band 3 (8-10).
- Nyssen J. (1957c). De varkenspest. Een ramp voor Overmaas. In: De Band 4 (22-24).
- Nyssen J. (1957d). Overmase veldkruisen (1). In: De Band 5 (8-11).
- Nyssen J. (1957e). Overmase veldkruisen (2). In: De Band 6 (4-7).
- Nyssen J. (1958a). De Sint-Annakapel van Sint-Pieters-Voeren. In: De Band 1 (6-8).
- Nyssen J. (1958b). Fastoëvend in Sint-Martens-Voeren. In: De Band 2 (1-2).
- Nyssen J. (1958c). De boer, begin 1958. In: De Band 3 (17-18).
- Nyssen J. (1958d). Spreekwoorden en gezegden uit Sint-Martens-Voeren. In: De Band 5 (12-14).
- Nyssen J. (1958e). Spreekwoorden en gezegden uit Sint-Martens-Voeren. In: De Band 6 (8-11).
- Nyssen J. (1958f). Verplaatsen van het molenrad. In: Ons Heem 1 (38).
- Nyssen J. (1958g). De compensatiepremie (Landbouw). In: De Band 6 (37-38).
- Nijssen/Nyssen J. (1959a). Molenrecht te Sint-Martens-Voeren. In: Ons Heem 3 (92).
- Nyssen J. (1959b). Het dialect van pastoor D'Affnay. In: Heem 2 (5-6).
- Nyssen J. (1959c). Sint-Martens-Voeren 200 jaar geleden. In: Heem 3 (19).
- Nyssen J. (1959d). De plaatsnamen: Vogelzang en Vreuschemen. In: Heem 3 (20).
- Nyssen J. (1959e). De Voeleriej van Bleiberg. In: Heem 3 (21-22).
- Nyssen J. (1959f). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: Heem 4-5 (5-7).
- Nyssen J. (1959g). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: Heem 6 (9-11).
- Nyssen J. (1960a). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: Heem 1 (13-14).
- Nyssen J. (1960b). Een oud kruis en een opschrift te Remersdaal. In: Heem 1 (15-17).
- Nyssen J. (1960c). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: Heem 2-3 (30-32).
- Nyssen J. (1960d). Het huis Peeters in Veurs. In: Heem 2-3 (34-35).
- Nyssen J. (1960e). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: Heem 5-6 (29-33).
- Nyssen J. (1960f). Zesenhoven (Landbouwgeschiedenis). In: Heem 5-6 (46-49).
- Nyssen J. (1960g). Molenaarshanden. In: Ons Heem 15 (4).

- Nyssen J. (1960h). Ook een lager. In: *Ons Heem* 15 (17).
- Nyssen, J. (1960i). Oude stenen graf- en veldkruisen. In: *Ons Heem*, 15(2), (41-48).
(vertaald in het Engels, 1 p.)
(vertaald in het Duits, 10p.)
- Nyssen J. (1960j). Papier- en kopermolens op de Voer. In: *Ons Heem* 15 (4) (121).
- Nijssen/Nyssen J. (1960k). De Berg te Sint-Martens-Voeren. In: *De Limburgse Leeuw* 8 (69-76).
- Nyssen of Nijssen J. (1960 of 1961). Reis naar Bretagne. In: *de toerist*.
- Nyssen J. (1960 of 1961). Veldkruisen en Veldkapellen. *De Bronk*. (besproken in *Limburgs Dagblad*, Heerlen, 06/10/61).
- Nyssen J. (1961a). Papier- en kopermolens op de Voer. In: *Ons Heem* 16 (127).
- Nyssen J. (1961b). Het wapen "Dael" en oude dekenzegels te Sint-Martens-Voeren. In: *Heem* 1 (9-11).
- Nyssen J. (1961c). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: *Heem* 2-3 (14-15).
- Nyssen J. (1961d). Plaatsnamen van Sint-Martens-Voeren. In: *Heem* 4 (15-18).
- Nyssen J. (1961e). Inleiding op "Boerevertelsel" van Jef London. In: *Heem* 5-6 (32).
- Gist Johan (1961f). Gedicht. In: *De Peerdekop, Vlaamse Diergeneeskundige Kring Gent*, 6-4 (21).
- Nijssen J. (1961g). Uit ons volksleven. In: *De Peerdekop, Vlaamse Diergeneeskundige Kring Gent*, 6^e jg (23-25).
- J. N. (1961h). Uit het leven van een plattelandsdierenarts. In: *De Peerdekop, Vlaamse Diergeneeskundige Kring Gent*, 6-4 (29).
- Gist Johan (1961i). Rijmpje. In: *Heem* 5-6 (25).
- Gist Johan (1961j). Lustrum (gedicht voor de 5e verjaardag van Heem). In: *Heem* 6-5 (34).
- Gist Johan (1961k). Voor W. J., politieker (gedicht). In: *Heem* 5-6 (47)
- J.N. (1961l). Een bijna revolutionaire daad in de Voerstreek (over het onderwijs in de Voerstreek en de nieuwe schoolbus naar Tongeren). In: *Heem* 5-6 (35-38).
- Nyssen J. (1962a). De preciesheid van ons dialect. In: *Heem* 1 (11-15).
- Nyssen J. (1962b). Kapellen en veldkruisen in Overmaas. In: *De Bronk* 9 (16-19).
- Nyssen J. (1963a). Schoppem: een oud stuk weg. In: *Heem* 1 (17-22).
- Nyssen/Nijssen J. (1963b). Molens op de Voer. Te Sint-Marten waren er vier. In: *Heem* 7-4 (7-10).
- Gist Johan (1963c). Kort verhaal. In: *De Peerdekop, Vlaamse Diergeneeskundige Kring Gent*, 9-1 (25).
- Nyssen, J. (1964a). De Voerstreek geschiedkundig. In: *de autotoerist*, Voerstreeknummer, (560-562).
- Nyssen, J. (1964b). Pastoor Veltmans, de Vlaamse strijder uit de Voerstreek. In: *de autotoerist*, Voerstreeknummer, (564-566).
- Nyssen J. (1965a). Bedrijfsorganisatie in de weidestreek. In: *Heem* 2-3 (15-21).
- Nyssen J. (1965b). In memoriam Jef London (oud-burgemeester van Sint-Pieters-Voeren). Lijkrede, bijlage bij *Heem* 2-3 (3 blz.).
- Nyssen J. (1966a). Oude kruisen. Staat er ook achter op de grafkruisen iets? In: *Heem* 4 (12-20). (vertaald in het Engels: The backside of the old grave crosses, 10 ex.)

- Nyssen J. (Jaak Nijssen) (1966b). Kronen en kransen voor ongehuwden op oude grafkruisen, *Volkskunde* 67 3-4 (178-193).
- Nyssen J. (1966c). Die hohen Steinkreuze der Bretagne. In: *Das Steinkreuz, Mitteilungs-Blätter der Deutschen Steinkreuzforschung* 22, 1 (21-22).
- Nyssen J. (1968 of vroeger). Voeding en economie van de kalvermesterij. (1-21).
- Nijssen, J. (1971). Vijf verwante gotische grafkruisjes. In: *Overmaas Jaarboek* (50-60).
- J. N. (1972a). De tentoonstelling "De Voerdorpen." In: *Land zonder Grenzen* 6,2 (3).
- Nijssen J. (1972b). Het sociokultureel rijkscentrum van de Voerstreek (het Veltmanshuis). In: *Land zonder Grenzen/Pays sans Frontières/Land ohne Grenzen* 6,2 (12).
- Gist Johan (1972c). Voernootjes. In: *Land zonder Grenzen* 6,4 (2).
- Nyssen J. (1972d). Puzzel mee aan de Voergeschiedenis (electrische draad). In: *Voersprokkels* 3 (14-15).
- Nijssen J. (1973). Puzzel mee aan de Voergeschiedenis (electrische draad). In: *Voersprokkels* 4 (25-26).
- Nijssen J. (1974). De geschiedenis van het Veltmanshuis. In: *Kontaktblad*, 11-1 (2).
- Nijssen J. (1977a). Wapen en naam van onze gemeente Voeren. In: *Kontaktblad* 14-3 (2).
- Nijssen J. (1977b). In verband met het Rubensjaar 1977. In: *Voersprokkels* 8-1 (20-23).
- Nijssen J. (1977c). Het pensioaat van Voeren. In: *Voersprokkels* 8-2 (25-27).
- J. N. (1978a). Puzzel mee aan de Voergeschiedenis. In: *Voersprokkels* 9-1 (17-19).
- Nyssen J. (1978b). Voortgezet onderwijs (op het pensioaat in 's-Gravenvoeren). In: *Voersprokkels* 9-2 (16-19).
- Nijssen J. (1978c). Deutsche und Belgisch-Französische Typen gusseiserner Grabkreuze. In: *Im Göhlthal* 23 (1-10).
- Nijssen J. (1979a). Gietijzeren grafkruisen te Tongeren. In: *Het oude Land van Loon*, 34 (309-325).
- Nijssen J. (1979b). Kunstpatrimonium van de Voerstreek. Gidsencursus (RCC Veltmanshuis), (1-28).
- Nijssen J. (1979c). Het einde van de Schoppemer papierindustrie (16e-18e eeuw). In: *Voersprokkels* 10-2 (6-7).
- Gist Johan (1980). Loodrecht (gedicht). In: *Voersprokkels* 11-2 (32).
- Nijssen J. (1981a). Farmakokinetische parameterbepaling, een eksperiment. Eindverhandeling Master in wetenschappelijke computertoepassingen. Diepenbeek. (138).
- Nijssen J. (1981b). Grabkreuze vor 1500 im Maaslande. Verein für Volkskunde, Internationale Tagung für Bildstock- und Flurdenkmalforschung, Kärnten (8-9).
- Nijssen J. (1981c). J. N. ging op zoek naar verwijzingen in de historische bronnen. (In het kader van de spoorwegtentoonstelling.) In: *Voersprokkels* 12/1 (6-7).
- Nijssen J. (1982). 20 jaar later. (Hoe stonden de zaken in de Voerstreek op 1 juli 1962?) In: *Voersprokkels* 13-1 (20-22).
- Nijssen J. (1983a). Achttiende-eeuwse architectuur in Voeren. In: *Voersprokkels* 28 (14-22).

- Nijssen J. (1983b). Het Noord-Oosten van de provincie Luik. In: Voersprokkels 28 (24-27). (Dit artikel was niet ondertekend, maar de kladversie werd tussen Jaaks papieren gevonden.)
- Nijssen J. (1983c) Het water loopt nog altijd van boven naar onder. In: Voeren Aktueel 1-4 (17).
- Nijssen J. (1983d). 's-Gravenvoeren: 900 jaar kerk! In: Voeren Aktueel 1-5 (22-23).
- Nijssen J. (1984a). In memoriam: Roger Boffé. In: Voeren Aktueel 2-2 (3-4).
- Nijssen J. (1984b). De flamingant Veltmans. In: Voeren Aktueel 2-4 (6-7).
- Nijssen J. (1984c). Davidsfondswerking in Voeren. In: Voeren Aktueel 2-4 (8).
- Nijssen J. (1984d). Les discoïdales et leurs alternatives dans le nord-ouest du continent. Hil Harriak (Bayonne) (347-360).
- Nijssen J. (1984e). 70 jaar geleden: begin van de eerste wereldoorlog. Augustus 1914 in de Voerstreek. In: Voeren Aktueel 2-4 (23-25).
- Nijssen, J. (1984f). Voeren in de Eerste Wereldoorlog. In: Voersprokkels 29 (12-15).
- Nijssen J. (1984g). 40 jaar geleden: De Bevrijding... van Sint- Martens- Voeren. In: Voeren Aktueel 2-5 (10-11).
- Nijssen J. (1985a). Gemeentelijke Culturele Raad Voeren. In: Voeren Aktueel 3-1 (14).
- Nijssen J. (1985b). Erepastoor Poelmans overleden. In: Voeren Aktueel 3-1 (17).
- Nijssen J. (1985c). Jean Schillings en de post in Sint-Martens-Voeren. In: Voeren Actueel 3-2 (10-12).
- Nijssen J. (1985d). Jozef Franssens, voorman uit de Vlaamse Beweging in Overmaas. In: Voeren Aktueel 3-4 (12-13).
- Nijssen J. (1985e). De hervorming in Limburg en Voerense aspecten ervan. In: Voeren Aktueel 3-4 (13-14).
- Nijssen J. (1985f). De spoorlijn Tongeren – Aken in oorlogstijd aangelegd. Opbouwwerk Voeren (1-106).
- Nijssen J. (1985g). Historiek van het orgel van Sint-Martensvoeren. In: Parochie St Martinus, Sint- Martens-Voeren, 24-11-1985: plechtige eucharistieviering met inspelen van het (gerestaureerde) orgel. Het orgelkomitee (3-6).
- Nijssen J. (1985h). Tradities. Gidsenkursus Voeren, "Het Veltmanshuis" (1-14).
- Nijssen J. (1986a). Veltmans, Overmaas en Meertens. In: Voeren Aktueel 4-2 (11).
- Nijssen J. (1986b). Jozef Langohr (1873-1950), Vlaams voorman in Overmaas. In: Voeren Aktueel 4-3 (13-16).
- Nijssen J. (1986c). Voeren in Overmaas, de historische achtergrond van het huidig dispuut. Algemeen komitee Voeren: Colloquium "Voeren vooral onbekend".
- Nijssen J. (1987). Een molenaar, een potloodfabrikant en vele anderen in 1914-1918. In: Voeren Aktueel 5-5 (15-17).
- Nijssen J. (1987). De aanleg van de elektrische draad. In: Voersprokkels 36 (14-20).
- Nijssen J. (1988a). Dagtocht van Maaseik naar Maaseik langs de Maasheerlijkheden. In het kader van de Limburgse Gidsenopleiding. (1-11).
- Nijssen J. (1988b). Een oorlogsslachtoffer in Sint-Martens-Voeren, 240 jaar geleden. In: Voersprokkels 38 (24-29).

- Nijssen J. (1989a). Ontmoetingen met Flor Grammens in de Voerstreek. In: Voeren Aktueel 6-5 (18-20).
- Nijssen J. (1989b). Sint-Tunnis in Teuven. In: Voeren Aktueel 7-4 (25-26).
- Nijssen J. (1989c). Jozef-Maria, bisschop van Hasselt (1967-1989). In: Voeren Aktueel 7-4 (32).
- Nijssen J. (1990a). Een herinnering aan de "draad". In: Voeren Aktueel 8-1 (12-14).
- Nijssen J. (1990b). Sint-Martens-Voeren, een interview met Maria Schillings-Lebeau (over mei 1940). In: Voeren Aktueel 8- 2 (19-20).
- Nijssen J. (1990c). De Plank en Teuven, een interview met Mw. Heusschen-Muytjens. In: Voeren Aktueel 8-2 (21-22).
- Nijssen J. (1990d). Op Schilberg, mijn herinneringen (1940). In: Voeren Aktueel 8-2 (23-24).
- Nijssen J. (1990e). 's-Gravenvoeren-Hergenrath, een plechtigheid. In: Voeren Aktueel 8-2 (24).
- Nijssen J. (1990f). D'r Koeënwoòf. In: Voeren Aktueel 8-2 (29).
- Nijssen J. (1990g). Centre culturel. In: Voeren Aktueel 8-2 (31).
- Nijssen J. (1990h). Voorwoord. In: d'r Koeënwoòf 1 (1).
- Nijssen J. (1990i). De ondergrond van de kerkheuvel van Sint-Martensvoeren. In: d'r Koeënwoòf 3 (34-39).
- Nijssen J. (1990j). Bodemvondsten bij de kerk van Moelingen. In: d'r Koeënwoòf 3 (40-41).
- Nijssen, J. (1990k). Fehlen Scheibenkreuze sowie Rad- und Ringkreuze zwischen Ems und Seine? Lezing op het congres «Signalisations de Sépultures et Stèles Discoïdales V-XIX Siècles». Actes des Journées de Carcassonne. (13-29).
- Nijssen J. (1990l). Die Papiermühlen im Maastricht-Aachener Raum (ca 1570-1640), insbesondere in Schoppem ('s-Gravenvoeren), IPH Yearbook 8 (96-113 + 16 Tafeln). (Sonderdruck 1992 met inhoud, addenda en register) (besproken in: De Maasgouw 1994).
- Nijssen, J. (1991a). De oudste stenen grafkruisen van het Maasland. In: A. Roeck, J. Theuwissen, S. Top en S. van den Eijnde (Eds.), Liber Amicorum Prof. dr. Jozef Van Haver (263 - 273).
- Nijssen J. (1991b). De oudste stenen grafkruisen van het Maasland (aanvulling). In: Volkskunde 91-3 (243-245).
- Nijssen J. (1991c). The oldest stone crosses marking gravesites in the Maasland (additions). In: Volkskunde 92, (242-245).
- Nijssen J. (1991d). Sint-Martensvoeren 50 jaar Chiro. (1-148).
- Nijssen J. (1991e). Rendieren gesignaleerd langs Voer en Jeker. In: Voersprokkels 43 (34-38).
- Nijssen J. (1991f). Sje'lder en sjpaele. In: d'r Koeënwoòf 4 (4-11).
- Nijssen J. (1991g). Limburgse, Herfse kaas. In: d'r Koeënwoòf 4 (11-13).
- Nijssen J. (1991h). Voerens papier. In: d'r Koeënwoòf 4 (15-17).
- Nijssen J. (1991i). Een tentoonstelling over onze eigen laatste "Eskimo's". In: d'r Koeënwoòf 5 (33-37).

- Nijssen J. (1991?). Papier- en kopermolens op de Voer. Ons Heem.
- Nijssen, J. (1992a). Die Anfänge der steinernen Grabkreuze des Maaslandes. Lezing op de "Internationale Tagung für Klein- und Flurdenkmalforschung", St. Magdalena, Linz, Austria, 28-31 May 1992.(besproken in: De Maasgouw 1994.)
- Nijssen, J. (1992b). Manuscript Voerense Percelen.
- Nijssen J. (1993a). Taalnivellering. In: d'r Koeënwòðf 8 (13-23).
- Nijssen J. (1993b). Gietijzeren graf- en veldkruisen.(Bespreking van "La fonte en Wallonie. Les croix de nos Aieux") In: d'r Koeënwòðf 8 (25-26).
- Nijssen J. (1993c). Remunj. In: d'r Koeënwòðf 8 (31-32).
- Nijssen J. (1993d). Voerense molens. Industrie in Teuven 1658-1673: koper, papier. In: d'r Koeënwòðf 9 (33-46).
- Nijssen J. (1993e). Frans Van Gronsveld en Voeren. In: Zeg maar Franske (Huldeboek Frans Van Gronsveld 216-217).
- J. N. (1995a). Het dorpskruis van Moelingen beschadigd. In: d'r Koeënwòðf 10 (16).
- Nijssen J. (1995b). Frans Meertens jubileert. In: d'r Koeënwòðf 10 (21-24).
- Gist Johan (1995c). Een gedicht van Frans Meertens (bespreking). In: d'r Koeënwòðf 10 (25-26).
- Nijssen J. (1995d). De Gidsenkursus. In: D'r Koeënwòðf 10 (27).
- J. N. (1995e). Publicaties. In: d'r Koeënwòðf 10 (30-33).
- Nijssen J. (1995f). Herdenking September 1944. In: d'r Koeënwòðf 11 (4-5).
- Zjaak Niesse (1995g). Het Boerenhof. In: d'r Koeënwòðf 11 (24).
- Nijssen J. (1995h). Bijscholing voor de Gidsenkursus: Groenendijk/de Warrimont, Baerten, Leerssen. In: d'r Koeënwòðf 11 (31-33).
- Nijssen J. (1995i). Meester Giesen en het kerkmuzikale leven in Sint-Martensvoeren. In: d'r Koeënwòðf 11 (38).
- Nijssen J. (1995j). Wynand Vandeberg overleden. In: d'r Koeënwòðf 11 (41).
- Nijssen, J. (1995k). Un monumento casi-discoideo en Matrique (Maastricht), Países Bajos. Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, 66, 315-326.
- Nijssen, J. (1996a). Maasländische Kleindenkmäler zu Internetzeiten. Lezing op het "Arbeitsreffen der AGD Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung in Niedersachsen", Elze (D), 21 September 1996 (1-8). Besproken door Alfons Bruekers in: De Maasgouw, 1997 (238-239).
- Nijssen J. (1996b). Broek, Aldenbroek, Altenbroek, Broek; Langwater; Stashaag. In: d'r Koeënwòðf 12 (9-11).
- Nijssen J. (1996c). Een kruis komt terug, een kruis gaat (i.v.m. kruis Moelingen en Gallinger kruske). In: d'r Koeënwòðf 12 (15).
- Nijssen J. (1996d). Cursus Limburgse Taal ("kal good plat"). In: Voersprokkels 53 (19).
- Zjaak Niesse (1996e). Moelege, "onder de poort". In: d'r Koeënwòðf 12 (16).
- Nijssen J. (1996f). Frans Meertens en Piet Hendriks +. In: d'r Koeënwòðf 12 (18-19).
- Nijssen J. (1996g). Verholen de Warrimont-heraldiek op een Aubeler grafkruis rond 1700? In: d'r Koeënwòðf 13 (10-15).
- Nijssen J. (1996h). Het spoorwegviaduct van Sint- Martens- Voeren. Het is nu 80 jaar aan het worden. In: Voeren aktueel, 9-4 (10-11).
- Nijssen, J. (1998a). Fasen und Nasen an alten steinernen Kreuzen im Lande an der

- Maas. Lezing op het "Arbeitstreffen der AGD Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung", Tepla (CZ) 30 April- 3 May 1998.
- Nijssen J. (1998b). Archeologie: Mijn genen? In: d'r Koeënwòòf 16 (3-4).
- Nijssen J. (1998c). Moelingen tot 1800: heren en tiendeheren. In: d'r Koeënwòòf 16 (14-17).
- Nijssen J. (1998d). Spelling van het Limburgs: zuivere vocalen. In: d'r Koeënwòòf 17 (13-14).
- Nijssen J. (1998e). Van Zinnich (Teuven) naar Voorhout (bij Leiden): een luidklok. In: d'r Koeënwòòf 17 (16-17).
- Nijssen J. (1998f). De dorpstalen van Voeren. In: Veldeke 73-5 (105-106).
- Nijssen J. (1999a). Robert Brouwers 40 jaar kunstschilder (1959-1999). In: d'r Koeënwòòf 18 (7).
- J.N. (1999b). Erkentelijkheid van Sint-Truiden. In: d'r Koeënwòòf 18 (8).
- Nijssen J. (1999c). Ziekte en genezing (verslag tentoonstelling). In: d'r Koeënwòòf 18 (9).
- J.N. (1999d). Een nieuwe collega: Heer. In: d'r Koeënwòòf 18 (12).
- Nijssen J. (1999e). Spelling: de diftongen van 's-Gravenvoeren. In: d'r Koeënwòòf 18 (13).
- J.N. (1999f). Voeren en Klimmen. In: d'r Koeënwòòf 18 (13).
- Nijssen J. (1999g). De oude grafkruisen van Klimmen en 's-Gravenvoeren (tgl het gemeenschappelijk bezoek aan beide dorpen door de Heemkringen van Klimmen en Voeren op 25 september resp. 2 oktober 1999). (1-8).
- Nijssen J. (1999h). Taalgrenzen in Voeren – reactie 2. In: d'r Koeënwòòf 18 (17).
- Nijssen J. (1999i). Septemberkermis 's-Gravenvoeren. In: d'r Koeënwòòf 18 (18).
- J.N. (1999j). Wäöed. In: d'r Koeënwòòf 18 (20).
- J.N. (1999k). Activisme (WO1). In: d'r Koeënwòòf 18 (20).
- J.N. (1999l). Talen in Frankrijk. In: d'r Koeënwòòf 18 (21).
- J.N. (1999m). Boerenkrijg. In: d'r Koeënwòòf 18 (21).
- J.N. (1999n). Op 'n Plaank. In: d'r Koeënwòòf 18 (22).
- J.N. (1999o). Mann. en vrouw. kastanjes? In: d'r Koeënwòòf 18 (22).
- Nijssen J. (1999p). Schoolstrijd (1879-1884). In: d'r Koeënwòòf 18 (23).
- J.N. (1999q). Berwijn 1 en 2. In: d'r Koeënwòòf 18 (23).
- Nijssen J. (1999r). Dorpspoelen. In: d'r Koeënwòòf 19 (23).
- Nijssen J. (1999s). Wegkruis Schoppem. In: d'r Koeënwòòf 19 (24).
- Nijssen J. (1999t). Jan Belonje overleden. In: d'r Koeënwòòf 19 (3-5).
- Nijssen J. (2000a). Fred de Warrimont, voorzitter 1997-2000. In: d'r Koeënwòòf 20 (3).
- Nijssen J. (2000b). Bezoek aan de oude tramlijn bij Gulpen. In: d'r Koeënwòòf 20 (5).
- Nijssen J. (2000c). Bakstenen op Broek ('s-Gravenvoeren). In: d'r Koeënwòòf 20 (6).
- Nijssen J. (2000d). Grenzen in het bos. In: d'r Koeënwòòf 20 (14-15).
- Nijssen J. (2000e). Afgefallen vliegtuigen in WO 2. In: d'r Koeënwòòf 20 (16-21).
- Nijssen J. (2000f). Theo Broers en Jean-Pierre Lenssen: Mémoire en images – Les Fourons. In: d'r Koeënwòòf 21 (18).
- Nijssen J. (2000g). De negende foto van de stuka van Ottegroven (Oettegroven). In: d'r Koeënwòòf 21 (20-21).
- Nijssen J. (2000h). WO2: twee(?) crashplaatsen, twee(?) neergestorte vliegtuigen. In:

- d'r Koeënwòòf 21 (22-25).
- Nijssen J. (2000i). Reactie: Altenbroek, bouwresten; in Kw 2000, 20 (6). In: d'r Koeënwòòf 21 (30).
- Nijssen J. (2001a). Een Duitse reeks foto's. In: d'r Koeënwòòf 22 (12).
- Nijssen J. (2001b). Klokken. In: d'r Koeënwòòf 22 (20).
- Nijssen J. (2001c). Crash Moelingen Schans. In: d'r Koeënwòòf 22 (21).
- Nijssen J. (2001d). Kal good Limburgs. In: d'r Koeënwòòf 22 (22).
- Nijssen J. (2001e). Bevrijding 1944. In: d'r Koeënwòòf 22 (17).
- Nijssen, J. (2001f). Groot- Gelmen (Fürstbistum Lüttich / Grafschaft Loon), ein Sühnekreuz samt Sühnevertrag (1643) erhalten. Beiträge zur Flur- und Kleindenkmalforschung in der Oberpfalz, 2001, (161-174).
- Nijssen J. (2001g). Bijdrage tot het bezoek door "Het Limburgs Landschap" aan het Oud Kerkhof van Hasselt op 17/10/1999. (1-16).
- Nijssen J. (2001h). Gietijzer op het kerkhof. In: Grondstof, stof tot nadenken – Metaal. OMD 2001 (59).
- Nijssen J. (2001i). Brialmont grafkruisen. In: Grondstof, stof tot nadenken – Metaal. OMD Sint-Truiden, (20-21).
- Nijssen J. (2001j). Het spoorwegviaduct van Sint-Martensvoeren (Mörsch 1916) op de Voerense route van de Open Monumentendag 2001, OMD, (1-12).
- Nijssen J. (2001k). Ijzeren kruisen op de Voerense route van de Open-Monumentendag 2001, OMD, (1-4).
- Nijssen J. (2001l). Veldkruis Zussen, Genovevastraat. In het raam van een studie van J. Jackers. (1-7).
- Nijssen J. (2001m). Grafkruisen van de Sint-Truidense gieterij Brialmont. In: M & L, juli- augustus 2001 (38-44).
- Nijssen J. (2002a). Het kasteel van Teuven, ook genaamd "d'r Hoof", "Hof de Draak", op de Open-Monumentendag Vlaanderen 2002. OMD (1-12).
- Nijssen J. (2002b). Verven met bier en oker. In: d'r Koeënwòòf 24 (7).
- Nijssen J. (2002c). Douane Moelingen 1780. In: d'r Koeënwòòf 24 (18).
- Nijssen J. (2002d). Sint-Martensvoeren: genealogieën Teney en Ernon. In: d'r Koeënwòòf 24 (20-22).
- Nijssen J. (2002e). Monument WO2, Moelingen/Berneau. In: d'r Koeënwòòf 25 (22-23).
- Nijssen J. (2002f). Mei 1940 in 's-Gravenvoeren. In: d'r Koeënwòòf 25 (24-25).
- Nijssen J. (2002g). De oudste Voerense landschapsfoto: Sint-Martensvoeren, kerk met grafkruisen 1886. In d'r Koeënwòòf 25 (12-17).
- Nijssen J. (2003a). Natuursteen als bouw materiaal. In: d'r Koeënwòòf 26 (24-25).
- Nijssen J. (2003b). Open Monumentendag Vlaanderen 2003 - Bouwsteen rond het kerkplein van 's-Gravenvoeren. OMD (1-8).
- Nijssen J. (2003c). Reenstenen en bosgrenzen in Sint-Martensvoeren: de Loë. In: d'r Koeënwòòf 26 (44-49).
- Nijssen J. (2004a). De elektrische draad langs de Belgisch-Nederlandse grens (1915-1918), plaatselijke aspecten. Thorn, Geschied- en Heemkundige Kring, 19 april 2004. (1-56).

- Nijssen J. (2004b). 's-Gravenvoeren, de kerk van de Ursulinen. OMD (1-32).
- Nijssen J. (2004c). Straatnamen in Remersdaal. (1-11).
- Nijssen J. (2005). De glazeniers Nicolas uit Roermond in de kerk van Moelingen. In: d'r Koeënwoòf 27 (37).
- Nijssen J. (2006). Heemkundige bijdragen van Robert Brouwers. In: d'r Koeënwoòf 28 (32-36). Aanvullingen van R. Brouwers in brief van 04/08/06.
- Nijssen J. (2007). Bijdrage tot de toponymie van Sint-Pietersvoeren ca 1780. In: d'r Koeënwoòf 29 (6-18).
- Nijssen J. (2008a). Vroage en Antwaoed/ Bevrijding 1944. In: d'r Koeënwoòf, 30 (18-20).
- Nijssen J. (2008b). Erfenisrecht voor kastelen in de landen van Overmaas in 1564. In: d'r Koeënwoòf 30 (21-22).
- Nijssen J. (2008c). Bijdrage tot de geschiedschrijving van Ottegroven en Ulvend, vooral onder de Imstenrade's. In: d'r Koeënwoòf 30 (47-60).
- Nijssen J. (2008d). Inleiding tot een toponiemenkaart van 's-Gravenvoeren uit 1932. In: d'r Koeënwoòf 30 (32).
- Nijssen J. (2009a). Get vör fieël op zuvve veel d'r vaogel – Vogelsjot S'n Maeëte (Sint-Martensvoeren) 2008. In: d'r Koeënwoòf 31 (26).
- Nijssen J. (2009b). Nog een in Voeren gesneuvelde Duitser, 12 september 1944. In: d'r Koeënwoòf 31 (27).
- Zjaak Niesse (2009c). Oos odste fotos. (De linde van Sint-Pietersvoeren uit 1877). In: d'r Koeënwoòf 31 (30-32).

Publicaties met anderen

- Mückter H., Sous H., Poszich G. en J. Nijssen (1971a). Rifampicin Inhibitions of Vaccinia Virus in Mice. In: *Arzneimittel-Forschung (Drug Research)*, 21 (1571-1572).
- Beckmann R., Linz W. en J. Nijssen (1971b). Steigerung der ^{14}C -Glucose bei der Ratte durch das orale Antidiabeticum Butylbiguanid-hydrochlorid. In: *Experientia* 27 (127-129).
- Weyns J. en Nijssen J. (1972a). Het boerenhuis uit de Voerstreek in het Vlaams Openluchtmuseum te Bokrijk. *Bokrijkse Berichten* 12 (41-63).
- Sweron G., E. Peters, M. Odeurs en J. Nyssen (1972b). Puzzel mee aan....de Voergeschiedenis! In: *Voersprokkels* 3-1 (14-16).
- Sweron G., E. Peters, M. Odeurs en J. Nijssen (1973a). De grensversperring van Gemmenich tot de Maas, tijdens de Tweede (sic! moet zijn Eerste) Wereldoorlog. In: *Voersprokkels* 3-2 (14-16).
- Nijssen-Vandenabeele E. en J. Nijssen (1973a). Bouwen met vuursteen. In: *Overmaas Jaarboek 1972-1973* (78-82).
- J. N. en G. S. (1973b). De kerk van Moelingen. In: *Voersprokkels* 4-1 (13-18).
- Nijssen J. (1973c). Puzzel mee aan de Voergeschiedenis. In: *Voersprokkels* 4-2 (25-26).
- J. Nijssen & E. Vandenabeele (1975). Molens op de Voer. In: *Voersprokkels* 6-2 (27-33).
- Nijssen J., J. Schiemann and W. Wesenberg (1976a). Clinical trial of antibacterial combination sulfamoxol-thrimethoprin (CN3123).5. Comparison of 2 double-blind studies

- with CN3123 undertaken for demonstration of its efficacy. In: *Arzneimittel-Forschung/drug research* 26 (676-678).
- Schwarzkopff W., H. Hoffmann, J. Nijssen en al. (1976b). Effect of Etiroxate on serum-lipids after myocardial-infarction or in angina-pectoris. In: *Medizinische Klinik* 71 (1555-1563).
- Arend P. en J. Nijssen (1976c). Specific receptor activity of ovarian glycolipids for syngeneic natural anti-A hemolysins. In: *Zeitschrift für Immunitätsforschung-immunobiology* 152 (72).
- Arend P. en J. Nijssen (1976d). Significance of specific ovarian receptors for syngeneic naturally- occurring haemagglutinating anti-A antibodies. In: *Journal of Immunogenetics* 3 (373-382).
- Arend P. en J. Nijssen (1977a). Age-Dependent Appearance of A-Specific Ovarian Glycolipids and Syngeneic "Natural" Anti-A Hemolysin in Mice. In: *Z. Immun.-Forsch.* 153 (74-84).
- Arend P. en J. Nijssen (1977b). A-specific autoantigenic ovarian glycolipids inducing production for "natural" anti-A antibody. In: *Nature* 269 (255-257).
- Schrapler P., E. Schulz, J. Nijssen et al. (1977c). Effect of slow release Butylbiguanide on glucose-absorption and lactate- pyruvate- concentration in blood. In: *Medizinische Welt* 28 (422-426).
- Koschinsky T., F. A. Gries, P. Schwandt, P. Weisweiler, W. Hansen, J. Nijssen, R. Beckmann. (1977d). Therapie primärer Hyperlipoproteinämien Typ IIb und IV mit der Kombination von Butylguanid und Clofibrat. In: *Münchener medizinische Wochenschrift* 119-20 (701-704).
- Arend I., B.V. Arnim J. Nijssen et al. (1978a). Tramadol and Pentazocin in a double-blind cross-over comparison. In: *Arzneimittel-Forschung/ Drug research.* 28-1 (199-208).
- Schmitt E.W. en J. Nijssen (1978b). Glibornurid - Feldstudie mit einem oralen Antidiabetikum. In: *Die Medizinische Welt* 29 (1170-1174).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (1978c). Molens van de Gulp. In: *Voersprokkels* 9-2 (28-35).
- Vandenabeele E. en Nijssen J. (1979). De Voerstreek (Prov. Limburg, België.) In: *Informationen und Materialien zur Geographie der Euregio Maas-Rhein*, Heft 5, (28-34). (Deutsche Fassung und französische Kurzfassung in Heft 6).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (1981a). De molen van Moelingen. In: *Voersprokkels* 12-1 (8).
- Vandenabeele E. en J. Nijssen (1981b). Grafsteen ontdekt (in de kerk van Sint-Martens-Voeren.) In: *Voersprokkels* 12-2 (33-35).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (1982a). D'r Dureborn lèupt! In: *Voersprokkels* 13-1 (27-29).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (1982b). Waar de Beek weer een beek is. In: *Voersprokkels* 13-1 (30).
- Nijssen J. en Vandenabeele E. (1983). Molenboekje Voerstreek en omliggende. VVV Voerstreek en Opbouwwerk Voeren. (1-24).

- Royen M. + en J. Nijssen (1984). 40 jaar geleden: De Bevrijding! In: Voeren Aktueel 2-5 (12-13).
- Lensen, J. P. en Nijssen, J. (1989). Croix, Potaies et Chapelles au Pays de Visé. Etude des témoins externes d'art religieux du Doyenné de Visé (Blégny, Dalhem et Visé). Sté Royale Archéo-Historique de Visé et de sa Région (177-210).
- Nijssen J. en Vandenabeele E. (1991a). Molenboekje Voerstreek en omliggende. VVV Voerstreek en Opbouwwerk Voeren. Tweede herwerkte uitgave (1-24).
- Nijssen J. en Vandenabeele E. (1991b). Hongaarse rapsodie. In: Voersprokkels 44 (10-16).
- Brouwers R. en J. Nijssen (1993). Het Voerens pjaard. In: d'r Koeënwoòf 9 (27-30).
- Van Lent H., Hamers R., Egelie G., Nijssen J. (1996). Een kruis in Jura-kalksteen in Maastricht, naar de Separata "Un monumento casi-discoideo...". Zie Nijssen J. (1995). (1-12).
- J.N. en G.S. (1997). In dankbare herinnering aan André Jos Beckers. In: Voeren Aktueel 9, 6 (2).
- Collings J. en J. Nijssen (1998). Sint-Martensvoeren, de schutterij 1938. In: d'r Koeënwoòf 16 (20-21).
- Cailliau M. en J. Nijssen (1999a). De tijd in België, Nederland en Duitsland op 10 mei 1940. In: d'r Koeënwoòf 19 (16).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (1999b). Teuven en Veurs: Veewegen en Groene Wegen. In: d'r Koeënwoòf 19 (20-23).
- Zeevaert A., Nijssen J. (2000a). Grenzen in het bos tussen Teuven, Remersdaal en St.Martensvoeren. Heemkring Voeren e.O. en MilieuGroep Voeren. (1-8).
- Nijssen J. en M. Roemans (2000b). Een Canadees vlieger op De Plank, 28 april 1944. In: d'r Koeënwoòf 21 (10-11).
- Brouwers R. en J. Nijssen (2001). 13 mei 1940 in 's-Gravenvoeren. In: d'r Koeënwoòf 22 (10-12).
- Vandenabeele E. en Nijssen J. (2002). Wandeling Teuven. OMD (1-2).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (2003). Nieuw talent: Jan Lemmelijn. In: d'r Koeënwoòf 26 (49).
- Nijssen J. en E. Vandenabeele (2004). Sint-Martens-Voeren, het metselwerk van de kerktoeren: identificatie van de steenblokken. Excursie LIKONA-geologie (1-8).
- Vandenabeele E. en Nijssen J. (2007). Ulvend: verkenning van een grensgehucht. In: Open Monumentendag Voeren. Thema 2007: "Wonen" (18-21).

Nog te publiceren

- Nijssen, J.(+) en J. Nyssen, (2011). Pre-industrial headstones across the continental North Sea plain. In: Journal of Historical Geography.

Waarschijnlijk door Jaak Nijssen geschreven maar niet ondertekend

Dit kon om politieke redenen zijn of omdat er anders te dikwijls dezelfde naam in een zelfde nummer van een tijdschrift voorkwam. Vroeger was het meer dan nu gewoonte van iets van de groep of de vereniging te laten uitgaan. Er werd dan wel met meerderen aan gewerkt (Was dit nog een uitvloeisel van 1968?).

- N. (1962). De Berwijn. In: Heem 5-6 (14).
- N. (1962). Van deeg ('s-Gravenvoeren). In: Heem 5-6 (14).
- (1966). Joseph Willems (Fliegende Taube). In: Heem 4 (45).
- (1969). De eeuwenoude Broederschap van de H. Cornelius te Sint-Pietersvoeren. In: Heem 2-3 (3-6).
- (1972). Voernootjes, o.a. Burchtfeesten. In: Land zonder Grenzen 6,5 (2-3).
- (1972). Zuid-Limburgse Volkskultuur. In: Land zonder Grenzen 6,6 (2).
- (1991). De kerk van Moelingen. In: Koeënwoòf 5 (29-30). Dit is de tekst die de Heemkring opstelde voor de "flyers" die in de kerk kwamen te liggen.
- (1991). De kerk van 's-Gravenvoeren. In: Koeënwoòf 5 (31-32). Dit is de tekst die de Heemkring opstelde voor de "flyers" die in de kerk kwamen te liggen.

Publicaties over Jaak Nijssen

- Boileau A. (1961). Plaatsnamen te Sint-Martens-Voeren. In: Heem 5-6 (23-25).
- Anoniem (1972). Interview met onze voorzitter: Dr. Jaak Nijssen. In: Land zonder grenzen Land ohne Grenzen Pays sans frontières. 6,4 (7-7)
- Palmans R. (1983). Een interview met Jaak Nijssen, de nieuwe voorzitter van de Cultuurraad. In: Voeren Aktueel, 1,1 (12-13).
- Palmans R. (1983). Wat vinden zij er achteraf van? (oa JN geïnterviewd). Voeren Aktueel 1,4 (5).
- Palmans R. (1986). De spoorlijn Aken-Tongeren: historische studie van Jaak Nijssen. In: Voeren Aktueel 4, 6 (15)
- Meens N. (1988). Arduinen kruisen hebben voor mij geen geheimen meer. In: Het Belang van Limburg. 12/02/88, (9)
- X. (1989). Over de architectuur in de 19^e eeuw. Een interview met J. N. In: Voeren Aktueel 7, 3 (28-29).
- N M (Nico Meens) (1993). Rheinlandtaler voor Voerenaar Jaak Nijssen. In: "Het Belang van Limburg" 16-12-1993.
- Sweron G. (1995). Prijs van de Culturele Raad Voeren, Laudatio. In: d'r Koeënwoof 11 (5-6).
- Lieben Luu (1995). Van de voorzitter ter gelegenheid van de uitreiking van de prijs van de Kulturele Raad. In: d'r Koeënwoof 14 (3-4).
- Grulke G. (1995) Bekanntes Rasenlabirinth zog sogar Belgier bis nach Steigra. In: Mitteldeutsche Zeitung, 25/09/1995 (15).
- B.M. (Mergelsberg B.) (1996). Een interview met Jaak, de prijswinnaar van de Kulturele Raad in 1995. In Voeren Aktueel, 9, 2 (7).
- Peeters P. en H. Reynders (1996). Bespreking van de voordracht over oude stenen kruisen. In: d'r Koeënwoof 12 (13-14).
- Baerten Em. Prof. Dr J. (1997). Wettelijk recht van antwoord op: Bijscholing voor de gidsenkursus. In: d'r Koeënwoof 14 (11).
- Sweron Guido: 2 filmpjes op you tube:
<http://www.youtube.com/watch?v=jA0Fr5Soq-g&NR=1>

WAT JAAK NIJSSEN NOG DEED

Elza Vandenabeele

Lezingen

Geschiedenis van de dorpen en gehuchten van de Voerstreek, Davidsfonds, Kulturele Kring, 27/10/1958(?).

Op bijna alle internationale kleine- monumenten- congressen die J N volgde (zie verder).

“Voeren in Overmaas” op het colloquium “Voeren: vooral onbekend” van het Algemeen Komitee Voeren, 22/11/1986.

Happening rond Limburgse Kaas in “ de Swaen” te ‘s-Gravenvoeren op 14-12-1990 en x-02-1991 (met tekst van 4 A5's)

“De papiermolen in Schoppem” in de voormalige papiermolen aan de Meulenberg te ‘s-Gravenvoeren bij Sjef Eymael, op 01-03-1991. Tekst bewaard.

“Oude grafkruisen” voor de werkgroep “Veldkruisen in het kanton Borgloon” VTB-bestuur Borgloon, op 15 oktober 1994.

“De oude stenen kruisen (1500-1800) uit de streek Maastricht-Aken-Luik in hun ruimer verband” voor de Heemkring in de Provinciale school op 28-05-1995.
(een vroege powerpoint)

“De oude grafkruisen van Mheer” voor de Heemkring van Mheer in Café Quanten, op 17-03-2000.

“De elektrische draad langs de Belgisch-Nederlandse grens (1915-1918), de plaatselijke situatie. In Thorn voor de Geschied- en Heemkundige kring “Het Land van Thorn” op 19 april 2004.

“Imstenrade, Ottegroven, Ulvend - en hun heren.” In Simpelveld voor Heemkundevereniging “De Bongard” op 11 september 2007.

Medewerking aan

Gids voor Vlaanderen, VTB-VAB, 1956, 1965, 1985 en 1996, de teksten over Voeren.

Pastoor Veltmans Gedenkboek (1957), uitgegeven door het Ereleraar Dr J. Langohr en Z.E.H. H. Veltmans Comité.

Wandelkaartje voor het Bivakheem in SMV, op vraag van Pastoor Hendriks, 60er jaren.

Verkiezingspamfletten voor SMV, toen we pas bij Limburg waren.

“De Voer”, een periodiek krantje (1962-1965). Geen enkel artikel is ondertekend.

Huis Royen van De Plank naar Bokrijk.

Tentoonstelling “Voerdorpen” van VTB-VAB in Hasselt winter 1971-1972 (besproken in “De Autotoerist” van 6 januari 1972).

Uitgave “De Voerstreek” (1976 of 1977)

Gidsencursus Voeren (1974-2007).

Lid van de culturele raad Limburg in Maastricht, afdeling Volkscultuur (meerdere jaren, rond 1980).

Tentoonstelling “Onze spoorwegen” in de Provinciale School Voeren. Februari 1981.

Landschapsroute Voeren door P. Diriken. Opbouwwerk Voeren 1983.

De Hervorming in Limburg, een Voerens commentaar bij een tentoonstelling. (1985). Tentoonstelling in Jeugdherberg “De Veurs”. Met bespreking door vertegenwoordigers van verschillende godsdiensten.

Collectie aardrijkskundige en geschiedkundige kaarten van de stad Limburg aan de Vesdre alsmede kaarten van het oude hertogdom Limburg. Met begeleidende tekst. Jeugdherberg Sint-Martens-Voeren. (80er jaren).

Tentoonstelling “19e eeuwse architectuur” in de Provinciale school. (1989). Hierbij brochure: “Architectuur in Voeren e.o. 1794-1914” (een route), een samenwerking Provinciale School en Heemkring, Redactie J.N.

Tijdschrift d’r Koeënwòòf.

Brochures over de kerken van Voeren (1991). Tekst: Heemkring Voeren e.o., m.m.v. de pastoors.

Tentoonstelling “Rendierjagers nabij de Maas” van het Gallo- Romeins museum in Voeren. (1991).

“Bouwen door de eeuwen heen”, inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, deel 14n 2, Kanton Voeren. (1992).

Tijdschrift M en L, 11/5 (1992).

Medewerking aan inventarisatie en documentatie van gietijzeren kruisen door Roger Hourant voor publicatie "La fonte en Wallonie, les croix de nos aïeux" (1992).

Opname film door G. Sweron (1997), ivm kruisen en Voeren, algemeen. (18/08/97).

Samenwerking met Christine Van Thillo (Dienst Monumenten en Landschappen) ivm de inventaris Funerair erfgoed (einde jaren '90)

Tentoonstelling "Ziekte en genezing" (24-25 april 1999) in "De Voerpoort". (Heemkring).

Tentoonstelling "Grootmoeders keukengerei" (September 2000) in "De Voerpoort". (Fridy Maurer).

Inventarisatie kerkhof Mortier met Joseph Simonis (vóór 2003).

Deelname Straatnamencommissie (2003).

Inrichting van

Pastoor Veltmans-Prijskamp (1955-1959)

Tentoonstelling "Zo leeft de Voerstreek" (1964) in het Vredegerecht (oud gemeentehuis van Sint-Marten). (Davidsfonds). In Moelingen in een tent hernomen.

Cursus Limburgs "Kal good plat" in de "avondschool" (Provinciale avondleergangen voor sociale promotie) (1985-1988).

Oprichting van

Kulturele kring (DF) (1955-1959)

Heemkring Voeren en Omstreken. (1989).

Heem en Natuur Voeren en bestuurslid tot aan zijn dood.

Facsimile heruitgave van

Henri Del Vaux de Fouron (1851). La découverte du Steenbosch et l'origine de sa chapelle, à Fouron-le-Comte. Liège, Imprimerie de J. Desoer. (1976).

Deelneming aan

Regionale vergadering Stichting Kruisen en Kapellen in Geleen. 1978.

Viering “150 jaar Limburgse Kaas in de Allgäu”. Missen/Wilhams 18 oktober 1980.
Toespraak vanuit het gebied waar die soort kaas vandaan kwam.

Deelname aan internationale congressen rond kleine monumenten:
1972 (Fritzlar), 1976 (Rüsselsheim), 1980 (Eupen), 1981 (Kärnten), 1982 (Bayonne), 1988 (Krems), 1992 (Linz), 1994 (Tauberbischofsheim), 1996 (Pamplona), 1996 (Niedersachsen), 1998 (Tepla), 2000 (Aussee), 2002 (Komaro), 2004 (Bamberg).

Deelname aan internationaal congres rond papierfabricage in La Reid (1989)

Media

Persconferentie Brussel 15/01/1973 (tekst bewaard).

Plaatselijk correspondent van een Vlaamse krant. Dit in de 60er jaren. Waarschijnlijk nam Roger Boffé dit van hem over.

Huynen J. en J. Nijssen (11-02-1983) over de karnavalstradities in ‘s-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren. In: “De Postiljon”.

Speeches

Toespraak bij de viering “De Voer 15 jaar Limburg-Vlaanderen” in 1978.

Toespraak op het Nieuwjaarsconcert in 1997 en 1998, in het Limburgs.

Laudatio voor Rik Palmans bij de uitreiking van de prijs van de Kultuurraad op 9 juli 1989. (tekst bewaard)

Inventarisatie voor

Dr J. Belonje (1960) Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg. Publications LGOG Maastricht.
(inventarisatie in Voeren e.o. vanaf 1946, op vraag van Pastoor Veltmans.)

Onderscheidingen

Rheinlandtaler 15-12-1993.

Prijs Culturele Raad 1995.

Dr Jozef Weyns Eremerk (Verbond voor Heemkunde) 4-10-1997.

Correspondentie

Met vriend Jos Hoorens, assistent aan de veeartsenijschool om raad te vragen ivm
behandeling van dieren.

Met allerlei onderzoekers om inlichtingen te vragen en te geven ivm geschiedenis van deze
streek.

Met Vereinigung zum Schutz und Pflege der Muttersprache van Eupen in 1959.

Lessen

Avondcursussen voor Landbouwers, ingericht door Ministerie in de school van SMV. O.a.
winter 1958-1959.

Gidsencursus.

Begeleiding historische uitstappen, o. a. in het Duits.

Bestuursfuncties

Voorzitter Davidsfonds Voerstreek (1955 - 1965).

Voorzitter Vlaams Aktie Komitee Voerstreek (1961-1963).

Voorzitter Algemeen Cultureel Komitee Voerstreek (1964-1972).

Voorzitter IJzerbedevaart Komitee (jaren 60).

Voorzitter Werkgemeenschap Oost-België (1972).

Voorzitter Culturele raad (1978 tot 1995).

Bestuurslid Verbond der Limburgse Gidsen.

Voorzitter Heemkring Voeren en Omstreken (1988-1994).

Bestuurslid Heem en Natuur Voeren.

*zwaarder
wordt mijn gemoed bij
elk stuk
in druk voltooid
handschrift
dat mijn handschrift is geweest.*

*zwaarder lijk onze opgroeiende
jongens die ik soms onder de
arm draag. één met een rode trui,
één met rood-wit-zjendarm-
blauwe strepen, grootmoeders
breisel, of die met het krulijzertje
in zijn haar. Ook staat al zesmaal
mijn jaarlijks handteken op
de t.b.c. -kaarten van veel
zwartbonte koeien.*

*als gij dit vers drukt
pers
drukt gij
wegenbouw masjine
'n zwaar cementen vak méér van
mijn
reeds gelegde weg.*

*ik schrik op om
mijn afgelegde weg.*

*18 maart 1961
JOHANGIST*

Dit nummer werd samengesteld op
Windows XP in PageMaker 7.0, letter Georgia 12 pnt.

Hoofdredactie

Bart Nyssen

Werkgroep

Rob Brouwers, Maurice Heusèrr, Hans Maurer, Fred de Warrimont,
Jos Buysen, William Nijssen en Elza Vandenabeele

Eindredactie

Anne van der Linden, Ellen De Beule en Rob Brouwers

Layout

Zaquilla van Loenen

Deze Koeënwòòf kwam mede tot stand door subsidiëring van de Cultuurraad Voeren
en de gemeente Voeren.

Ingescand en gepubliceerd op www.heemennatuurvoeren.be door Jos Buysen 26 april 2018

Afbeelding achterzijde: Oost-Voerens dialect op tafellegger (taaladvies Jaak Nijssen).

botteram

toesjpany

moeëre

sjtachelder

kasjtieël

brommele

kaof

eërbele

biedong

telder

zjwaegele

troffel

aoëmezeek

krompiëre

vaogelsjot

eekaekere

paeëd

sjlieëkreke

lieër voerens kalle (oostelijk Voerens)

